

[HTTP://BEZBEDANINTERNET.OMBUDSMANPV.ORG](http://bezbedaninternet.ombudsmanpv.org)

EKSPLOATACIJA DECE NA INTERNETU

TA FOTOGRAFIJA
ĆE OSTATI NA
INTERNETU ZA UVEK...

2013

PROGRAM PREVENCIJE EKSPLOATACIJE DECE U JUGOISTOČNOJ EVROPI

Аутономна Покрајина Војводина
ПОКРАЈИНСКИ ОМБУДСМАН
Vojvodina Autonomni Tartomány
TARTOMÁNYI OMBUDSMAN
Аутономна Покрајина Војводина
POKRAJINSKY OMBUDSMAN



Аутономна Покрајина Војводина
POKRAJINSKI OMBUDSMAN
Provincia Autonomă Voivodina
OMBUDSMANUL PROVINCIAL
Аутономна Покрајина Војводина
ПОКРАЈИНСКИ ОМБУДСМАН



Save the Children

ISBN: 978-86-89417-01-2

Strana: 116

Naslov: **Eksplotacija dece na internetu** -
Izveštaj o istraživanju Pokrajinskog ombudsmana

Izdanje: Prvo

Izdavač: **Pokrajinski ombudsman**
Bulevar Mihajla Pupina 25
21000 Novi Sad, Srbija
Tel/faks: +381 (0) 21 487 41 44
office@ombudsmanapv.org; www.ombudsmanapv.org
Pokrajinski ombudsman je član Mreže ombudsmana za decu u
Jugoistočnoj Evropi – CRONSEE.

Za izdavača: Aniko Muškinja Hajnrih, pokrajinski ombudsman
Marija Kordić, zamenica pokrajinskog ombudsmana za zaštitu
prava deteta

Izradu izveštaja
podržao: **Save the Children International**

Autori i autorke
izveštaja: Ankica Dragin
Oliver Muškinja
Marija Duškov
Željka Bundalo

Štampa: Štamparija „Futura“, Novi Sad

Tiraž: 400

Mesto i godina
štampanja: Novi Sad, 2013.

Pokrajinski ombudsman Autonomne Pokrajine Vojvodine

Izveštaj o istraživanju Pokrajinskog ombudsmana

EKSPLOATACIJA DECE NA INTERNETU

Program prevencije eksploatacije dece u jugoistočnoj Evropi



Republika Srbija
Autonomna Pokrajina Vojvodina
POKRAJINSKI OMBUDSMAN



Sadržaj

Uvod	1
Predmet istraživanja	3
Metodologija istraživanja	5
Osnovni pojmovi.....	5
Svrha istraživanja	6
Instrumenti istraživanja.....	7
Pravni aspekti eksploatacije dece putem IKT	10
Ustav Republike Srbije.....	10
Međunarodni dokumenti.....	10
Domaće zakonodavstvo.....	22
Strateški okvir	27
Konkretne aktivnosti nadležnih aktera	32
Slučajevi eksploatacije dece putem IKT.....	33
Podaci Policijskih uprava na teritoriji AP Vojvodine	33
Policijska uprava Novi Sad	34
Policijska uprava Zrenjanin	35
Policijska uprava Pančevo	35
Policijska uprava Sremska Mitrovica	36
Podaci Posebnog odeljenja za borbu protiv visokotehnološkog kriminala	36

Eksploatacija dece putem IKT

POKRAJINSKI OMBUDSMAN AP VOJVODINE

Uloga aktera u zaštiti dece od eksploatacije na internetu.....	39
Državne institucije	39
Uloga Posebnog tužilaštva za borbu protiv visokotehnoškog kriminala.....	40
Distributeri usluga mobilne i fiksne telefonije i internet provajderi.....	42
Stavovi o korišćenju IKT i bezbednosti dece i mladih na internetu	47
Osnovci.....	47
Srednjoškolci	52
Roditelji.....	56
Stručnjaci koji se bave decom	62
Predstavnici organizacije civilnog društva koja se bavi prevencijom eksploatacije dece putem IKT	74
Medijsko izveštavanje o slučajevima eksploatacije dece putem IKT.....	86
Deca, nasilje, internet i mediji.....	86
Pristup medijski „nevidljivom”	87
Očigledno i „između redova”	89
Elektronsko nasilje pod medijskom lupom.....	92
Iza virtuelnog ogledala.....	97
Šta (ni)je preneto javnosti?	101
Zaključci	102
Pravni okvir	102
Uloga i postupanje državnih organa.....	103
Internet provajderi i distributeri usluga mobilne telefonije	104

Eksploatacija dece putem IKT

POKRAJINSKI OMBUDSMAN AP VOJVODINE

Stavovi dece i mladih.....	105
Stavovi roditelja	106
Stručnjaci koji se bave decom	107
Organizacije civilnog društva	108
Mediji	109
Preporuke.....	111

Uvod

Izveštaj koji je pred Vama sadrži rezultate istraživanja „Eksploatacija dece na internetu” sprovedenog u okviru projekta „Prevenција eksploatacije dece u jugoistočnoj Evropi – Eksploatacija dece na internetu”, a koji se bavi fenomenom eksploatacije dece putem informacionih i komunikacionih tehnologija (IKT), naročito putem računara i mobilnih telefona, odnosno interneta.

Uz podatke o tome na koji način institucije i drugi nadležni organi uprave, agencije i ustanove u Republici Srbiji, odnosno AP Vojvodini koje se bave decom pristupaju pitanju eksploatacije dece putem (IKT), izveštaj sadrži i mišljenja i stavove dece i roditelja iz vojvođanskih osnovnih i srednjih škola o ovoj društvenoj pojavi, kao i stručnjaka iz institucija, ustanova i organizacija civilnog društva (OCD) koji se bave decom u oblasti obrazovanja, socijalne i zdravstvene zaštite i bezbednosti. Poseban deo izveštaja čine podaci dobijeni od provajdera usluga interneta i mobilne telefonije u Republici Srbiji, kao i analiza medijskih napisa o eksploataciji dece putem IKT objavljenim u medijima u Srbiji tokom 2012. godine. Na kraju izveštaja navedeni su zaključci i preporuke institucije Pokrajinskog ombudsmana u vezi sa koracima koje bi relevantni društveni akteri – institucije, ustanove i organizacije – trebalo da preduzmu u okviru svojih ovlašćenja i nadležnosti u cilju suzbijanja i prevencije pojave eksploatacije dece putem IKT u AP Vojvodini i Republici Srbiji.

Projekat „Prevenција eksploatacije dece u jugoistočnoj Evropi – Eksploatacija dece na internetu” realizovan je krajem 2012. i početkom 2013. godine od strane institucije Pokrajinskog ombudsmana, uz podršku međunarodne organizacije „Spasimo decu“ /*Save the Children International* /. Ovaj projekat deo je programa koji pomenuta organizacija sprovodi u regionu Zapadnog Balkana, a u okviru kog isti projekat na temu eksploatacije dece na internetu realizuju još dve institucije ombudsmana, obe ujedno i

članice Mreže ombudsmana za decu u jugoistočnoj Evropi: Ombudsman za decu Republike Srpske i Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore.

Cilj projekta „Prevenција eksploatacije dece u jugoistočnoj Evropi – Eksploatacija dece na internetu” je povećanje kapaciteta i mogućnosti za ostvarivanje dečjih prava u skladu sa Konvencijom o pravima deteta UN putem unapređenja sistema zaštite dece od svih vidova zlostavljanja, zanemarivanja i nasilja nad njima, a posebno dece koja su doživela nasilje ili zlostavljanje putem IKT, odnosno interneta, ili su (bila) izložena riziku da postanu žrtve eksploatacije ovim putem.

Očekuje se da će sprovođenje istraživanja o eksploataciji dece putem IKT u AP Vojvodini, objavljivanje njegovih rezultata, kao i kampanja kojom bi se u okviru projekta javnosti skrenula pažnja na ovu pojavu, doprineti podizanju svesti stručne i šire javnosti o potrebi da se svi relevantni društveni akteri aktivnije uključe u njeno suzbijanje i prevenciju. U tom kontekstu očekuje se i da će projekat „Prevenција eksploatacije dece u jugoistočnoj Evropi – Eksploatacija dece na internetu” doprineti i sledećem:

- unapređenju pravnog okvira kojim bi se deca zaštitila od eksploatacije putem IKT;
- jačanju kapaciteta, poboljšanju i usklađivanju saradnje stručnjaka iz nadležnih institucija, ustanova i organizacija koji se bave zaštitom dece, a u odnosu na fenomen eksploatacije dece putem IKT;
- podizanju stepena svesti stručne i šire javnosti o oblicima, uzrocima i dugoročnim, društveno pogubnim posledicama eksploatacije dece putem IKT;

Institucija Pokrajinskog ombudsmana zahvaljuje se svim pojedincima i pojedinkama, institucijama, ustanovama, organizacijama i privrednim društvima koje su prepoznale važnost ovog istraživanja i doprinele njegovoj realizaciji.

Predmet istraživanja

Eksploatacija dece putem IKT se u laičkoj, ali i stručnoj javnosti, naziva još i elektronskim, digitalnim ili virtuelnim nasiljem, a njegovi najučestaliji pojavnici oblici relevantni za istraživanje predstavljeno ovim izveštajem pojašnjeni su u prvom poglavlju koje se bavi metodologijom istraživanja. U odnosu na uzrast počinioca i žrtve, ono može da bude npr. vršnjačko ili počinjeno od strane odrasle osobe nad detetom. Elektronsko nasilje načelno karakteriše slanje ili objavljivanje uvredljivih ili nasilnih sadržaja (tekstova, slika, video zapisa, itd.) uz korišćenje interneta dostupnog putem računara, mobilnih telefona ili drugih elektronskih i/ili digitalnih sredstava komunikacije.¹

Elektronsko nasilje ima nekoliko podvrsta:²

- različite elektronske poruke neprimerenog sadržaja (npr. vulgarnosti i uvrede, ruganje, pretnje i neistine, poput lažnih optužbi, glasina, itd);
- lažno predstavljanje;
- iznošenje ličnih i/ili poverljivih podataka ili slika koje nisu namenjene javnosti;
- zlonamerno izopštavanje ili izbacivanje nekoga iz onlajn grupe;
- osnivanje ili (sa)učestvovanje u grupi na društvenoj mreži koja je „protiv” neke osobe (npr. kako bi se ona šikanirala ili omalovažavala) i tome slično.

¹ Prilagođeno na osnovu Popadić, Dragan. (2009). „Nasilje u školama”. UNICEF i Institut za psihologiju. Beograd (str. 45) i Pregrad, Jasenka *et al.* (2011). „Iskustva i stavovi djece, roditelja i učitelja prema elektroničkim medijima”. UNICEF Hrvatska. Zagreb. (Izvor: http://www.unicef.hr/upload/file/353/176706/FILENAME/Izvjestaj_-_Iskustva_i_stavovi_djece_roditelja_i_ucitelja_prema_elektronickim_medijima.pdf, pristupljeno 5. marta 2013).

² *Ibid*, str. 46, odnosno str. 6-7.

Elektronsko se od drugih vrsta nasilja razlikuje prvenstveno po tome što nameće potrebu za preispitivanjem samog pojma i njegovih ključnih odlika (npr. fizičkog, psihičkog, vršnjačkog, pojedinačnog, grupnog, itd). Ovaj vid nasilja odvija se u „virtuelnom prostoru”, a za njegovo vršenje nužno se koristi neko elektronsko sredstvo, odnosno odgovarajući medij ili kanal komunikacije (računar ili mobilni telefon sa pristupom internetu). Elektronsko nasilje se nikako ne može svesti samo na puko virtuelno komuniciranje podstaknuto nekom „lošom” namerom. U slučaju ovog nasilja može se desiti i da primaoci poruke nehotice, odnosno nesvesno postanu saučesnici nasilja u odnosu na treća lica, a bez želje da to postanu ili svesti da su prosleđujući neku vrstu sadržaja počinili nasilje nad nekim. Anonimnost (prividna) prilikom elektronske komunikacije na nasilnike deluje ohrabrujuće, na žrtve demorališuće, a sama priroda ove vrste komunikacije doprinosi tome da nasilnicima, odnosno žrtvama manje ili više svesno postaje mnogo više ljudi nego što se to na prvi pogled čini.

Stručna i laička javnost je elektronsko nasilje u kontekstu eksploatacije dece putem IKT problematizovala tek sa ekspanzijom IKT u privatnoj sferi, odnosno kada su računari i internet postali ne samo dostupni deci i mladima kod kuće, nego kada je u ovoj populaciji „(ne)biti” na nekoj društvenoj mreži, odnosno imati određeni broj „prijatelja” na njoj postalo svojevrsan „statusni simbol”, percipiran kao stvar vršnjačkog prestiža, pa čak i potrebe. Sa problemom (stvarne i potencijalne) eksploatacije putem IKT susreću se ne samo deca i mladi, nego i njihovi roditelji, nastavnici i drugi stručnjaci koji rade sa decom, ali i celo društvo, uključujući i državne organe u sve tri grane vlasti, poslovni i civilni sektor i mediji.

Predmet istraživanja „Eksploatacija dece na internetu” je eksploatacije dece putem IKT na teritoriji AP Vojvodine. Izveštaj se posebno bavi i time kako institucije i ustanove koje prema propisima imaju najviše nadležnosti i ovlašćenja da se bave ovom pojavom, posebno u odnosu na decu, kao i mediji i nevladine organizacije

specijalizovane za oblast nasilja nad decom, doživljavaju fenomen eksploatacije dece putem IKT u AP Vojvodini, kako se prema njemu odnose, te šta smatraju da je potrebno učiniti u cilju prevencije i suzbijanja ove pojave.

Metodologija istraživanja

Metodologija istraživanja „Eksploatacija dece putem informacionih i komunikacionih tehnologija“ zasniva se na predlogu metodologije izrađene od strane konsultanta organizacije nosioca projekta „*Save the Children International*“. Uzimajući u obzir činjenicu da se radi o regionalnom istraživanju koje obuhvata teritoriju AP Vojvodine (APV), Republike Srpske i Crne Gore metodologija je u pravnom i jezičkom prilagođena kontekstu i karakteristikama teritorije, odnosno područja na kom se istraživanje sprovodi, dok je okvirna struktura istraživanja ostala nepromenjena.

Osnovni pojmovi

Pojmovi koji se u procesu istraživanja i izveštaju koriste u velikoj meri su pojmovi stranog porekla, koji su na svim područjima sprovođenja istraživanja uglavnom nepoznati svim akterima koji su na neki način u dodiru sa problemom eksploatacije dece na internetu. Iz tog razloga, na samom početku opisa metodologije istraživanja, veoma je važno definisati osnovne pojmove kako bi oni bili razumljiviji i kako bi se izveštaj razumeo na pravi način, uz upotrebu pojmova koji najbolje opisuju problem kojim se istraživanje bavi.

Eksploatacija dece na internetu, odnosno eksploatacija dece putem informacionih i komunikacionih tehnologija (IKT) podrazumeva nasilje, iskorišćavanje, zloupotrebu i/ili

zlostavljanje dece od strane odraslih ili vršnjaka.³ Ova vrsta eksploatacije uključuje pokazivanje nepristojnog sadržaja deci, regrutovanje dece za nezakonite aktivnosti, gruming (engl. *grooming*), seksting (engl. *sexting*), sajber-buling (engl. *cyber-bullying*) i druge vrste nasilnog ponašanja koje ugrožava prava deteta.

Tabela 1. Objašnjenje ključnih pojmova

Objašnjenje pojmova	
Gruming (od engl. <i>grooming</i>)	Proces u kom se deca nagovaraju ili podstiču da učestvuju u interakcijama seksualnog sadržaja putem interneta ili telefonskih uređaja, a pri čemu su često izložena neželjenim pornografskim sadržajima.
Seksting (od engl. <i>sexting</i>)	Slanje uznemiravajućih sadržaja (eksplicitnih tekstova, slika, snimaka) putem informacionih i komunikacionih tehnologija drugoj osobi (najčešće putem SMS-a, MMS-a, elektronske pošte, Fejsbuka ili Majspejsa i drugih društvenih mreža i čet-rumova.
Sajber-buling (od engl. <i>cyber-bullying</i>)	Sajber-buling je kada osoba ili grupa ljudi koristi internet, mobilni telefon, onlajn igrice, društvene mreže ili bilo koji drugi oblik informacionih i komunikacionih tehnologija da bi pretila, uznemiravala ili ponižavala nekog drugog.

Svrha istraživanja

Svrha istraživanja ogleda se u nekoliko važnih tačaka koje se odnose na:

- identifikaciju specifičnih pitanja u vezi sa dečjim pravima i eksploatacijom dece putem IKT
- sticanje boljeg razumevanja zakonskog konteksta zaštite dece od eksploatacije putem IKT davanjem odgovora na sledeća istraživačka pitanja:

³ U ovom izveštaju, odnosno istraživanju pojmovi „eksploatacija dece na internetu” i „eksploatacija dece putem IKT” koriste se kao sinonimi.

1. Koji je postojeći međunarodni pravni okvir za zaštitu dece od eksploatacije putem IKT;
 2. Koji je državni zakonski okvir u Republici Srbiji u ovoj oblasti i kako se primenjuju međunarodne obaveze države na republičkom nivou;
 3. Koji su instrumenti zaštite na raspolaganju;
 4. Kakva pravila ponašanja primenjuju glavne telefonske i internet kompanije;
 5. U kojoj meri su ova pravila u skladu sa međunarodnim i domaćim standardima, odnosno propisima u oblasti zaštite dece od eksploatacije putem IKT.
- c) Shvatanje problema eksploatacije dece putem IKT u širem kontekstu:
1. Koje grupe dece su u većoj meri podložne ovoj vrsti eksploatacije;
 2. Koji uslovi doprinose izloženosti dece ovom tipu eksploatacije;
 3. Na koje načine se ona manifestuje i kakav je mehanizam saradnje između nadležnih za zaštitu dece od eksploatacije putem IKT;
 4. Kakve posledice ovakav tip eksploatacije ostavlja na pojedinca i društvo u celini.
- d) Utvrđivanje najbolje prakse za sprečavanje eksploatacije dece putem IKT:
1. Koji su postojeći mehanizmi za prevenciju eksploatacije dece putem IKT i koje su najbolje prakse zaštite na regionalnom i međunarodnom nivou;
 2. Koje su preporuke i zaključci institucije Pokrajinskog ombudsmana o sistemu zaštite dece od eksploatacije putem IKT.

Instrumenti istraživanja

Istraživanje se bazira na kvalitativnom prikupljanju podataka koje je dobilo prednost nad kvantitativnim zbog toga što sam fenomen eksploatacije dece zahteva sveobuhvatan naučni pristup koji se najviše fokusira na utiske, znanje, mišljenja i

namere odabranog uzorka. Svetski istraživački trendovi su takođe pokazali da je kvalitativna metoda efikasnija i svrsishodnija kada se radi o društvenim problemima ove vrste. Usmeravanje pažnje na isključivo kvantitativne podatke u rasvetljavanju fenomena eksploatacije dece putem informacionih i komunikacionih tehnologija ne bi rezultiralo relevantnom i pouzdanom analizom (zbog nedostatka relevantnih kvantitativnih podataka), te je stoga kombinacija kvalitativne metode uz kvantitativnu najkorisnija za ovakvu vrstu istraživanja.

Uzimajući u obzir činjenicu da se u istraživanju koriste različite vrste i nivoi izvora podataka, metoda i instrumenata, u nastavku sledi njihov kratak pregled:

Prikupljanje podataka putem *fokus grupa* koje su organizovane sa decom, adolescentima i roditeljima za cilj su imale analizu nivoa svesti ovih grupa o rizicima kojima su deca i mladi izloženi prilikom korišćenja IKT. Fokus grupe sa stručnjacima u oblastima koje se bave decom za cilj su imale analizu kapaciteta i povezanosti nadležnih institucija i razumevanje pojma eksploatacije putem IKT, ali i mehanizama zaštite;

U okviru istraživanja sproveden je i *dubinski intervju* sa predstavnicama organizacije civilnog društva koja se bavi prevencijom eksploatacije dece putem IKT. Ovaj instrument je za cilj imao analizu kapaciteta i potreba aktera civilnog društva koji su uključeni u borbu protiv eksploatacije dece putem IKT;

Pismeni *upitnik* je korišćen u prikupljanju podataka od strane kompanija koje pružaju usluge fiksne ili mobilne telefonije, odnosno usluge interneta. Cilj ovog instrumenta bila je analiza mehanizama zaštite dece prilikom upotrebe IKT iz perspektive kompanija kao pružalaca usluge. Isti instrument je korišćen i prilikom prikupljanja podataka od strane nadležnih institucija kao što su ministarstva, agencije ili druge

organizacije u cilju analize prijavljenih slučajeva u vezi sa eksploatacijom dece putem IKT;

Istraživanjem je obuhvaćena i *analiza medijskog sadržaja* koji se odnosi na problem eksploatacije dece putem IKT u cilju analiziranja pristupa eksploataciji dece putem IKT u medijima i prikazivanja ove pojave u javnosti;

Prikupljanje podataka iz dokumenata koji se odnose na državno zakonodavstvo, međunarodne dokumente i kodekse ponašanja privatnog sektora putem tzv. *uporedne analize sadržaja*⁴ za cilj je imalo analizu državnog i međunarodnog pravnog okvira u oblasti zaštite dece prilikom korišćenja IKT.

⁴ Engl. *desk research*.

Pravni aspekti eksploatacije dece putem IKT

Eksploatacija dece putem IKT je društvena pojava koja je sve uočljivija i prepoznatljivija u savremenom društvu. Samim tim ova pojava zahteva adekvatnije i efikasnije sisteme prevencije i zaštite dece i sa tim ciljem doneti su i usvojeni mnogobrojni pravni akti i propisi kako u okviru međunarodnog prava, tako i u domaćem zakonodavstvu.

Pravni dokumenti koji su polazna osnova pravne analize u okviru ovog izveštaja, a koji sadrže relevantne norme i standarde u vezi sa predmetom istraživanja, navedeni su u nastavku teksta, u vidu osvrta na međunarodne dokumente, domaće zakonodavstvo i strateški okvir, kao i na etičke kodekse provajdera usluga interneta sa aspekta zaštite dece od eksploatacije putem IKT.

Ustav Republike Srbije

Ustav Republike Srbije sadrži načelne odredbe u vezi sa zaštitom dece od svakog vida eksploatacije. U članu 64. garantuje deci pravo na uživanje ljudskih prava primereno uzrastu i duševnoj zrelosti deteta, ali i to da su deca zaštićena od psihičkog, fizičkog, ekonomskog i svakog drugog iskorišćavanja i zloupotrebljavanja.

Međunarodni dokumenti

Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima propisano je da svako ima pravo na život, slobodu i bezbednost ličnosti. Niko se ne sme držati u ropstvu ili potčinjenosti: ropstvo i trgovina robljem zabranjeni su u svim oblicima. Niko se ne sme podvrgnuti mučenju ili svirepom, nečovečnom ili ponižavajućem postupku ili kažnjavanju. Majke i deca imaju pravo na naročito staranje i pomoć.

Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima propisano je da svako dete bez ikakvog razlikovanja zasnovanog na rasi, boji, polu, jeziku, veroispovesti, nacionalnom ili društvenom poreklu, imovini ili rođenju, ima pravo na mere zaštite od strane njegove porodice, društva i države, a koje zahteva njegov položaj maloletnika.

Međunarodnim paktom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima propisano je da posebne mere pomoći i zaštite treba da se preduzmu u korist sve dece i mladih bez ikakve diskriminacije po osnovu porekla ili iz drugih razloga. Deca i omladina moraju biti zaštićeni od privrednog i društvenog iskorišćavanja. Njihovo zapošljavanje na radovima štetnim po njihov moral i zdravlje, koji dovode u opasnost njihov život ili mogu sprečiti normalan razvoj, biće kažnjeno po zakonu.

Konvencijom o ukidanju svih oblika diskriminacije žena predviđene su mere koje se odnose na to da porodično vaspitanje obuhvata i pravilno shvatanje materinstva kao društvene funkcije i priznanje zajedničke odgovornosti muškaraca i žena u podizanju i razvoju dece, podrazumevajući da se u svim slučajevima mora, pre svega, voditi računa o interesima deteta.

Konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (u članu 5) propisano je pravo na slobodu i bezbednost svakog lica.

Pravni dokument koji se odnosi posebno na zaštitu dece, a odnosi se i na predmet ovog istraživanja jeste prvenstveno **Konvencija o pravima deteta** usvojena 20. novembra 1989. godine rezolucijom 44/25 Generalne skupštine UN.⁵ Konvencija o pravima deteta je prvi međunarodnopravni dokument koji sadrži katalog svih dečjih prava, instrument koji je obuhvatio celokupan opseg ljudskih prava - građanska, kulturna,

⁵ Koju je Republika Srbija, kao pravni sledbenik i sukcesor SFRJ, odnosno SRJ i SCG, ratifikovala 18. decembra 1990.

ekonomska, politička i socijalna prava. Četiri osnovna principa Konvencije su nediskriminacija, posvećenost najboljim interesima deteta, pravo na život, preživljavanje i razvoj i poštovanje stavova deteta. Konvencija štiti dečja prava tako što postavlja standarde zdravstvenih, obrazovnih, pravnih, građanskih i socijalnih usluga.

U preambuli Konvencije o pravima deteta podseća se da je u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima proklamovano da detinjstvu pripada posebna briga i pomoć.

Odredbom člana 1. Konvencije definiše se pojam deteta. Dete je svako ljudsko biće koje nije navršilo osamnaest godina života, ukoliko se, po zakonu koji se primenjuje na dete, punoletstvo ne stiče ranije.

Odredbama člana 3. Konvencije propisano je da su interesi deteta do primarnog značaja u svim aktivnostima koje se tiču dece bez obzira na to da li ih sprovede javne ili privatne institucije za socijalnu zaštitu, sudovi, administrativni organi ili zakonodavna tela. Države članice se obavezuju da detetu obezbede takvu zaštitu i brigu koja je neophodna za njegovu dobrobit, uzimajući u obzir prava i obaveze njegovih roditelja, zakonitih staratelja ili drugih pojedinaca koji su pravno odgovorni za dete i preduzimaju u tom cilju sve potrebne zakonodavne i administrativne mere.

Svi oblici eksploatacije dece kojima se ugrožava i narušava fizički, psihički i polni integritet, predstavljaju povredu jednog od osnovnih prava deteta, a to je pravo na život, opstanak i razvoj propisano članom 6. Konvencije.

Odredbom člana 13. propisano je dete ima pravo na slobodu izražavanja koja obuhvata i slobodu da traži, prima i daje informacije i ideje svih vrsta, bez obzira na granice, bilo usmeno ili pismeno ili preko štampe, umetnosti ili nekog drugog medija po izboru deteta.

Odredbama člana 17. propisano je da države članice priznaju značajnu ulogu sredstava javnog informisanja i omogućavaju pristup deteta informacijama i materijalima iz različitih nacionalnih i međunarodnih izvora, posebno onih čiji je cilj unapređenje njegovog socijalnog, duhovnog i moralnog dobra i fizičkog i mentalnog zdravlja.

Odredbama člana 19. propisano je da države članice preduzimaju sve odgovarajuće zakonodavne, administrativne, socijalne i obrazovne mere radi zaštite deteta od svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja, povreda ili zloupotrebe, zanemarivanja ili nemarnog odnosa, maltretiranja ili eksploatacije, uključujući i seksualnu zloupotrebu, dok je na brizi kod roditelja, zakonitih staratelja ili nekog drugog lica kome je poverena briga o detetu. Takve zaštitne mere treba da obuhvate, po potrebi, efikasne postupke za ustanovljavanje socijalnih programa za obezbeđenje podrške neophodne detetu i onima kojima je poverena briga o detetu, kao i ostale oblike sprečavanja, utvrđivanja, prijavljivanja, prosljeđivanja, istrage, postupanja i praćenja slučajeva ovde navedenog zlostavljanja deteta i, po potrebi, obraćanja sudu.

Odredbama člana 34. propisano je da se države članice obavezuju da zaštite dete od svih oblika seksualnog izrabljivanja i seksualne zloupotrebe. U tom cilju, države članice posebno preuzimaju sve odgovarajuće nacionalne, bilateralne i multilateralne mere za sprečavanje:

- navođenja ili prisiljavanja deteta da učestvuje u nezakonitim seksualnim aktivnostima;
- eksploatatorskog korišćenja dece u prostituciji ili drugim nezakonitim seksualnim radnjama;
- eksploatatorskog korišćenja dece u pornografskim predstavama i časopisima.

Članom 36. propisano je da države članice štite dete od svih drugih oblika eksploatacije štetnih za dete.

Konvencija MOR⁶ broj 182 o najgorim oblicima dečjeg rada definiše izraz „najgori oblici dečjeg” rada: korišćenje, nabavljanje ili nuđenje deteta radi prostitucije, proizvodnje pornografije ili za pornografske predstave.

Članom 6. propisano je da svaka članica izrađuje i sprovodi programe akcije za eliminisanje najgorih oblika dečjeg rada kao prioritet. Svaka članica, uzimajući u obzir važnost obrazovanja u eliminisanju dečjeg rada, preduzima efikasne i vremenski oročene mere kako bi:

- sprečila angažovanje dece u najgorim oblicima dečjeg rada;
- pružila neophodnu i odgovarajuću direktnu pomoć za povlačenje dece sa najgorih oblika dečjeg rada i njihovu rehabilitaciju i socijalnu integraciju;
- obezbedila pristup besplatnom osnovnom obrazovanju i, gde god je moguće i potrebno, obuku za zanimanja deci koja su izbavljena od najgorih oblika dečjeg rada;
- identifikovala i došla do dece koja su izložena posebnim rizicima;
- uvažila poseban položaj devojčica.

Konvencijom Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima određene su mere koje su neophodne da se sprovedu radi sprečavanja i suzbijanja trgovine ljudima. Vrbovanje, prevoz, premeštanje, skrivanje ili prihvatanje deteta radi eksploatacije smatra se „trgovinom ljudima”. Predviđene su i preventivne mere, uključujući obrazovne programe za dečake i devojčice tokom njihovog školovanja koji naglašavaju neprihvatljivost polne, odnosno rodne diskriminacije i njene katastrofalne posledice,

⁶ Međunarodne organizacije rada, kao agencije Ujedinjenih nacija koja promoviše socijalnu pravdu i međunarodno priznata ljudska i radnička prava.

važnost ravnopravnosti polova i dostojanstva i integriteta svakoga čoveka. Posebno treba izdvojiti odredbe Konvencije o tome da, kada starosna dob žrtve nije izvesna, a postoji opravdana sumnja da je žrtva dete, to lice će se smatrati detetom i pružice mu se posebne mere zaštite sve do potvrđivanja njegove starosne dobi. Ovom Konvencijom posebno je regulisana istraga, krivično gonjenje i proceduralno pravo.

Konvencija Saveta Evrope o sajber kriminalu iz 2001. godine predstavlja prvi međunarodni dokument u kome se eksplicitno dovodi u vezu dečja pornografija i kompjuterski sistem.

U Konvenciji je sadržano da svaka članica treba da usvoji takve legislativne i ostale neophodne mere da bi se u njenom nacionalnom pravu kao krivično delo okvalifikovale sledeće radnje, ako se učine namerno i bespravno:

- proizvodnja dečije pornografije u cilju njene distribucije putem kompjuterskih sistema;*
- nuđenje ili stavljanje na raspolaganje dečije pornografije putem kompjuterskih sistema;*
- distribucija ili prenošenje dečije pornografije putem kompjuterskih sistema;*
- dobavljanje dečije pornografije putem kompjuterskih sistema za sebe ili za druga lica;*
- posedovanje dečije pornografije u kompjuterskom sistemu ili na medijima za smeštanje kompjuterskih podataka.*

Izraz „*dečja pornografija*” obuhvata pornografski materijal koji vizuelno prikazuje:

- maloletnike⁷ koji učestvuju u eksplicitno seksualnom činu;
- lice po čijem se izgledu može zaključiti da je maloletnik, a koje učestvuje u eksplicitno seksualnom činu;
- realističke slike koje predstavljaju maloletnika koji učestvuje u eksplicitno seksualnom činu.

⁷ Oba pola - prim. aut.

Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja u uvodnom delu polazi se od stava da i deca i počinioci sve češće IKT.

Svrha ove konvencije je sledeća:

- sprečavanje i borba protiv seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja dece;
- zaštita prava dece koja su postala žrtve seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja;
- unapređenje unutardržavne i međunarodne saradnje u borbi protiv seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja dece.

Odredbom člana 6. Konvencije propisano je da će svaka strana preduzeti sve neophodne zakonodavne ili druge mere kako bi obezbedila da deca, tokom osnovnog i srednjoškolskog obrazovanja, dobiju informacije o opasnostima od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja, kao i o sredstvima da se sama zaštite, u skladu sa sopstvenim moćima koje se vremenom razvijaju. Te informacije koje će, tamo gde je to primereno, biti date u saradnji s roditeljima, biće iznete u jednom opštijem kontekstu informacija o seksualnosti i tom prilikom će biti posvećena posebna pažnja onim situacijama koje podrazumevaju rizike, posebno ukoliko se te situacije odnose na korišćenje nove informacione i komunikacione tehnologije.

Odredbom člana 9. Konvencije propisano je da će svaka strana podsticati privatni sektor, posebno sektor informacione i komunikacione tehnologije, da učestvuju u razradi i sprovođenju sektorskih politika čiji je cilj sprečavanje seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja dece i da primenjuju interne norme kroz autoregulativu i koregulativu. Potom da je neophodno da se mediji podstiču da pružaju odgovarajuće informacije u vezi sa svim aspektima seksualnog iskorišćavanja i

seksualnog zlostavljanja dece, uz posvećivanje dužne pažnje nezavisnosti medija i slobodi štampe.

Članom 20. propisana su krivična dela u vezi sa dečjom pornografijom i jedno od njih je i svesno obezbeđivanje mogućnosti pristupa dečjoj pornografiji pomoću informacione ili komunikacione tehnologije.

Član 23. Konvencije određuje pojam „nagovaranje dece u seksualne svrhe“ i propisuje da će svaka strana preduzeti sve neophodne zakonodavne ili druge mere da bi kriminalizovala predlog koji odraslo lice s namerom uputi detetu koristeći informacionu i komunikacionu tehnologiju radi izvršenja bilo kog krivičnog dela protiv njega, ako je taj predlog praćen i materijalnim radnjama koje vode ka održavanju takvog sastanka.

Takođe, propisano je da je neophodno preduzeti zakonodavne ili druge mere kojima će se obezbediti da istraga i krivični postupak budu sprovedeni u najboljem interesu deteta i uz poštovanje njegovih prava.

Svrha *Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala* je da na efikasniji način unapredi saradnju u pogledu sprečavanja i borbe protiv transnacionalnog organizovanog kriminala. Konvencija se primenjuje na prevenciju, istragu i sudsko gonjenje krivičnog dela koja je po svojoj prirodi transnacionalno jer je:

- učinjeno u više država;
- učinjeno u jednoj državi, ali je veći deo priprema, planiranja, rukovođenja ili kontrole obavljen u nekoj drugoj državi;

- učinjeno u jednoj državi, ali je u njega uključena grupa za organizovani kriminal koja se bavi kriminalnim aktivnostima u više država;
- učinjeno u jednoj državi, ali su bitne posledice nastupile u nekoj drugoj državi.

Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i decom dopunjuje ovu Konvenciju i tumači se zajedno sa njom. Njegova svrha je prevencija i borba protiv trgovine ljudskim bićima, uz poklanjanje posebne pažnje ženama i deci.

Ovaj protokol se primenjuje na sprečavanje, sprovođenje istrage i gonjenje počilaca krivičnih dela utvrđenih u skladu sa članom 5. ovog protokola. Ostali delovi protokola se odnose na pomoć žrtvama nelegalne trgovine ljudima i njihovu zaštitu, razmenu informacija i obuku, sigurnost i kontrolu dokumenata.

Posebna zaštita deteta od eksploatacije obezbeđena je i usvajanjem *Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji*. Ovaj međunarodni ugovor sadrži odredbe koje se odnose na:

- katalog mera za primenu prava deteta na zaštitu;
- zabranu prodaje, dečije prostitucije i dečije pornografije;
- krivični postupak i kaznene mere;
- zaštitu dece žrtava;
- preventivne mere;
- međunarodnu saradnju i pomoć.

Države ugovornice podvlače potrebu da se deca zaštite od svake vrste eksploatacije, kako je to definisano i u Konvenciji, ali idu i korak dalje, ističući sve veće rizike, pre

svega zbog olakšanog pristupa pornografiji na internetu i drugim tehnologijama u razvoju. Zabrinutost zbog ove tendencije istaknuta je još u preambuli ovog dokumenta. Značajno je pomenuti i to da se države ugovornice pozivaju i na Konferenciju o borbi protiv dečije pornografije na internetu, održanu u Beču 1999. godine, a posebno na njen zaključak kojim se poziva na univerzalnu inkriminaciju proizvodnje, distribucije, izvoza, prenosa, uvoza, namernog posedovanja i reklamiranja dečije pornografije, i naglašavajući značaj tešnje saradnje i partnerstva između vlada i internet industrije.

Preporukom Komiteta ministara Saveta Evrope R(91)11 o seksualnom iskorišćavanju, pornografiji i prostituciji i trgovini decom i omladinom poziva se na preduzimanje opštih mera u oblasti podizanja stepena svesti javnosti, edukacije i informisanja na sledeći način:

- uspostavljanjem odgovarajuće dokumentacije o seksualnoj eksploataciji dece;
- uključivanjem informacija o opasnostima od seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja kojima deca i mladi mogu biti izloženi, kao i o načinima zaštite, u programe osnovnog i srednjeg obrazovanja;
- promovisanjem programa koji imaju za cilj unapređenje svesti i obuku onih koji imaju funkcije u podršci i zaštititi dece i mladih u oblasti obrazovanja, zdravstva, socijalne zaštite, pravosuđa i policije, kako bi im se omogućilo da identifikuju slučajeve seksualnog iskorišćavanja i da preduzme potrebne mere.

U ovoj preporuci sadržane su i odredbe o krivičnom pravu i krivičnom postupku.

Rezolucija 1099(1996) Parlamentarne skupštine Saveta Evrope o seksualnom iskorišćavanju dece obraća se državama članicama u vezi sa borbom protiv dečje pornografije u bilo kom obliku (publikacija, video sadržaja, interneta). Države članice

Saveta Evrope pozvane su da udruže svoje napore i svoje resurse u borbi protiv dečje prostitucije, trgovine i pornografije, u cilju da se zaustavi seksualna eksploatacija dece.

Skupština poziva i na to da se uvedu sledeća nova krivična dela:

- posedovanje pornografskog materijala, kao što su video zapisi, dokumenti ili fotografije koje uključuju decu;
- proizvodnja, transport i distribucija pornografskog materijala kojim se pokazuju maloletnici;
- snimanje i emitovanje pornografskih slika maloletnika.

Neophodno je da se donesu propisi koji obezbeđuju da svi oblici seksualnog zlostavljanja dece budu klasifikovani kao ozbiljni prestupi jer takva dela ne mogu biti uključena u kategoriju manje ozbiljnih krivičnih dela, kao i da se u državno zakonodavstvo uvede princip da maloletnik mlađi od 15 godina ne može da da svoju saglasnost na seksualne odnose sa odraslom osobom. Skupština traži od država članica da preduzmu konkretne mere kako bi se stavila tačka na seksualno motivisani turizam.

Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope (2001)¹⁶ o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja prepoznala je da reklame i mediji, posebno internet, igraju veliku ulogu kako u širenju, tako i u sprečavanju pojave seksualnog iskorišćavanja dece. Ciljevi ove preporuke su planiranje i sprovođenje mera, politika i praksi u vezi sa borbom protiv seksualnog iskorišćavanja koje uzima u obzir stavove i iskustva same dece. Preporuka se odnosi na uspostavljanje državnog mehanizma koji bi obezbedio redovne informacije o najboljim praksama i najefikasnijih merama za sprečavanje seksualnog iskorišćavanja dece. Poseban deo odnosi se na internet i navodi da je potrebno uključiti internet provajdere u podizanje svesti o seksualnoj eksploataciji putem upotrebe savremenih komunikacionih tehnologija i njenim rizicima, posebno na internetu.

Neophodna je saradnja internet provajdera sa državnim organima u identifikaciji seksualne eksploatacije, borbi protiv raznih sredstava zloupotrebe putem interneta, a koja se mogu koristiti u svrhu seksualne eksploatacije dece.

Neophodno je da internet provajderi u tom cilju urade sledeće:

- da razviju etički kodeks ponašanja koji odgovara savremenim informacijama, kao i komunikacione tehnologije za sprečavanje seksualne eksploatacije dece;
- da identifikuju zloupotrebe tog kodeksa i tehnologija;
- da preduzmu mere da se spreči i suzbije takva zloupotreba;
- da obezbede informacije roditeljima, starateljima, svim drugim licima koji su odgovorni za decu, kao i samoj deci o rizicima seksualnog iskorišćavanja na internetu (o tome koji oblici iskorišćavanja i zloupotrebe dece postoje i kakve mere preduzeti da se zaštite);
- da otvore dežurne linije i ohrabriti građane da prijavljuju slučajeve dečje pornografije ili podstrekivanje na dečju prostituciju na internetu, omogućavajući time nadležnim organima da preduzmu određene zakonske mere.

Takođe je potrebno je uvesti i istraživačke prioritete koji se odnose na evaluaciju korišćenja interneta u cilju sprečavanja seksualnog iskorišćavanja dece putem IKT.

Rezolucija Parlamentarne skupštine Saveta Evrope 1307(2002) o seksualnom iskorišćavanju dece ukazuje na problem seksualnog zlostavljanja dece koji se pogoršava pojavom interneta, kako zbog činjenice da pruža anonimnost i lakoću upotrebe, tako i zbog činjenice da je način uspostavljanja kontakata neograničen. Skupština poziva da se proglasi borba protiv seksualne eksploatacije u svakom obliku kao nacionalni cilj, da se da prednost iskorenjivanju opasnostima koje prete deci putem

interneta. Skupština traži od svake države članice da obezbedi sredstva za borbu protiv kriminala putem računara, posebno dečje pornografije i u tom cilju da se uspostavi kadrovski i tehnički opremljena policijska jedinica koja se sastoji od lica koja su obučena u oblasti prava deteta i novih tehnologija. Istovremeno, saradnja sa stručnjacima za internet na državnom i međunarodnom nivou treba da se poboljša kako bi se razvila odgovarajuća tehnička i zakonska sredstva za zaštitu dece od nezakonitih i štetnih sadržaja koji se odnose na seksualnu eksploataciju. Posebno se skreće pažnja da se građani i građanke ohrabre da prijavljuju seksualne zločine i zloupotrebe nad decom, da dežurne linije za hitne slučajeve budu besplatne, kao i da se pruži pomoć, posebno ona finansijske prirode, organizacijama civilnog društva koje su već aktivne u ovoj oblasti, posebno u pogledu korišćenja novih tehnologija, kao što je internet.

Domaće zakonodavstvo

Porodični zakon u članu 6. propisuje da je svako dužan da se rukovodi najboljim interesom deteta u svim aktivnostima koja se tiču deteta. Država ima obavezu da preduzima sve potrebne mere za zaštitu deteta od zanemarivanja od fizičkog, seksualnog i emocionalnog zlostavljanja, te od svake vrste eksploatacije. Država ima obavezu da poštuje, štiti i unapređuje prava deteta.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja u članu 45. zabranjuje nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje dece. Stavom 1. člana 45. navodi se da je u ustanovi zabranjeno fizičko, psihičko i socijalno nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje dece i učenika, fizičko kažnjavanje i vređanje ličnosti, odnosno seksualna zloupotreba dece i učenika ili zaposlenih.

Osnovni oblik zaštite maloletnih lica od zloupotrebe u pornografske svrhe sadržan je u okviru *Krivičnog zakonika* Republike Srbije.

Članom 185. Krivičnog zakonika propisano je krivično delo „prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje dece za pornografiju“, kao i kazne za razne oblike izvršenja ovog dela:

- Ko maloletniku proda, prikaže ili javnim izlaganjem ili na drugi način učini dostupnim tekstove, slike audio-vizuelne ili druge predmete pornografske sadržine ili mu prikaže pornografsku predstavu, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do šest meseci.

Ako je delo izvršeno prema detetu učinilac će se kazniti zatvorom od šest meseci do tri godine

- Ko iskoristi maloletnika za proizvodnju slika, audio-vizuelnih ili drugih predmeta pornografske sadržine ili za pornografsku predstavu, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.

Ako je delo izvršeno prema detetu učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do osam godina zatvora.

- Ko pribavlja za sebe ili drugog, poseduje, prodaje, javno izlaže ili elektronski ili na drugi način čini dostupnim slike, audio-vizuelne ili druge predmete pornografske sadržine nastale iskorišćavanjem maloletnog lica kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine.

Ovi predmeti se oduzimaju.

Članom 185a. propisano je krivično delo „navođenje maloletnog lica na prisustvovanje polnim radnjama“, kao i kazne za ovo krivično delo.

- Ko navede maloletnika da prisustvuje silovanju, obljubi ili sa njom izjednačenim činom ili drugoj polnoj radnji kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina i novčanom kaznom.

Ako je ovo delo učinjeno upotrebom sile ili pretnje, ili prema detetu učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do osam godina.

Članom 185b. propisano je krivično delo „iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnom licu“, kao i kazne za ovo krivično delo:

Ko u nameri izvršenja krivičnih dela silovanja, obljube nad nemoćnim licem, obljube nad detetom, obljube zloupotrebom službenog položaja, nedozvoljenim polnim radnjama, podvođenje ili omogućavanje vršenja polnog odnosa, posredovanja u vršenju prostitucije, prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje dece za pornografiju i navođenje maloletnog lica na prisustvovanje polnim radnjama, koristeći računarsku mrežu ili komunikaciju drugim tehničkim sredstvima dogovori sa maloletnikom sastanak i pojavi se na dogovorenom mestu radi sastanka kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina i novčanom kaznom.

Ko ovo delo stava izvrši prema detetu kazniće se zatvorom od jedne do osam godina.

Zakonom o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala uređuje se obrazovanje, organizacija, nadležnost i ovlašćenja posebnih organizacionih jedinica državnih organa radi otkrivanja, krivičnog gonjenja i suđenja za krivična dela određena ovim zakonom. Prema ovom zakonu, visokotehnološki kriminal predstavlja vršenje krivičnih dela kod kojih se kao objekat ili sredstvo izvršenja krivičnih dela javljaju računari, računarski sistemi, računarske mreže, računarski podaci, kao i njihovi proizvodi u materijalnom ili elektronskom obliku. Ovaj zakon primenjuje se radi otkrivanja, krivičnog gonjenja i suđenja za krivična dela protiv bezbednosti računarskih podataka određena Krivičnim zakonikom, a propisano je i da

se radi postupanja u predmetima ovih krivičnih dela obrazuje Posebno odeljenje za borbu protiv visokotehnološkog kriminala pri Višem javnom tužilaštvu u Beogradu. Posebno odeljenje obavlja poslove organa unutrašnjih poslova u vezi sa krivičnim delima u okviru Službe za borbu protiv visokotehnološkog kriminala Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije.

Zakonom o elektronskim komunikacijama propisano je da se ciljevi i načela regulisanja odnosa u oblasti elektronskih komunikacija zasnivaju na obezbeđivanju visokog nivoa zaštite podataka o ličnosti i privatnosti korisnika, kao i u osiguravanju bezbednosti i integriteta javnih komunikacionih mreža i usluga. Ovim propisom regulisano je postupanje operatora - lica koje obavlja delatnost elektronskih komunikacija prilikom dostavljanja podataka nadležnim organima i zaštite tajnosti podataka. Ovim zakonom regulisana je i zaštita prava korisnika i pretplatnika, članom 116. koji se odnosi na zlonamerne i uznemiravajuće pozive. Operator javno dostupnih telefonskih usluga kome pretplatnik u pisanom obliku prijavi zlonamerni ili uznemiravajući poziv dužan je da zabeleži podatke o identifikaciji tog dolaznog poziva. Ukoliko je zlonamerni ili uznemiravajući poziv upućen sa broja njegovog pretplatnika, operator je dužan da tom pretplatniku uputi upozorenje, odnosno u slučaju ponovnog uznemiravanja preduzme druge odgovarajuće mere radi sprečavanja daljeg uznemiravanja. Ako operator utvrdi da je uznemiravajući poziv upućen sa pretplatničkog broja u mreži drugog operatora, prosleđuje tom operatoru prijavu o uznemiravanju. Kada postoji rizik povrede bezbednosti i integriteta javnih komunikacionih mreža i usluga, operator je dužan da pretplatnike obavesti o tome, kao i o mogućim merama zaštite.

Sa predmetom ovog istraživanja u posrednoj vezi su sledeći zakoni:

- *Zakonik o krivičnom postupku* koji uređuje procesnopravne mehanizme utvrđivanja činjeničnog stanja u krivičnom postupku,
- *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* koji predviđa posebnu zaštitu ličnosti maloletnih lica kao oštećenih i uvodi posebne specijalizacije svih aktera krivičnog postupka,
- *Zakon o policiji* koji predviđa specijalizaciju policijskih službenika koji postupaju u slučaju krivičnih dela na štetu maloletnih lica,
- *Zakon o socijalnoj zaštiti* određuje dete kao korisnika prava i usluga socijalne zaštite,
- *Zakon o zdravstvenoj zaštiti* reguliše pravo dece na zdravstvenu zaštitu,
- *Zakon o radu* koji propisuje da se radni odnos može zasnovati sa licem koji ima najmanje 15 godina života. Lice mlađe od 18 godina života može da zasnuje radni odnos samo uz saglasnost roditelja, usvojitelja, ili staratelja i to ako takav rad ne ugrožava njegovo zdravlje, moral i obrazovanje, odnosno ako takav rad nije zabranjen zakonom,
- *Zakon o javnom informisanju* sadrži odredbe o zaštiti prava maloletnika u javnim glasilima,
- *Zakon o radiodifuziji* reguliše opšte programske standarde i nalaže zabranu emitovanja programa koji škode fizičkom, mentalnom ili moralnom razvoju dece i omladine,
- *Zakon o oglašavanju* sadrži odredbe o oglašavanju namenjenom maloletnim licima,
- *Zakon o elektronskoj trgovini* reguliše uslove i način pružanja usluga informacionog društva,
- *Zakon o zaštiti podataka o ličnosti* i

- *Zakon o zaštiti potrošača.*

Etički kodeksi kompanija kao što su Telekom Srbija i Vip Srbija nisu zadovoljavajući iz perspektive dečijih prava jer sadrže samo šture odredbe o pravnoj zaštiti u fazi uspostavljanja pretplatničkog odnosa i u toku njegovog trajanja, kao i odredbe o zaštiti podataka.

Izuzetak je kompanija Telenor Srbija koja doprinosi onlajn bezbednosti. U izveštaju kompanije Telenor Srbija o održivom poslovanju u 2011. godini⁸ navodi se da je ova kompanija sredinom 2010. godine potpisala sporazum sa Ministarstvom unutrašnjih poslova Republike Srbije o strateškoj saradnji sa ciljem da se uvedu filteri za blokiranje pristupa ilegalnim sajtovima sa elementima seksualnog zlostavljanja dece. Telenorovi korisnici koji pokušaju da pristupe sajtu ovog tipa sa mobilnih telefona ili računara se prosleđuju na stranu „Stop”. Od početka realizacija ovog projekta bilo je 116 takvih slučajeva. Istovremeno, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije dostavilo je Telenoru spisak lokacija za koje su Ministarstvo i Interpol utvrdili da sadrže nelegalni materijal.

Strateški okvir

Strategija razvoja informacionog društva u Republici Srbiji do 2020. godine sadrži odredbe o informacionoj bezbednosti, gde su određeni sledeći prioriteti: unapređenje

⁸ Report on Sustainable Business Operations 2011.

http://www.telenor.rs/media/TelenorSrbija/fondacija/Fondacija_Izvestaj_2011-engleski.pdf. Pristupljeno 22. Marta 2013.

pravnog i institucionalnog okvira za informacionu bezbednost, zaštita kritične infrastrukture, borba protiv visokotehnološkog kriminala, naučno-istraživački i razvojni rad u oblasti informacione bezbednosti.

Strategija ukazuje na to da je, pored povećanja potrebe za veštinama u vezi sa primenom IKT, internet promenio način i dinamiku širenja znanja i informacija u svim oblastima. Neophodno je integrisanje IKT u sve aspekte obrazovnog procesa, sa ciljem efektivnijeg i efikasnijeg obrazovanja.

Prema Strategiji, informaciona bezbednost znači zaštitu sistema, podataka i infrastrukture u cilju očuvanja poverljivosti, integriteta i raspoloživosti informacija. Odgovarajući stepen informacione bezbednosti u svim oblicima primene IKT jedan je od preduslova stvaranja održivog informacionog društva. Potrebno je doneti propise iz oblasti informacione bezbednosti kojima će se dodatno urediti standardi informacione bezbednosti, područja informacione bezbednosti, kao i nadležnosti i zadaci pojedinih institucija u ovoj oblasti. U ovom dokumentu se ukazuje i na značaj naučno-istraživačkog rada u oblasti informacione bezbednosti.

Nacionalni plan akcije za decu je strateški dokument Vlade Republike Srbije u kome se definiše opšta politika zemlje prema deci za period do 2015. godine. To je plan prioritarnih mera, aktivnosti i programa koje treba preduzeti u narednim godinama u cilju stvaranja što povoljnijih uslova za život dece, njihovo odrastanje i uključivanje u društvo. Jedan od prioriteta jeste i zaštita dece od zlostavljanja, zanemarivanja, iskorišćavanja i nasilja, a predviđene aktivnosti su sledeće:

- definisanje kratkoročne, srednjoročne i dugoročne politike države u odnosu na zaštitu dece, odnosno okvir u kome će se dalje razrađivati programi, razvijati službe, donositi zakonska regulativa i druge mere;

- uspostavljanje multiresorskog tela koje će izraditi sveobuhvatnu Nacionalnu strategiju za zaštitu dece od svih oblika zlostavljanja, zanemarivanja, iskorišćavanja i nasilja (NCZD) i pratiti njenu primenu;
- usvajanje Nacionalne strategiju za zaštitu dece od svih oblika zlostavljanja, zanemarivanja, iskorišćavanja i nasilja (NCZD) od strane Vlade Republike Srbije.

Posebno se ističu sledeće aktivnosti u vezi sa zaštitom dece od zlostavljanja, zanemarivanja, iskorišćavanja i nasilja, informisanjem i senzibilizacijom javnosti:

- sistematski i kontinuirano senzibilisanje građana, uključujući i decu (putem medija, tribina, publikacija, kampanja protiv nasilja nad ženama i decom, brošura o nenasilnim metodama vaspitavanja dece i slično) o pravima deteta na zaštitu od zlostavljanja i zanemarivanja;
- informisanje građana kako da prepoznaju zlostavljano i zanemareno dete i kome da se obrate za pomoć. Obučavanje dece veštinama samozaštite;
- usmeravanje medija da o zlostavljanju i zanemarivanju dece pišu na odgovarajući način, bez senzacionalizma, poštujući dostojanstvo deteta i porodice i vršiti konstantnu obuku novinara u tom smislu.

Obučavanje stručnjaka koji rade sa decom znanjima i veštinama za zaštitu dece od svih oblika zlostavljanja, zanemarivanja, iskorišćavanja i nasilja predstavlja posebnu vrstu aktivnosti u okviru koje treba:

- utvrditi minimum znanja i veština koje osobe koje rade sa decom treba da imaju, a koje su neophodne za prevenciju, prepoznavanje, procenu i reagovanje na zlostavljanje i zanemarivanje dece;

- napraviti odgovarajuće programe edukacije („obrazovne pakete”) za razne profile stručnjaka, uzimajući u obzir i delokrug njihovog rada;
- izvršiti akreditaciju programa i vršiti kontinuiranu edukaciju stručnjaka.

Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja (za period od 2008. do 2015. godine i akcioni plan za sprovođenje ove strategije) predviđa razvoj bezbednog okruženja u kome će biti ostvareno pravo svakog deteta da bude zaštićeno od svih oblika nasilja i uspostavljen nacionalni sistem prevencije i zaštite dece od svih oblika zlostavljanja, zanemarivanja i iskorišćavanja. Specifični ciljevi ove strategije su sledeći:

- podizanje nivoa svesti građana i dece o problemu nasilja i formiranje stavova o neprihvatljivosti svih vidova nasilja i u svim okruženjima uz njihovo aktivno učešće;
- razvijanje tolerancije razumevanjem i prihvatanjem različitosti i negovanje nenasilnih vidova komunikacije;
- osnaživanje i podrška (biološkoj, hraniteljskoj, usvojiteljskoj) porodici u prevenciji i zaštiti dece od nasilja;
- podsticanje i podrška učešću dece u razvoju i sprovođenju programa za prevenciju i zaštitu od nasilja;
- razvoj službi i usluga za rad sa žrtvama i učiniocima nasilja;
- sticanje novih znanja i veština svih koji rade sa decom i za decu u vezi sa načinima za sprečavanje i zaštitu dece od nasilja.

Nacrt nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od trgovine i iskorišćavanja u pornografiji i prostituciji (2012-2016) je sveobuhvatni dokument za definisanje opštih i specifičnih strateških ciljeva i mera na nacionalnom nivou čijom realizacijom će se unaprediti postojeći sistem i doprineti rešavanju ovog problema. *Akcioni plan za*

prevenciju i zaštitu dece od iskorišćavanja u pornografiji zloupotrebom informacionih i komunikacionih tehnologija sačinjen je za period od 2012-2014. godine i predstavlja dokument kojim treba da se operacionalizuje deo Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od trgovine i iskorišćavanja u pornografiji i prostituciji (2012-2016).

Opšti protokol za prevenciju i zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja sadrži sledeće ciljeve:

- informisanje stručnjaka koji rade sa decom i za decu, kao i šire javnosti, uključujući i decu, kako postupati u slučaju sumnje da je dete žrtva zlostavljanja i zanemarivanja ili to može postati;
- uspostavljanje saradnje među stručnjacima iz svih oblasti koja je neophodna da bi se deca zaštitila;
- postizanje zajedničkog nivoa razumevanja osnovnih principa i ciljeva zaštite;
- uspostavljanje efikasne i operativne procedure koja će osigurati da kada do zlostavljanja i zanemarivanja dođe postoji brz i koordinisan postupak koji štiti dete od daljeg zlostavljanja i zanemarivanja i obezbeđuje odgovarajuću pomoć detetu i porodici.

Za uspostavljanje efikasne, operativne, multiresorske mreže za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja neophodna je saradnja ministarstava u čijoj su nadležnosti poslovi porodično-pravne i socijalne zaštite, pravosuđa, unutrašnjih poslova, zdravlja i obrazovanja. Koordinacijsku ulogu u procesu zaštite prava dece ima Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike. U okviru *Posebnog protokola za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama* utvrđeno je da razvoj savremenih komunikacionih tehnologija dovodi do pojave nasilja korišćenjem informacionih tehnologija. Ova pojava naziva se još i

elektronskim nasiljem i uključuje poruke poslate elektronskom poštom, SMS-om, MMS-om, putem veb-sajta, četovanjem, uključivanjem u forume i slično.

Konkretne aktivnosti nadležnih aktera

Ministarstvo telekomunikacija i informacionog društva je 2009. godine u okviru svoje nadležnosti pokrenuo inicijativu za poboljšanje bezbednosti dece na internetu u vidu projekta uspostavljanja veb-sajta „*Klikni bezbedno*“ na kom su mladima i roditeljima dostupni razni informativni, edukativni i zabavni sadržaji putem kojih mogu da nauče nešto više o bezbednom korišćenju interneta.

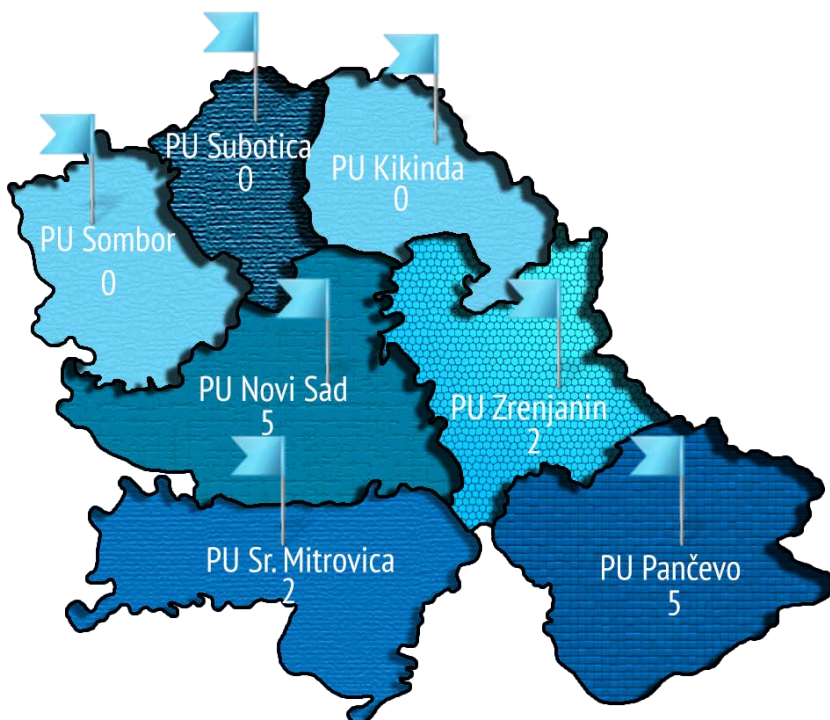
Pokrajinski sekretarijat za sport i omladinu je u 2012. godini u okviru projekata u oblasti „Omladina“ i realizacije *Akcionog plana politike za mlade u AP Vojvodini 2011-2014.* realizovao projekat „*STOP elektronskom nasilju - trening za vršnjačke edukatore*“.

Slučajevi eksploatacije dece putem IKT

Podaci Policijskih uprava na teritoriji AP Vojvodine

Podaci Policijskih uprava (PU) u APV, odnosno policijskih stanica na njihovoj teritoriji odnose se na broj prijavljenih, odbačenih i procesuiranih slučajeva tokom 2011. i 2012. godine.

Ilustracija 1. Pregled broja prijavljenih slučajeva prema policijskim upravama



Tokom 2011. i 2012. godine na teritoriji APV evidentiran je veoma mali broj slučajeva koji se odnose na eksploataciju dece putem interneta. Na teritoriji čak *tri policijske*

uprave (Sombor, Subotica i Kikinda) *nije bilo evidentiranih slučajeva*, dok je na teritoriji preostale četiri policijske uprave evidentirano ukupno 14 slučajeva. Najveći broj (pet) evidentiran je na teritoriji Policijske uprave Novi Sad kao najveće policijske uprave, dok je isti broj zabeležen i na teritoriji Policijske uprave Pančevo. Po dva slučaja evidentirana su na teritoriji Policijske uprave Zrenjanin i Policijske uprave Sremska Mitrovica.

Policijska uprava Novi Sad

Prema podacima PU Novi Sad tokom 2011. godine podnete su *tri krivične prijave* protiv tri lica, i to zbog izvršenih krivičnih dela prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje dece za pornografiju. Ova krivična dela regulisana su članom 185 Krivičnog zakonika Republike Srbije.⁹

Do novembra 2012. godine na teritoriji ove PU podnete su *dve krivične prijave* protiv dva lica zbog izvršenih krivičnih dela prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje dece za pornografiju.¹⁰

Od ukupno pet slučajeva u četiri slučaja na računarima osumnjičenih pronađeno je mnogo materijala pornografske sadržine, u kojima su oštećeni maloletna lica. U jednom slučaju oštećeni je desetogodišnje dete, kojem je osumnjičeni prikazivao filmove pornografske sadržine.

Tokom 2011. i 2012. godine PU u Novom Sadu nije podnosila krivične prijave za krivično delo iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnom licu.

⁹ Svi izvršioци su muškog pola, dvojica rođena 1963. godine, a jedan 1977. godine.

¹⁰ Oba izvršioца su muškog pola, od kojih je jedan rođen 1948. godine, a drugi 1990. godine.

Policijska uprava Zrenjanin

Na teritoriji PU Zrenjanin *prijavljena su dva slučaja* eksploatacije dece na internetu. U jednom slučaju se radilo o sajber bulingu pri čemu su počinioci bili deca, odnosno osobe mlađe od 14 godina. Budući da lica mlađa od 14 godina prema domaćim propisima nisu krivično odgovorna, prema njima nije pokrenut krivični postupak.¹¹

Drugi slučaj odnosio se na seksting i taj slučaj se u trenutku pisanja ovog izveštaja još uvek nalazi u proceduri.

Policijska uprava Pančevo

PU Pančevo tokom 2011. i 2012. godine prijavljeno je ukupno *pet slučajeva* eksploatacije dece na internetu. U 2011. godini prijavljen je jedan slučaj ugrožavanja sigurnosti (član 138 Krivičnog zakonika Republike Srbije), pri čemu se radilo o slanju uznemiravajućih poruka putem SMS-a, odnosno društvene mreže Fejsbuk. Krivična prijava u ovom slučaju je odbačena.

Tokom 2012. godine evidentiran je jedan slučaj koji je regulisan Krivičnim zakonikom Republike Srbije (član 185), a koji se odnosio na prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju. U ovom slučaju radilo se o prikazivanju pornografskog materijala maloletnom licu putem mobilnog telefona. Krivična prijava povodom ovog slučaja je procesuirana i u vreme pisanja ovog izveštaja postupak je u toku.

¹¹ Izveštaj u vezi sa ovim krivičnim delom dostavljen je Višem javnom tužilaštvu u Zrenjaninu.

Ostala tri prijavljena slučaja odnosila su se na slanje fotografije uvredljivog sadržaja (putem lažnog Fejsbuk profila). Izveštaji o ovim slučajevima prosleđeni su nadležnim tužilaštvima i postupanje po tim izveštajima je takođe u toku.

Policajska uprava Sremska Mitrovica

Ne teritoriji PU Sremska Mitrovica prijavljena su *dva slučaja* eksploatacije dece na internetu i to oba u 2012. godini. Jedan slučaj se odnosio na ugrožavanje sigurnosti, odnosno nasilničko ponašanje izvršeno pretnjom upućenom putem društvene mreže Fejsbuk.

Drugi slučaj se odnosio na krivično delo prikazivanja, pribavljanja i posedovanja pornografskog materijala i iskorišćavanja maloletnog lica za pornografiju (član 185. Krivičnog zakonika Republike Srbije), izvršeno snimanjem maloletnog lica i prikazivanjem pornografskog sadržaja drugim maloletnim licima putem MMS poruka.

Prema podacima PU, obe prijave su procesuirane.

Podaci Posebnog odeljenja za borbu protiv visokotehnološkog kriminala

Posebno odeljenje za borbu protiv visokotehnološkog kriminala osnovano je Zakonom o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala iz 2005. godine pri tadašnjem Okružnom javnom tužilaštvu u Beogradu, a za teritoriju cele Republike Srbije. Izmenama i dopunama istog zakona 2010. godine u stvarnu nadležnost ovog odeljenja uvedena su i krivična dela protiv polne slobode kod kojih se kao objekat ili sredstvo izvršenja krivičnih dela javljaju računari, računarski sistemi, računarske mreže i računarski podaci, kao i njihovi proizvodi u materijalnom ili elektronskom obliku.

Prema veoma detaljnim i sistematizovanim podacima ovog odeljenja koji su dostavljeni u svrhu ovog istraživanja, u periodu kojim se ovo istraživanje bavi (2011. i 2012. godina) zabeleženo je više desetina krivičnih prijava, istražnih radnji, optužnih predloga i presuda.

Tabela 2. Podaci Posebnog odeljenja za borbu protiv visokotehnološkog kriminala za 2011/2012

Godina	Krivične prijave	Broj lica	Istražne radnje	Optužni predlozi	Zahtev za sprovođenje istrage	Optužnice	Presude
2011.	40	40	39	39	1	1	30
2012.	17	19	14	14	-	-	6
Ukupno	57	59	53	53	1	1	36

Pregled prikupljenih podataka ukazuje na pad krivičnih prijava 2012. godine u odnosu na 2011. godinu, a samim tim i na smanjen broj lica protiv kojih su podnete krivične prijave, istražnih radnji i optužnih predloga. Tokom 2012. godine nije podnet nijedan zahtev za sprovođenje istrage i do trenutka pisanja izveštaja nije podignuta nijedna optužnica. Broj izrečenih presuda do novembra 2012. godine je pet puta manji od broja izrečenih presuda tokom 2011. godine.

Osobnosti osumnjičenih i okrivljenih na osnovu analize prikupljenih podataka:¹²

- Krivična dela protiv polne slobode maloletnika i dece u Srbiji vrše muškarci (do sada nije zabeleženo da je počilac ženskog pola);
- Radi se o starijim muškarcima: 34% njih ima preko 45 godina, a 30% je između 25 i 45 godina;

¹² Podaci Posebnog odeljenja za borbu protiv visokotehnološkog kriminala.

- Većina njih živi u Vojvodini (40%), Beogradu i okolini (22%), dok prebivalište u gradovima iznad 200.000 stanovnika ima 40% počinitelaca;
- Polovina počinitelaca ima završenu srednju školu, a fakultet 24% njih. U tri slučaja počinitelj je imao završene doktorske studije;
- Tehničko tehnološkim zanimanjima se bavi 30%, dok je zaposlenih isto koliko i nezaposlenih (44%);
- Imovinu poseduje 22% učinilaca;
- Većina učinilaca je zasnovala svoju porodicu, njih 18 je u bračnoj zajednici, razvedeno šest, a dvojica žive u vanbračnoj zajednici;
- Decu ima 44% počinitelaca;
- Pet učinilaca je oslobođeno služenja vojnog roka (bolest, invaliditet), dok je 64% odslužilo vojni rok;
- Osuđivano je pet lica, od koji je jedan počinitelj osuđivan više puta.

Uloga aktera u zaštiti dece od eksploatacije na internetu

Državne institucije

U okviru istraživanja „Eksploatacija dece na internetu“ institucija Pokrajinskog ombudsmana se upitnikom obratila sledećim institucijama i agencijama:

1. Ministarstvu pravde i državne uprave
2. Ministarstvu rada, zapošljavanja i socijalne politike
3. Ministarstvu spoljne i unutrašnje trgovine i telekomunikacija
4. Posebnom tužilaštvu za visokotehnološki kriminal
5. Republičkoj radiodifuznoj agenciji (RRA)
6. Republičkoj agenciji za elektronske komunikacije (RATEL)

Institucija Pokrajinskog ombudsmana je povratnu informaciju dobila od *samo dve od navedenih šest institucija i to od Ministarstva pravde i državne uprave i Posebnog tužilaštva za visokotehnološki kriminal*. Predstavnici *Ministarstva pravde i državne uprave* istakli da to ministarstvo nije nadležno za postupanje po prijavama koje se odnose na eksploataciju dece putem interneta, te da iz toga razloga ne raspolažu podacima koji si u cilju sprovođenja ovog istraživanja zatraženi.

Sa druge strane, *Posebno tužilaštvo* je, kao što se i u prethodnom poglavlju može uočiti, dostavilo veoma opširan izveštaj o zatraženim podacima, koji su za sprovođenje ovog istraživanja imali veliki značaj.

Definicija pojma

Kada je reč o objašnjenju pojma eksploatacije dece putem interneta, odnosno informacionih i komunikacionih tehnologija, u Posebnom tužilaštvu ističu da se pod tim pojmom podrazumevaju nezakonite aktivnosti predstavljene u tabeli 3.

Tabela 3. Eksploatacija dece putem interneta

Eksploatacija dece putem interneta prema tumačenju Posebnog tužilaštva obuhvata:
• proizvodnju dečje pornografije;
• nuđenje ili stavljanje na raspolaganje dečje pornografije;
• distribuiranje ili prenos dečje pornografije;
• posedovanje dečje pornografije;
• svesno pribavljanje mogućnosti pristupa dečjoj pornografiji pomoću informacione ili komunikacione tehnologije;
• korišćenje IKT u cilju upoznavanja maloletnih lica i dece i ugovaranja sastanka radi izvršenja krivičnog dela protiv polne slobode.

Kao što se iz samog objašnjenja eksploatacije dece putem interneta vidi, ključni pojam u ovim objašnjenjima je *pornografija*. Posebno tužilaštvo za visokotehnoški kriminal se pre svega bavi procesuiranjem ovakvih i sličnih krivičnih dela, s obzirom na činjenicu da domaće zakonodavstvo ne prepoznaje neke druge oblike eksploatacije dece na internetu, kao što su seksting, gruming, sajber-buling i slično.

Uloga Posebnog tužilaštva za borbu protiv visokotehnoškog kriminala

Uloga posebnog odeljenja za borbu protiv visokotehnoškog kriminala zasniva se pre svega na krivičnom gonjenju učinilaca ove vrste krivičnih dela, sa ciljem da se postigne generalna i specijalna prevencija. Iako samo tužilaštvo kao takvo svoju ulogu ima nakon počinjenog krivičnog dela, odnosno deluje da bi procesuiralo slučajeve ovakvih krivičnih dela, još veći značaj u prevenciji ovakvih krivičnih dela imaju pravosudni organi, odnosno sud. U Posebnom tužilaštvu kao najveći problem u vezi sa krivičnim delima prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju, ali i druga slična krivična dela, vide *blagu kaznenu politiku*. Na taj način, izricanjem blagih kazni, sam proces prevencije nije efikasan, a dovodi se u pitanje i svrha kažnjavanja.

Komunikacija sa akterima

Kada je reč o komunikaciji sa drugim akterima uključenim u zaštitu dece od eksploatacije putem interneta, u Posebnom tužilaštvu navode da postupaju skladu sa Zakonikom o krivičnim postupku. Javni tužilac ima ovlašćenja da zahteva dostavljanje obaveštenja od državnih organa, institucija, organizacija, preduzeća i internet provajdera, kao i svih drugih relevantnih subjekata, a u cilju prikupljanja relevantnih informacija i dokaza neophodnih za vođenje krivičnog postupka. Komunikacija i saradnja se odvija u svetlu navedenih ovlašćenja, sa ciljem da se u najkraćem mogućem roku zatraženi podaci dostave i da se po njima postupi. U svakom predmetu po kojem Posebno tužilaštvo postupa angažovano je Odeljenje za borbu protiv visokotehnološkog kriminala Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, zatim Služba za specijalne istražne metode – Odsek za prikupljanje i obradu digitalnih dokaza istog ministarstva, internet provajderi i druge relevantne službe.

Saradnja sa resornim ministarstvom i stručnjacima

Saradnja Posebnog tužilaštva sa resornim ministarstvom i profesionalcima koji se bave problemom eksploatacije dece na internetu ocenjuje se kao veoma dobra, i postoji spremnost svih učesnika da ispune svoj deo posla na najvišem mogućem nivou i u najkraćem mogućem roku. Posebno se ističe projekat Ministarstva za telekomunikacije i informacionog društva iz 2009. godine, pod nazivom „**Klikni bezbedno**“ (<http://www.kliknibezbedno.rs>) koji mladima, ali i njihovim roditeljima, pomaže u bezbednom korišćenju interneta.

Preporuke

Posebno tužilaštvo za borbu protiv visokotehnološkog kriminala preporuke za unapređenje sistema zaštite dece od eksploatacije na internetu vidi u:

- obučavanju dece o najbezbednijim načinima korišćenja interneta, uključujući sprovođenje projekata u školama;
- efikasnijoj ulozi medija u promovisanju i približavanju ove teme javnosti;
- pooštavanju krivičnih sankcija predviđenih za izvršenje ove vrste krivičnih dela.

Distributeri usluga mobilne i fiksne telefonije i internet provajderi

Uloga provajdera mobilne i fiksne telefonije, kao i provajdera usluga interneta u oblasti zaštite dece na internetu tumači se na različite načine. Sami provajderi svoju ulogu u zaštiti dece na internetu, međutim, poimaju prilično jednolično. Na to ukazuju dostavljeni odgovori predstavnika provajdera na teritoriji Republike Srbije koji su se u izuzetno malom broju odazvali na poziv da svojim učešćem doprinesu ovom istraživanju. Prikupljajući podatke, Pokrajinski ombudsman je upitnik distribuirao na adrese 16 kompanija (tabela 4) koje se bave pružanjem usluga mobilne i fiksne telefonije i interneta.

Tabela 4. Lista provajdera kojima su dostavljeni upitnici

Provajderi kojima su distribuirani upitnici u okviru istraživanja „Eksploatacije dece na internetu“		
Telekom Srbija A.D, Beograd	VIP mobile d.o.o, Beograd	Telenor Srbija, Beograd
SBB, Beograd	Orion Telekom, Beograd	Eunet d.o.o, Beograd
Beotelnet ISP d.o.o, Beograd	MadNet d.o.o, Pančevo	SKS Company, Senta
Sabotronic d.o.o, Senta	Tippnet d.o.o, Subotica	Parabola d.o.o, Temerin
Voysat d.o.o, Ada	Bus Computers, Kikinda	Nordnet d.o.o, Subotica

Od 16 provajdera odgovore su dostavila *četiri* i to: *SBB – Srpske kablovske mreže, Orion Telekom, Tippnet i Voysat*. Iako je odziv veoma slab (25% od ukupnog broja provajdera kojima je dostavljen upitnik) te se na osnovu podataka četiri provajdera ne mogu doneti opšti zaključci o nekim bitnim pitanjima u oblasti zaštite dece prilikom upotrebe IKT, evidentno je da su neki stavovi u odgovorima sva četiri provajdera zastupljeniji u odnosu na druge (tabela 5).

Tabela 5. Pregled dostavljenih odgovora od strane provajdera

Objašnjenje eksploatacije dece putem IKT	Svi provajderi navode da se pod eksploatacijom dece na internetu, odnosno putem IKT podrazumeva zloupotreba radi postizanja nekih drugih ciljeva kao što je prikupljanje ličnih podataka, ili izvršenja nasilničkih radnji koje za sobom povlače krivičnu odgovornost.
Uloga internet i telefonskih kompanija u <u>prevenciji</u> eksploatacije dece putem IKT	Provajderi ne vide svoju ulogu u prevenciji zloupotrebe dece na internetu, jer smatraju da njihova uloga obuhvata isključivo pružanje usluga, odnosno obezbeđivanje uslova za njihovo korišćenje. Svoju ulogu vide tek kada neka od nadležnih institucija od njih zatraži određene podatke zbog sumnji na neko krivično delo. Smatraju da bi, teoretski, mogli da upoznaju roditelje sa određenim tehnikama i metodama kontrole korišćenja interneta i telefona, ali zbog činjenice da to ne spada u oblast njihove delatnosti oni u tome ne vide neku posebnu ulogu za sebe.
Uloga internet i telefonskih kompanija u <u>zaštiti</u> dece od eksploatacije putem IKT	Provajderi i u ovoj oblasti svoju ulogu najviše vide u komunikaciji sa nadležnim državnim organima. Filtriranje sadržaja, blokiranje određene vrste sadržaja ne spada u domen delokruga provajdera, osim ukoliko se on ne odnosi na sadržaj koji proizvode sami provajderi. Sa druge strane, provajderi smatraju da eventualnu veću ulogu mogu imati u edukativnim projektima ili kampanjama.

<p>Istorijat delovanja provajdera u oblasti zaštite dece koje koriste njihove usluge</p>	<p>Treba istaći da je jedan provajder sprovodio kampanje u osnovnim školama na teritoriji grada u kom posluje, a sa ciljem edukacije dece kako da pravilno, sigurno i bezbedno koriste internet.</p> <p>Ostali provajderi smatraju da oblast zaštite spada u delokrug isključivo državnih institucija i da su one te koje treba da pokrenu svaku inicijativu i daju jasne smernice kako bi trebalo postupati.</p>
<p>Poznavanje zakonskih obaveza provajdera u vezi sa zaštitom dece od eksploatacije putem IKT</p>	<p>Tri od četiri predstavnika provajdera koliko ih je dostavilo odgovore na upitnik ističe da im zakonske obaveze nisu poznate, dok jedan ispitanik navodi da Zakon o elektronskim komunikacijama provajderima propisuje obavezu presretanja i zadržavanja podataka, odnosno davanja podataka na osnovu odluke suda, ukoliko je to neophodno za vođenje krivičnog postupka.</p>
<p>Mere koje su provajderi preduzeli kako bi se povećala bezbednost dece koja koriste njihove usluge</p>	<p>Provajderi nisu sprovodili konkretne mere, već se uglavnom radi o usmenim obaveštenjima prilikom sklapanja ugovora o pružanju usluga, uglavnom interneta.</p> <p>Sa druge strane, provajderi ističu da bi za neki visoko efikasan sistem ograničavanja neprimerene vrste sadržaja bila potrebna saglasnost samog korisnika, ali i to da toliko napredni sistemi trenutno ne postoje.</p>
<p>Poznavanje raspoloživih tehničkih mehanizama i metoda prevencije eksploatacije i zaštite dece na internetu i mehanizmi koje sami provajderi koriste</p>	<p>Dva predstavnika provajdera ističu da im nije poznato koji su raspoloživi mehanizmi i metodi zaštite dece od eksploatacije, dok preostala dva ističu da je najjednostavniji mehanizam zaštite dece na internetu postojanje isključivo jedne lozinke koju poznaje samo roditelj i uspostavljanje veze sa internetom od strane deteta samo uz prisustvo roditelja. Nakon toga, roditelj može prekontrolisati posećene sajtove, odnosno istoriju pregledanih i posećenih veb sadržaja.</p>
<p>Postojajne etičkog i/ili</p>	<p>Tri predstavnika provajdera odgovorila su da u njihovom</p>

Eksploatacija dece putem IKT

POKRAJINSKI OMBUDSMAN AP VOJVODINE

kodeksa ponašanja sa posebnom merom zaštite eksploatacije dece putem IKT	preduzeću ne postoji etički i/ili kodeks ponašanja sa posebnim akcentom na eksploataciji dece na internetu. Dva predstavnika ističu da donošenje takvog akta nije planirano, a jedan ispitanik ističe da će takvu mogućnost razmatrati u budućnosti.
Prioritetnost prevencije i zaštite dece od eksploatacije dece putem IKT	Tri predstavnika provajdera ističu da zaštita dece od eksploatacije putem IKT nije među njihovim prioritetima, dok jedan predstavnik ističe da to jeste prioritet celog društva, a ne samo provajdera. Jedan predstavnik dodaje i da je potrebno da država pokrene inicijativu, a ne sami provajderi.
Direktna ili indirektna uključenost predstavnika provajdera u posebne slučajeve eksploatacije dece putem IKT u okviru rada	Tri predstavnika provajdera ističe da nisu bili direktno ili indirektno uključeni u slučaj eksploatacije dece u okviru rada kod samog provajdera. Jedan predstavnik ističe da je bio u dodiru sa takvim slučajem i tada se radilo o saradnji sa nadležnim organima na osnovu sudskog naloga. Zvanične povratne informacije od samih državnih organa o efektu saradnje nije bilo, tako da se tek nakon javno objavljene akcije zaključilo da je učešće u tim postupcima bilo uspešno.
Redovna komunikacija ili formalna saradnja provajdera sa državnim institucijama ili nevladinim organizacijama u okviru borbe protiv eksploatacije dece putem IKT	Dva predstavnika provajdera ističe da ne postoji bilo kakav oblik saradnje sa državnim institucijama, dok dva predstavnika ističu da saradnja i komunikacija postoji sa nadležnim agencijama, ali da se ona odvija u oblastima koje nemaju posebnog dodira sa eksploatacijom dece putem IKT. Kada je reč o organizacijama civilnog društva, predstavnici provajdera koji su odgovorili na upitnik tvrde da saradnja i komunikacija nije uspostavljena ni sa jednom od njih.

Kao što se iz odgovora predstavnika provajdera može zaključiti, najveći ulogu u zaštiti i prevenciji dece od eksploatacije putem IKT treba da preuzme država, koja bi morala da pokrene inicijative, kampanje i projekte u kojima bi provajderi imali određenu, više sporednu ulogu. Iako se u današnjem, savremenom društvu, društvu modernih tehnologija internet iz domova proširio i na mobilne telefone i druge savremene

uređaje, telefonske kompanije mogu imati sve veću ulogu u zaštiti i pre svega, prevenciji eksploatacije dece putem IKT. Pored svoje „klasične“ uloge koju je nekada imao, a koja se odnosila na komunikaciju isključivo putem razgovora, telefon je danas postao uređaj koji ima sve funkcije računara, a internet u njegovom korišćenju, posebno za mlade, zauzima veoma važno mesto.

Stavovi o korišćenju IKT i bezbednosti dece i mladih na internetu

Stavovi o korišćenju IKT i bezbednosti dece i mladih na internetu ispitivani su putem fokus grupa sa učenicima osnovnih i srednjih škola, njihovim roditeljima i stručnjacima koji se bave decom.

Ukupno *10 fokus grupa* sa učenicima organizovano je u školama u *devet vojvođanskih mesta*, a u njima je učestvovalo *ukupno 80 učenika i učenica* osnovnih škola (44 dečaka i 36 devojčica), odnosno *74 srednjoškolca i srednjoškolke* (40 devojaka i 34 mladića). Ukupno *pet fokus grupa sa roditeljima* održano je u isto toliko vojvođanskih mesta, a u njima su učestvovala *43 roditelja* (34 majke i devet očeva).

Fokus grupe sa *39 stručnjaka iz ukupno 17 vojvođanskih mesta*, odnosno jedinica lokalnih samouprava činilo je 14 predstavnika i 25 predstavnica pokrajinskih organa i ustanova, centara za socijalni rad, policijskih uprava, tužilaštva, škola, školskih uprava, domova učenika, domova za decu bez roditeljskog staranja i ustanova za decu sa smetnjama u razvoju.

Osnovci

Korišćenje računara među decom je danas neminovno. Međutim, umesto obrazovnog i informativnog, računar je u rukama dece i mladih postao prvenstveno sredstvo zabave, a što potvrđuju i stavovi dece i odraslih zabeleženi tokom ovog istraživanja.

Tokom grupnih razgovora koji su obavljani sa učenicima uzrasta od 10 do 13 godina došlo se do podatka da je svakom od njih svakodnevno dostupan internet. *Vojvođanski osnovci kažu da na internetu, odnosno za računarom provode od 30 minuta do tri sata dnevno*. Zbog obaveza u školi tokom radne nedelje roditelji deci često ograničavaju

vreme korišćenja interneta, ali su vikendom fleksibilniji, te tako deca krajem nedelje za računarom provedu i za oko sat do dva vremena duže.

Iz razgovora se zaključuje da su gotovo svi učesnici fokus grupa osnovnoškolskog uzrasta aktivni na nekoj od društvenih mreža. Međutim, u tom kontekstu zabrinjavajuća je njihova tvrdnja da su im profile na ovim mrežama *po prvi put otvorili roditelji ili rođaci, nekima čak i pre nekoliko godina*. Većina dece tvrdi da za prijatelje na društvenim mrežama prihvata samo poznate osobe. Za one koji se odluče da na listu dodaju i nekog nepoznatog, razlog je obično veći broj zajedničkih prijatelja sa ostalim vršnjacima, slična interesovanja i drugo. Jedna devojčica ispričala je da je prihvatila zahtev za prijateljstvo nepoznatog starijeg dečka, ali nakon što je komentarisao njene fotografije i tražio lične podatke, obratila se roditeljima i obrisala ga sa liste prijatelja.

U vezi sa tim, *deca su jedinstvenog mišljenja da ne bi bilo u redu da nekome koga su upoznali putem interneta daju svoju adresu ili broj telefona*. Ovakav stav većina dece obrazlaže strahom od zloupotrebe njihovih podataka budući da ne znaju na šta su sve spremne osobe koje im traže lične podatke. Razvijajući diskusiju, neki od njih su priznali da su bili u sličnoj situaciji, ali su takvu osobu blokirali, ignorisali ili joj dali lažne podatke.

Ima onih koji smatraju da je opravdano podeliti svoje lične podatke sa nepoznatim prijateljima preko interneta, ali tek kada steknu njihovo poverenje.

Jedan učenik ispričao je da je prihvatio za prijatelja nepoznatu osobu iz Indonezije za koju je pretpostavio da je muškarac. Kada ga je kasnije upitao za broj telefona, dečak se uplašio i sve je ispričao roditeljima, ali budući da ga nepoznata osoba više nije uznemiravala, ona se i dalje nalazi na listi njegovih prijatelja.

Primer devojčice koja je objasnila da bi davanjem informacija o adresi stanovanja možda pomogla nepoznatoj osobi da opljačka njen dom ukazuje na to da neka deca nisu dovoljno upoznata sa stvarnim opasnostima koje vrebaju na internetu, te da smatraju da ishod zloupotrebe podataka dobijenih preko društvenih mreža može biti jedino materijalna šteta.

Kada je reč o ličnim fotografijama, učesnici fokus grupa se takođe slažu da ih zbog svoje lične bezbednosti ne bi slali nepoznatim osobama koje su upoznali putem interneta. Ipak, iz razgovora saznajemo da svi učesnici fokus grupa postavljaju fotografije na svojim profilima na Fejsbuku, ali da mogu da ih vide samo njihovi prijatelji. Iako neki to čine retko, a drugi redovno, pa čak i učestalo (npr. nakon svakog odmora, rođendana i slično), uglavnom su svi potvrdili da to rade uz pomoć i pod nadzorom roditelja, odnosno starije braće i sestara.

Jedan učesnik se požalio da on i ne želi da objavljuje lične fotografije na društvenim mrežama, ali da ga mama i sestra stalno ubeđuju da to čini.

Učenica sedmog razreda ispričala je i jedan svoj aktuelni problem u vezi sa tim. Nepoznata osoba pozvala ju je telefonom i zahtevala da joj pošalje svoju fotografiju. Kada se požalila roditeljima, oni su smatrali da bi trebalo da ona reši taj svoj „problem“ i uputili su je da obavesti kol-centar. Pošto nema dovoljno kredita za poziv, ona još uvek to nije učinila uprkos tome što uznemiravanje putem telefona nije prestalo.

Nepoznate osobe često insistiraju na ličnim kontaktima, odnosno upoznavanju „uživo“. *Iako se većina dece ne bi odvažila da se lično sastane sa osobama koje su upoznali na internetu,* među njima je bilo i onih koji tvrde da bi takav poziv prihvatili. Neki od njih bi povelili roditelje, braću, sestre ili prijatelje, a jedna devojčica bi radi sopstvene sigurnosti povelila sa sobom psa. Za mesto sastanka obično biraju prometna mesta gde ima puno ljudi.

Lažne profile ima nekolicina učenika, a koriste ih samo za igranje onlajn igrica. Jedino je jedna devojčica ispričala da je otvorila lažni profil kako bi se približila dečaku koji joj se sviđao, ali je svoj lažni profil ubrzo obrisala pošto ju je dečak ignorisao.

Učešće u nagradnoj igri na internetu za koje je potrebno dati svoje lične podatke nije jednako privlačno za sve učesnike fokus grupa. Tako, većina izjavljuje da nikada ne bi učestvovala u njima, dok bi nekoliko njih pristalo ukoliko bi im nagrada bila dovoljno primamljiva. Nekolicina bi svoje podatke dala samo ukoliko se radi o nekoj „poznatoj“ nagradnoj igri, a ima i onih koji bi se prijavili isključivo uz saglasnost roditelja.

Jedan od učesnika smatra da bi učešćem u nekoj od nagradnih igara preko interneta mogao preneti virus na svoj računar, pa ih iz tog razloga izbegava. Dvojica učesnika su ispričala da su se prijavili, ali sa lažnim podacima, te ni sami nisu znali šta bi uradili da su osvojili neku od nagrada.

Roditelji često primenjuju kazne kao edukativno sredstvo, a kao jedno od najefikasnijih izdvaja se i zabrana korišćenja interneta. Deca tvrde da njihovi roditelji često pribegavaju ovoj vaspitnoj metodi, vodeći se mišlju da bi uskraćivanje interneta, kao veoma značajnog za dete, moglo doprineti poboljšanju njegovog/njenog uspeha u školi i drugim vanškolskim aktivnostima.

Sa druge strane, *zanimljivo je saznanje da bi gotovo svi učesnici fokus grupa prekršili kaznu koju su im roditelji izrekli. U situacijama kada su kod prijatelja ili rođaka, većina dece bi iskoristila priliku i otišla na internet.* Neki od njih ispričali su ostalima u grupi da čim roditelji izađu iz kuće i zatvore vrata, oni odmah sedaju za računar. Ovakve svoje postupke opravdavaju stavom da ukoliko roditelji ne znaju da je kazna prekršena, to i nije značajan prestup.

Jedan učenik se požalio i na to da roditelji nemaju potrebe da mu izriču kaznu, jer je on sam sebi postavio vremensko ograničenje za korišćenje interneta, budući da je u suprotnom u stanju da svo svoje slobodno vreme provede za računarom.

Učesnici fokus grupa uzrasta od 10 do 13 godina smatraju da su potpuno bezbedni i zaštićeni prilikom korišćenja interneta. Međutim, njihovo shvatanje opasnosti često podrazumeva samo viruse koji mogu da napadnu računarski sistem i onemogućće korišćenje, te pod adekvatnom zaštitom podrazumevaju antivirus programe.

Ovakvi odgovori ponovo upućuju na zaključak da deca na ovom uzrastu još uvek nemaju dovoljno razvijenu svest o potencijalnim opasnostima, kao ni o mehanizmima zaštite od zloupotrebe na internetu.

Među osnovcima je bilo i dece koja su doživela neprijatnosti na internetu. Jedna trinaestogodišnja devojčica ispričala je da su se ona i drugarica preko Skajpa i koristeći i veb-kameru dopisivale sa momkom iz Arabije koji ima oko tridesetak godina. Nakon nekog vremena počeo je da je oslovljava sa „draga“ i rekao joj da će možda „jednog dana i postati njegova draga“. Devojčica se uplašila, pa je nakon razgovora sa roditeljima blokirala njegov profil i na taj način onemogućila mu da je ponovo kontaktira.

Drugoj učesnici su poznanice preko društvene mreže slale razne uvredljive i preteće poruke. Kada je odlučila da ih obriše sa liste prijatelja i prijavi razrednom starešini, one su otvorile novi (lažni) profil sa njenim imenom i objavile da je u romantičnoj vezi sa drugom devojkom. Tada je školski psiholog savetodavno radio sa njom na prevazilaženju neprijatnih osećanja prouzrokovanih pomenutim događajem.

Mlađi učesnici fokus grupa kao neprijatnosti na internetu doživljavaju šale drugara kada im pošalju video klipove koje smatraju zastrašujućima (npr. sa strašilima ili zombijima koji iskaču iz kutija).

Deca su tokom razgovora iznela i tvrdnje da na provokacije i neprijatne poruke koje bi im neko uputio preko društvenih mreža ne bi reagovali, već bi takvu osobu obrisali sa liste prijatelja, ignorisali je ili blokirali.

Srednjoškolci

Deci i mladima uzrasta od 14 do 18 godina internet je postao stil života i mladi se sve više na taj način druže, zabavljaju, igraju, uče i provode slobodno vreme. Na društvenim mrežama upoznaju nove prijatelje ili razgovaraju sa starim, pronalaze informacije u vezi sa svojim interesovanjima, igraju igrice, gledaju filmove i čitaju vesti.

U skladu sa svojim različitim potrebama i interesovanjima, mladi na internetu provode od jedan do četiri sata dnevno. Ima i ekstremnijih slučajeva koji znaju i po ceo dan da ostanu za računarom, najčešće igrajući igrice. Društvene mreže, Jutjub, filmovi, muzika, takođe su na listi obaveznog sadržaja koji im zaokupljaju pažnju dok su na internetu.

Najveći broj srednjoškolaca koji su učestvovali u fokus grupama tvrdi da ignoriše zahteve za prijateljstvo koje im na društvenim mrežama upućuju nepoznati. Ima i onih koji prvo „dobro prouče“ nepoznatu osobu, a zahtev za prijateljstvo u tom slučaju prihvataju tek ukoliko zaključe da imaju više zajedničkih prijatelja, odnosno da dele ista ili slična interesovanja. Prijatna spoljašnost nepoznate osobe suprotnog pola ponekad ima presudnu ulogu u prihvatanju prijateljstva na nekoj od društvenih mreža.

Nekoliko učesnika je navelo da su u početku prihvatili sve zahteve za prijateljstvo, ali da sada pažljivo i oprezno razmatraju sve zahteve koje dobijaju od nepoznatih ljudi. Jedan od ispitanika rekao je da poznaje oko 70 odsto svojih onlajn prijatelja, dok je ostale prihvatio zbog igrice koju igra na društvenoj mreži.

Zanimljiv je bio odgovor učesnice fokus grupe koja je rekla da prihvata zahteve za prijateljstvo samo onih osoba koje su joj dobro poznate i bliske. Na pitanje moderatora koliko ukupno ima prijatelja na Fejsbuku odgovorila je – „oko 500“.

Informacije o adresi stanovanja ili broju telefona većina učesnika grupnih razgovora smatra ličnim, te ih ne bi podelila na internetu sa nepoznatim osobama. Ima i onih koji na takve zahteve odgovaraju slanjem lažnih podataka ili jednostavno blokiraju neznance.

Većini učesnika fokus grupa se nije dogodilo da nepoznata osoba od njih traži da joj pošalju svoju fotografiju putem interneta, ali tvrde da to ne bi učinili ni kada bi se našli u takvoj situaciji. Samo dve učesnice su nepoznatoj osobi poslale svoju fotografiju putem interneta. Svaka od njih je sa osobom koju je upoznala preko društvene mreže razmenila lične fotografije, ali ističu da nisu imale neprijatno iskustvo u vezi sa tim. Veliki broj učesnika redovno postavlja fotografije (sa letovanja, ekskurzija, žurki, rođendana, večernjih izlazaka i sličnih događaja) na svojim profilima na društvenim mrežama, a najveći broj njih je pristup slikama omogućio samo prijateljima. Fotografije nekoliko učesnika dostupne su svima. Kažu da se pri izboru fotografija odlučuju za one na kojima su „dobro ispali“, a nekolicina njih prihvata i sugestije roditelja.

Pojedini učesnici podelili su sa ostalim sagovornicima svoja iskustva prilikom ličnog upoznavanja sa osobama sa kojima su do tada komunicirali isključivo putem interneta. Jedan broj njih je sastanak ugovorio u gradu, dok su bili u društvu prijatelja. Neki ističu pozitivno iskustvo i navode da su na taj način ostvarili prijateljstva koja i danas traju. Jedna učesnica ispričala je da je upoznala dečka sa kojim je i dalje u kontaktu. Došao je po nju kolima i otišli su na piće. Nije razmišljala o potencijalnim opasnostima.

Interesantna je priča učesnika koji navodi da je jedno vreme komunicirao sa nepoznatom devojkom putem društvene mreže. Budući da mu se svideo i njen fizički izgled, dogovorili su se da se lično upoznaju. Kaže da se neprijatno iznenadio prilikom prvog susreta jer devojkicu nije prepoznao „pošto nije bila ni nalik onoj sa slike“.

Većina učesnika fokus grupa tvrdi da nisu imali neprijatna iskustva u vezi sa korišćenjem interneta i mobilnih telefona. Nekolicina njih je dobila poneku uznemiravajuću poruku ili sliku, ali nisu osetili potrebu da se nekome obrate za pomoć. Međutim, iako poriču lične neprijatnosti, neki od sagovornika podelili su sa grupom iskustva svojih prijatelja i poznanika. Tako je jedna devojkica slikala svoje intimne delove tela i poslala slike dečku koji ih je kasnije objavio na društvenoj mreži. Fotografije su bile dostupne svima, pa su ih čak i roditelji devojkice videli. Prema njihovim saznanjima, dečko je prošao bez posledica. Drugu devojkicu su nepoznate osobe pratile i zatim je uznemiravale telefonom, stavljajući joj do znanja da znaju šta je obukla, kuda se kreće i slično. Nekoliko puta je bezuspešno pokušala da promeni broj telefona, da bi se na kraju obratila mobilnom operateru. Jedna od učesnica ispričala je da je njenoj sestri bivši dečko upućivao preteće poruke, plašeći je bombama i noževima. Uznemiravanje je prestalo tek nakon što ga je prijavila policiji.

Javno zakazivanje tuča na društvenim mrežama nije strana pojava među učesnicima grupnog razgovora, te su neki od njih imali i takva iskustva. Dvema devojkama su poznanice na Fejsbuku najavile vreme i mesto tuče, ali je incident sprečen nakon što su se obratile roditeljima i školi. Mladići tvrde da je u njihovom slučaju povod za tuču obično (ne)naklonost devojke.

Nikome od ispitanih se do sada nije desilo da im internet provajder mobilne telefonije traži šifru za logovanje na imejl ili Fejsbuk kako bi im popravio nalog. U slučaju da im se to i desi, izričitog su stava da ne bi davali tražene podatke.

Mali broj učesnika je potvrdio da sa roditeljima razgovara o bezbednom korišćenju interneta. Ovakvi razgovori se najčešće vode tek nakon što roditelji preko medija saznaju za neku uznemirujuću priču o zloupotrebi dece putem informacionih i komunikacionih tehnologija. Tada pokušavaju savetima da upozore i upute decu o načinima kako da se zaštite od neželjenih sadržaja. Značajan broj učesnika navodi da im roditelji najčešće kažu da imaju poverenja u njih ili ih samo posavetuju da „paze da ne naprave neku glupost“.

Roditelji većine ispitanika su upoznati sa tim na koji način oni koriste internet. Međutim, mladi tvrde da je za mnoge roditelje komunikacija putem interneta velika nepoznanica i da su roditelji nezainteresovani da se i sami bolje upoznaju sa njegovim korišćenjem. Učesnici

smatraju da su u prednosti u

odnosu na svoje roditelje kada je u pitanju informisanost i poznavanje rada na računaru, odnosno korišćenje interneta. Prema rečima jednog učenika, njegov otac „ne zna čak ni da uključi računar“. S druge strane, jedan broj roditelja je zbog prirode posla ili zbog ličnih interesovanja veoma upućen i aktivno koristi internet. Poneki od njih i

sami imaju profile na društvenim mrežama, ali im deca ovog uzrasta veoma često ignorišu „zahteve za prijateljstvo“, čuvajući na taj način svoju privatnost.

Imajući u vidu vreme koje deca provode na internetu, ne iznenađuje činjenica da mnogi roditelji pokušavaju deci da ograniče korišćenje interneta u situacijama kada procene da je to neophodno i da bi moglo imati pozitivne efekte u drugim sferama (najčešće u cilju intenziviranja učenja i popravljanja loših ocena). Međutim, zanemarljiv broj učesnika fokus grupa tvrdi da bi dosledno poštovao ovu roditeljsku „kaznu“. U takvim situacijama, kako kažu, pristup internetu imaju putem savremenih mobilnih telefona. *Uprkos roditeljskoj zabrani, internetu pristupaju putem mobilnih telefona, prvom prilikom kada posete prijatelje, odnosno kada ostanu bez roditeljskog nadzora.*

Učenici su pokazali veliko samopouzdanje u vezi sa radom na internetu, ali su istakli i delimično nepoverenje u ostale korisnike društvenih mreža. Konkretni argumenti koje učesnici fokus grupa iznose ukazuju na njihovu dobru informisanost i razvijenu svest o eventualnim opasnostima koje vrebaju na internetu. Shodno tome, gotovo svi učesnici smatraju da su dovoljno bezbedni prilikom korišćenja interneta, te da ne postoji potreba za dodatnim edukacijama na tu temu. „Neće baš mene od toliko ljudi“ kaže jedan od učesnika, ističući da je svestan da opasnost postoji, ali da je siguran da će njega zaobići.

Roditelji

Roditelji koji su učestvovali u grupnim razgovorima potvrdili su svakodnevno višečasovno prisustvo njihove dece na internetu. Kada su mlađa deca u pitanju, obično je to u proseku jedan do dva sata u toku dana i pod nadzorom roditelja. Starija deca dnevno uz računar provode više vremena (najčešće oko tri sata), ali mogućnost

korišćenja interneta i preko mobilnih telefona onemogućava roditeljima potpuni uvid i kontrolu kako vremena, tako i sadržaja koje deca posećuju na internetu.

Prema navodima roditelja koji su učestvovali u fokus grupama, njihova deca najviše vremena tokom dana provode na društvenim mrežama, što podrazumeva Fejsbuk, a u manjoj meri i Skajp i Tviter. Onlajn igrice takođe zaokupljaju pažnju dece, naročito dečaka. Pojedine majke su iskazale veliku zabrinutost zbog činjenice da su njihova deca u stanju satima da sede za kompjuterom igrajući igrice. Jedna učesnica izjavila je da njen sin često „odradi puno radno vreme“ za računarom. Sajtovi koje deca po mišljenju roditelja u manjoj meri posećuju su Jutjub, zatim sajтови koji nude muzičke sadržaje, filmove, sport, modu, sajтови o automobilima i slično.

Samo u jednoj školi su roditelji učenika istakli mogućnost elektronskog učenja kao pozitivnu stranu interneta. Ova škola je na svom sajtu učenicima ponudila obrazovne sadržaje iz različitih predmeta, kao i testove za vežbanje, što prema mišljenju roditelja ima pozitivne efekte i doprinosi boljem i bržem savladavanju gradiva. Važno je napomenuti da se ovakve inovacije u nastavi mogu dovesti u vezu sa činjenicom da je direktor ove škole po struci diplomirani informatičar.

Većina roditelja smatra da internet ima i svojih prednosti i mana. Osnovnom prednošću interneta roditelji smatraju brzinu i dostupnost raznih informacija. Internet je savremeni način komunikacije koji je, kako jedna majka kaže, „jeftiniji nego telefon“. Roditelji smatraju da korišćenje interneta podstiče kreativnost i logičko razmišljanje. Putem interneta omogućeno je i učenje za potrebe obaveznog obrazovanja, a ovaj način komunikacije postao je sastavni deo svakodnevnog života, zaključuju roditelji.

Ipak, internet ima i svojih mana. Roditelji smatraju da se deci ipak neselektivno nudi previše informacija, te da to decu često zbunjuje. Deca brzo dolaze do neproverenih podataka na internetu i prihvataju ih kao istinite i tačne. Internet deci oduzima puno vremena, a da toga nisu ni svesna. Kako kažu roditelji, deca su se ulenjila u razmišljanju, slabo čitaju knjige, gube radne navike. Verbalna komunikacija sa drugima je znatno lošija u odnosu na prethodne generacije: deca ne znaju ni usmeni ni pismeno da se izražavaju, zaboravljaju pravilno da pišu (npr. jedna majka navodi da deca danas umesto slova đ pišu dj, odnosno sh umesto slova š). Iz svega ovoga proizlazi da su deca zaboravila i da se druže „uživo“, odnosno da su se mladi otuđili kako od porodice, tako i od prijatelja. Roditelji navode da se ponekad desi i da deca sede jedno pored drugog, a komuniciraju putem SMS-a. *Previše vremena provedenog za računarom stvara zavisnost. Boravak u zatvorenom prostoru, fizička i mentalna neaktivnost, po mišljenju roditelja mogu biti uzrok i različitih zdravstvenih tegoba.*

Mišljenja roditelja koji su učestvovali u fokus grupama o tome da li je opasniji realni ili virtuelni svet su podeljena. Deo roditelja slaže se u mišljenju da su i stvarni i virtuelni svet podjednako i lepi i opasni. Roditelji koji smatraju da je realni svet opasniji od virtuelnog i ističu da sve opasnosti potiču baš iz realnog sveta, da oni

Deca nisu dovoljno upućena u opasnosti koje vrebaju na internetu, ali ni roditelji ne poznaju najbolje sve rizike kojima su deca i mladi izloženi kada su na mreži.

sami više brinu kada deca uveče izađu u grad jer opasnost vreba na ulici, gde roditelji nemaju potpunu kontrolu nad decom, a ne kod kuće dok provode vreme za računarom i pod njihovim su nadzorom.

Jedna majka je odgovorila da je „stvarni svet više bolan, jer virtuelno ne može da boli“. Obrazlažući svoj stav da je virtuelni svet opasniji roditelji ne navode konkretne razloge, ali ukazuju na to da je virtuelni svet i za njih nepoznanica, te da nemaju odgovarajuće mehanizme kontrole.

Gotovo svi roditelji su mišljenja da njihova deca među prijateljima na društvenim mrežama imaju samo osobe koje poznaju. Kako navode, to su članovi njihove porodice, rođaci, drugari iz škole, sa različitih

sekcija, iz klubova. Neki od njih su rekli da starija deca u porodici vode računa i kontrolišu mlađu braću i sestre dok su na internetu. *Roditelji imaju poverenja u svoju decu i veruju da su deca dovoljno informisana i svesna svih opasnosti od mogućih zloupotreba na internetu*, te da odgovorno pristupaju različitim sadržajima koji im se nude.

Većina roditelja ima svoj profil na Fejsbuku. Obično su roditelji mlađe dece prijatelji sa svojom decom na ovoj društvenoj mreži jer smatraju da im je na taj način omogućen uvid u profil deteta, odnosno da tako imaju informacije o prijateljima koje oni prihvataju ili fotografijama koje postavljaju.

Niko od roditelja nije čuo za pojmove seksting, gruming i sajber-buling. Nakon što im je objašnjeno njihovo značenje, roditelji su pokušali da navedu primere iz svog iskustva. Jedna majka rekla je da joj je ćerka skrenula pažnju na priču o devojci koja je izvršila samoubistvo jer ju je na Fejsbuku uznemiravao muškarac, pa su razgovarale o tome. Druga sagovornica savetuje ćerku da bi trebalo da povede računa o tome kakve slike stavlja na profil (da ne budu provokativne, npr. da ne šalje poljupce u kameru), kako ne bi poslala pogrešnu poruku i izazvala eventualne neželjene reakcije drugih.

Često se dešava da roditelji *zbog nedovoljne informisanosti o adekvatnoj zaštiti dece od eksploatacije na internetu preuzimaju stvar u svoje ruke ili prepuštaju deci da se sama izbore sa problemom*. Primera radi, jedna majka zabranila je ćerki da se dopisuje sa nepoznatim muškarcem koji ju je uznemiravao, ali je onda ona /majka/ odlučila da nastavi dopisivanje sa njim i proveriti o kakvoj se osobi radi. U drugom slučaju, devojčica je dobijala uvredljive komentare na račun svog izgleda i odlučila je da sama to promeni. Tako je za nekoliko meseci devojčica oslabila 15 kilograma. Pričajući o ovome, majka je želela da naglasi kako se ćerka ipak samostalno uspešno izborila sa problemom, naglašavajući i veoma stresan period kroz koji je devojčica prošla zajedno sa celom porodicom. Međutim, zanimljivo je da je majka sa ponosom isticala i to da se ni ona ni njena ćerka nisu nikome obratile za pomoć jer su smatrale da im niko ni ne može pomoći.

Većina roditelja nema saznanja da li su njihova deca upoznala uživo osobe sa kojima su prvi kontakt ostvarile putem interneta, odnosno društvenih mreža. Nekolicina njih podelila je lična iskustva sa ostalim sagovornicima u fokus grupi. Jedna majka ispričala je da je njena ćerka putem društvene mreže upoznala jednu devojku jer su želele da upišu isti fakultet, a posle su bile i cimerke šest meseci. Ima roditelja koji podržavaju poznanstva svoje deca sa mladima iz drugih zemalja, jer smatraju da na taj način usavršavaju strani jezik.

Roditelji nisu u mogućnosti da imaju stalnu kontrolu nad decom dok su na internetu, ali vode računa o tome da budu upoznati sa sadržajima koje posećuju, te da ti sadržaji budu prilagođeni uzrastu dece. Ovo se vezuje većinom za roditelje mlađe dece. Oni pokušavaju da sa decom postignu dogovor i na neki način im ograničavaju vreme za surfovanje po internetu, gde prioritet daju školskim obavezama. Roditeljima starije

dece mnogo je teže da uspostave kontrolu i ograniče im vreme korišćenja interneta jer na tom uzrastu mladi nalaze različite načine da izbegnu poštovanje pravila ili roditeljski nadzor ukoliko ih doživljavaju kao ograničavajuće. *Roditelji su svesni i da internet nije dostupan samo putem računara kod kuće, već da deca imaju i mobilne telefone pomoću kojih imaju pristup internetu, te da ovakve kazne najčešće nemaju smisla.*

Jedna majka se pohvalila kako ona „vezne decu” kada želi da im uskrati internet jer namerno zakasni sa plaćanjem računa za ovu usluge, a onda kaže da je zaboravila da ga plati. Druga sagovornica pohvalila se i kako je pronašla najsigurniji način da sinu onemogućí pristup internetu kada proceni da je to neophodno. Ona svako veče kad krene na spavanje monitor detetovog računara jednostavno ponese sa sobom u spavaću sobu na spratu. Pritom priznaje da joj nije nimalo lako, te da će možda početi da primenjuje metod svoje prijateljice koja tastaturu detetovog računara vozi sa sobom u kolima.

Ima i roditelja koji primenjuju drastičnije mere. Jedna majka, inače prosvetna radnica, ispričala je da ona i suprug imaju šifru za pristup računaru. Svakom od trojice sinova korišćenje interneta je dozvoljeno samo u vreme kada roditelji to odluče, ne uzimajući u obzir ni uzrast dece niti njihove različite potrebe i interesovanja.

Roditelji smatraju da samo razgovorom i podrškom mogu da zaštite svoju decu od svih neprijatnosti i opasnosti koje vrebaju na internetu. Činjenica je da je internet postao deo svakodnevnice i dostupan svima, te da bi osnovni zadatak roditelja trebalo da bude da informišu decu o svim rizicima koji prete sa interneta i na taj način bi im pružili najbolju zaštitu. Većina roditelja takođe smatra da se zabranom ništa ne postiže jer je deci još zabavnije ono što je zabranjeno. To potvrđuju i odgovori dece koji kažu da kaznu zabrane korišćenja interneta ne bi mogli da izdrže, pa bi gotovo svako od njih

iskoristio priliku da, dok je kod drugara, samo proveri šta se dešava na društvenoj mreži ili da odigra igricu.

Iz razgovora sa ispitanicima se zaključuje da *mnogi od roditelja znaju da postoje razni filteri za praćenje sadržaja na internetu, ali ih većina ne koristi*. Jedni kao razlog tome navode činjenicu da su današnja deca informatički znatno pismenija od svojih roditelja, te da nemaju potrebe za takvim vidom kontrole. Mišljenje drugih je da ovakvi programi nisu efikasni i da je sa decom neophodno razgovarati, steći njihovo poverenje, pružiti im podršku i uputiti ih kako da se sami zaštite. Neznatan broj roditelja upoznat je sa mogućnostima zaštite na internetu i koriste zaštitne filtere. To su filter program *K9 Web Protection* koji zabranjuje pristup određenim sadržajima i vremenski ograničava korišćenje interneta, *Relieve Key Logger* i *My Computer Security*.

Stručnjaci koji se bave decom

Podaci u vezi sa shvatanjem termina eksploatacije dece putem informacionih i komunikacionih tehnologija potvrđuju da postoji podudarnost među gotovo svim učesnicima fokus grupa sa stručnjacima koji se bave decom i koji ovaj fenomen određuju kao neki od oblika zloupotrebe. Svaki od njih je iz svog stručnog ugla i iskustva u praksi detaljnije objasnio poimanje ovog fenomena.

Predstavnici policijskih uprava definišu eksploataciju dece putem informacionih i komunikacionih tehnologija kao zadiranje u privatnost, izlaganje i zloupotrebu ličnih podataka. Prema definiciji drugog učesnika navedeni termin podrazumeva seksualnu eksploataciju putem interneta, odnosno direktno ugrožavanje prava deteta, uključujući pre svega pornografiju i pedofiliju. Neki od sagovornika zaposlenih u policijskim upravama smatraju da se i korišćenje društvenih mreža bez kontrole, zatim zakazivanje tuča, preteće poruke, neprikladne fotografije na internetu, kao i zloupotreba dece od

strane vršnjaka mogu svrstati u objašnjenje termina eksploatacije dece putem informacionih i komunikacionih tehnologija.

Predstavnici škola definisali su termin eksploatacije dece putem informacionih i komunikacionih tehnologija kao zloupotrebu dečijeg neznanja u razne svrhe. Neki od njih pod zloupotrebom podrazumevaju seksualnu eksploataciju, drugi izživljavanje nad decom putem Skajpa ili drugih društvenih mreža.

Svi se slažu da je osnovni problem evidentno nerazumevanje ovog pojma, odnosno činjenica da zakonom nije jasno definisano na koji način treba tretirati i procesuirati slučajeve eksploatacije dece putem interneta. Policija postupa samo u slučajevima kada dođe do krivičnog dela, a vrlo često je na oštećenima da se odluče da li će ili ne sami pokrenuti postupak.

Jedan učesnik objasnio je pomenuti termin kao svesnu ili nesvesnu zloupotrebu ličnih podataka, gde pod svesnom zloupotrebom podrazumeva svaku situaciju u kojoj jedno dete namerno koristi vršnjaka radi zadovoljavanja ličnih interesa, dok se nesvesna zloupotreba vrši izborom fotografija čije postavljanje na internet prouzrokuje uvredljive reakcije i komentare.

Predstavnik školske uprave smatra da se pod eksploatacijom dece putem informacionih i komunikacionih tehnologija podrazumeva zloupotreba dece putem društvenih mreža.

Sagovornici zaposleni u pokrajinskim organima AP Vojvodine ovaj fenomen objašnjavaju kao zamku za naivne i dodaju da je ovaj vid eksploatacije dece prema njihovom shvatanju korišćenje dečije nezrelosti i naivnosti u pogledu javnog plasiranja privatnih podataka od strane zlonamernih pojedinaca ili grupa. Pritom dodaju i da je to na neki način uticaj na svest dece bez kontrole kroz neprimerene sadržaje, što za

posledicu ima nanošenje trajne štete. Jedna od učesnica odredila je eksploataciju kao manipulaciju u smislu seksualne eksploatacije i dovođenje dece u zabludu.

Predstavnici domova za decu bez roditeljskog staranja pod digitalnom eksploatacijom podrazumevaju duhovnu eksploataciju, budući da su deca kroz različite igre organizovana i usmerena u neželjenim pravcima. Budući da sve gledaju kroz igru i ne razmišljaju o posledicama, svesno ili nesvesno iznose stvari iz ličnog života u javnost. Ovaj vid eksploatacije je u stvari zloupotreba društvenih mreža, odnosno neki vid obmanjivanja sa različitim ciljevima, uzimanje i davanje podataka.

Učesnik fokus grupe iz tužilaštva je mišljenja da eksploatacija podrazumeva zloupotrebu svih informacija o detetu, kako od strane nepoznatih lica, tako i od strane roditelja i najbližih prijatelja, a što ne podrazumeva isključivo seksualno iskorištavanje dece.

Shvatanje ovog vida eksploatacije jedan od sagovornika opisuje kao zloupotrebu (podataka, ličnosti, seksualnu) putem interneta ili mobilnih telefona koji predstavljaju sredstva da se posrednim putem dođe do deteta i da se ono iskoristi. Iskorišćavanje dece za pornografiju takođe je jedna od asocijacija na termin digitalne eksploatacije.

Po viđenju predstavnika centara za socijalni rad, to je svaki vid zloupotrebe nećijih podataka. Tu podrazumevaju i zloupotrebu od strane vršnjaka koji postavljaju lične fotografije i snimke (sa žurki, rođendana, ekskurzija) i na taj način ugrožavaju i svoju i privatnost drugih osoba, te pristup neprimerenim sadržajima i nedovoljnu informisanost dece i mladih o načinu korišćenja društvenih mreža. Digitalna eksploatacija obuhvata i seksualnu eksploataciju (objavljivanje intimnih stvari iz

sopstvenog života), snimanje dece i puštanje snimaka u etar čime se krši njihovo pravo na privatnost. Jedna od sagovornica dodala je da pod terminom eksploatacije dece na internetu podrazumeva i neadekvatnost u roditeljstvu, potkrepljujući to činjenicom da roditelji objavljuju slike svoje tek rođene dece na društvenim mrežama.

Za učesnike grupnih razgovora koji dolaze iz domova učenika digitalna eksploatacija znači proizvodnju i distribuciju dečije pornografije, što podrazumeva zloupotrebu i izvergavanje ruglu, ugrožavanje privatnosti i iskorišćavanje (kako u odnosu deteta prema detetu, tako i u odnosu odraslih prema detetu). Prema njihovom shvatanju to je svaka zloupotreba sa konotacijom krivičnog dela, a koja ima nesagledive štetne posledice za decu, odnosno svaka zloupotreba dečijeg neznanja i naivnosti.

Prema mišljenju predstavnika škola, njihova uloga u sprečavanju i prevenciji nasilja na internetu je da rade savetodavno, da edukuju i decu i roditelje o pozitivnim stranama interneta i mehanizmima zaštite.

Predstavnik školske uprave objašnjava da je od skoro počeo nov način ocenjivanja škole, odnosno eksterna evaluacija, vrši se presek sedam ključnih standarda gde je jedna oblast bezbednost u školi, a na pitanje da li je škola bezbedno mesto odgovara se i na osnovu pitanja o zloupotrebi društvenih mreža.

U centrima za socijalni rad kažu da fokus njihovog rada nije na prevenciji, već savetodavno rade i to samo kada postoji konkretan problem. Neki od njih organizuju i učestvuju na tribinama, ali smatraju da sve to nije dovoljno. Stručni radnici održali su predavanje u školi i savetodavno su radili sa učenicima jedne. Međutim, nemaju povratne informacije o tome kakav je efekat imalo to predavanje. Jedna od sagovornica

ističe da je u svrhu zaštite dece veoma bitna kultura komunikacije, te da bi sve što je u vezi sa decom trebalo biti poverljivo i tajno.

Predstavnici Vlade APV kažu da njihova uloga nije usmerena u tom pravcu niti je bilo ko deo grupe koja se bavi ovom temom, da nemaju iskustva, niti su preduzimali konkretne aktivnosti povodom tog pitanja.

Predstavnici doma za decu bez roditeljskog staranja kažu da je vreme korišćenja interneta za šticećenike doma vremenski ograničeno, ali da deca odlaze u igraonice i otvaraju profile što predstavlja najveću pretnju jer tamo vaspitači ne mogu da ih kontrolišu. Međutim, u ustanovi se često organizuju različita edukativna predavanja.

U školama i domovima za decu sa smetnjama u razvoju postoji pravilo da tokom boravka dece u kompjuterskim učionicama dežurni vaspitači stalno budu prisutni, te da je korišćenje interneta od strane ove dece u potpunosti kontrolisano. Prema internom dogovoru, zaposleni i deca ne mogu biti prijatelji na društvenim mrežama. U cilju prevencije elektronske eksploatacije, povremeno se organizuju i radionice za roditelje.

Učesnici iz domova učenika navode da mnogo komuniciraju sa decom, te da odmah reaguju čim saznaju za eventualni problem. U okviru digitalnih učionica u svakom domu su istaknuta pravila korišćenja računara i vremensko

Zanimljivo je da se pitanje privatnosti deteta različito poima u različitim domovima učenika. Dok jedni sprovode stalnu kontrolu, nastavnici dežuraju u učionici, a na računarima se koriste različiti filteri za zaštitu i pregled sadržaja, u drugim domovima smatraju da je bilo kakav vid kontrole narušavanje privatnosti deteta.

ograničenje, a u nekim domovima postoji ograničenje, odnosno zabrana pristupa neprimerenim sadržajima. Postoje pisana pravila korišćenja računara, te je za lične potrebe vreme ograničeno, dok im je za školske obaveze računar stalno dostupan. Radi se preventivno, a ukoliko postoji sumnja na neku opasnost deca se podstiču da problem prijave timu za zaštitu od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, organizuju tribine, ostvaruju uspešnu saradnju sa roditeljima učenika.

Tužilaštva nemaju neposredna iskustva u oblasti digitalnog nasilja. Njihova uloga nije preventivna, već postupaju tek po učinjenom krivičnom delu, a i tada slučaj prosleđuju Posebnom odeljenju za borbu protiv visokotehnološkog kriminala.

Prema rečima sagovornika, i u policiji je slična situacija kada se radi o eksploataciji dece putem informacionih i komunikacionih tehnologija jer reaguju tek po prijavi oštećenog. Rad na prevenciji nije u nadležnosti policije, te su predstavnici samo jedne policijske uprave naveli da su organizovali predavanja za učenike petih razreda na temu bezbednog korišćenja interneta.

*Od svih učesnika fokus grupa koje su činili stručnjaci koji se bave decom, samo jedna učesnica je čula za termine *sexting* i *gruming*, a svega njih troje za *sajber-bullying*. Ipak niko od njih nije mogao precizno da definiše značenje ovih termina. Ostali učesnici se do sada u svojoj praksi nisu susreli ni sa jednim od ova tri termina, te su pojedini mišljenja da je to jedna vrsta igre reči, odnosno manipulacija terminima i izrazima.*

Predstavnici škola koji su učestvovali u grupnim razgovorima podelili su sa ostalim sagovornicima svoja iskustva iz prakse, a u vezi sa eksploatacijom dece putem informacionih i komunikacionih tehnologija. Naveden je primer kada je jedan učenik na zvaničnom sajtu škole postavio link koji upućuje na grupu formiranu sa ciljem da se

prikupi novac koji bi bio namenjen jednoj od učenica da se okupa. Škola je odmah o tome obavestila majku devojčice, policiju i prosvetnu inspekciju. Reakcije policijske uprave i prosvetne inspekcije su u ovom slučaju izostale, a škola je primenila jedini adekvatan mehanizam kažnjavanja, odnosno pokrenut je disciplinski postupak koji se završio nagodbom. Pomenuta grupa navodno se javno izvinila devojčici. Centar za socijalni rad nije uključen u rad u ovom konkretnom slučaju.

Učesnici napominju da se dešava da učenici snimaju jedni druge na času dok odgovaraju ili postavljaju neprimerene fotografije na društvene mreže. Tada se obično uključuje školski tim za zaštitu od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja i uz saradnju sa roditeljima pokušava da reši aktuelni problem.

Sagovornici iz centara za socijalni rad ukazuju na to da škola najčešće veoma kasno obavesti centar o eventualnom problemu, te da nisu bili uključeni u rad u velikom broju slučajeva. Neki od njih naveli su primere slučajeva gde je postupao i organ starateljstva u okviru svojih nadležnosti.

Jednu devojku je drugarica na ekskurziji fotografisala mobilnim telefonom dok se spremala za tuširanje, da bi kasnije te slike bile izlepljene svuda po gradu. Iako je ovo bila zamišljeno kao šala, kasnije je poprimilo ozbiljnije razmere. Stručni tim centra savetodavno je radio sa porodicama, podršku su pružili i školski pedagog i psiholog, organizovani su i roditeljski sastanci. Saradnja sa drugim organima nije ostvarena.

Šesnaestogodišnja devojčica, koju su prethodno drugari iz razreda vređali i fizički kažnjavali navodno zbog njene seksualne orijentacije, preko društvene mreže Fejsbuk je potom svima slala uvredljive poruke. Prema proceni stručnih radnika, ovakav

postupak predstavlja revolt žrtve vršnjačkog nasilja. Savetodavni rad je urađen kako sa celim odeljenjem, tako i individualno sa devojčicom i njenim roditeljima.

U domovima učenika, kako kažu, deca im se često obraćaju za savet, ali osim primera u jednom domu, kada je korisnica doma dala šifru profila svom dečku koji je to iskoristio kako bi vređao njene prijateljice, nije bilo slučajeva elektronskog nasilja.

Ni u domovima za decu bez roditeljskog staranja nije bilo ozbiljnijih oblika digitalnog nasilja. Učesnici fokus grupa navode da postoje slučajevi kada korisnici ulaze jedni drugima na profile na društvenim mrežama. Primer je jedan dečak koji je sa tuđeg profila upućivao drugima pogrdne reči. U ovakvim slučajevima zaposleni u domu prvenstveno razgovaraju sa decom, odnosno uvode im sankcije u vidu vremenskog ograničavanja korišćenja interneta.

Predstavnici tužilaštava ističu da je veliki problem to što je obezbeđivanje dokaza u postupku često nemoguće čak i kada imaju saznanje o izvršenom elektronskom nasilju. Kao primer navode slučajeve kada deca dobijaju preteće poruke od vršnjaka koji žele da od njih da iznude novac. Ima i primera o lažnim dojavama o postavljanim bombama, koje se najčešće prijavljuju sa telefona nekih drugih osoba. Jedan slučaj zloupotrebe lažnog profila prosleđen je odeljenju za visokotehnološki kriminal. Slučaj kada je grupa maloletnika maltretirala vršnjake, a sve to su slikali, snimali i postavljali na internet, procesuiran je i određena im je zavodska mera. Interes dece u postupcima istrage se, prema mišljenju sagovornika iz tužilaštva, ugrožava i kada sredstva javnog informisanja pre izvršenog uviđaja objavljuju informacije i fotografije sa mesta događaja.

Predstavnici policijskih uprava naveli su nekoliko primera elektronskog nasilja iz sopstvene prakse. U prvom slučaju su se dve devojčice u donjem vešu fotografisale u

stanu jedne od njih. Budući da je jedna fotografija ostala u telefonu, njihova drugarica koja je fotografiju videla objavila ju je na internetu. Vest o objavljenoj fotografiji se brzo proširila, pa je stigla i do roditelja devojčice. Prema navodima predstavnika policije, bez obzira na to što je reč o devojčici slobodnijeg ponašanja, ona sada trpi ozbiljne posledice jer je na svakom koraku ismevaju i vređaju. Devojčica koja je sve objavila biće kažnjena, a kada su oštećene poučene da podnesu privatnu krivičnu tužbu, bile su neodlučne. U jednom drugom slučaju radi se o snimku tuče u srednjoj školi koji je video ceo grad, a u kojoj su se dva učenika tukla, a njih još 30-ak je navijalo. Zbog fizičkog obračuna pokrenut je prekršajni postupak. Direktor škole je ignorisao ceo događaj, pravdajući se da o njemu nema saznanja.

Sledeći primer je tuča na privatnoj žurci koju je snimala jedna devojčica, a ostali su to gledali. Roditelji ne žele da priznaju da nemaju dovoljnu kontrolu nad decom, te ovakve slučajeve ne shvataju ozbiljno. Predstavnici policijske uprave tvrde da imaju dobru saradnju sa centrima za socijalni rad. Primer još jednog procesuiranog slučaja je seksualno zlostavljanje dvojice blizanaca sa smetnjama u razvoju od strane cimera u domu u kom su bili smešteni, a koje je prijavila njihova majka. Prema navodima, cimeri su ih pri tom činu i snimali. Slučaj je procesuiran, a počiniocima su izrečene zavodske mere. Interesantno je da je učenik koji je bio inicijator nasilja bio predložen za đaka generacije.

Postoji i slučaj devojčice koja je snimala seksualni čin sa svojim dečkom, da bi kasnije njena drugarica objavila taj snimak koji je videla cela škola i selo. Tu je i slučaj kada su učenici petog razreda dve škole zakazali tuču na društvenoj mreži. Dežurni nastavnik je reagovao i slučaj prijavio policiji, ali imajući u vidu uzrast i krivičnu (ne)odgovornost učesnika tuče, izveštaj o ovom slučaju samo je prosleđen tužilaštvu i centru za socijalni

rad. Jedan od predstavnika policije ispričao je i slučaj kada je jedan maloletnik najavio samoubistvo na Fejsbuku. Policija je tada u saradnji sa pedagogom škole, roditeljima i centrom za socijalni rad pravovremeno reagovala i sprečila tragediju.

Utvrđenu proceduru postupanja u slučajevim elektronskog nasilja imaju tužilaštva, policijske uprave i stanice i centri za socijalni rad koji međusobno razmenjuju informacije. Svi predstavnici ovih organa smatraju da je međusobna saradnja uspešna i da dobro funkcioniše.

Ostali učesnici u grupnim razgovorima, među kojima su predstavnici domova učenika, domova za decu bez roditeljskog staranja, ustanova za decu sa smetnjama u razvoju, pokrajinskih organa uprave, škola i školske uprave, navode da ne postoje mehanizmi formalne saradnje sa ostalim institucijama kada je reč o pojavi elektronskog nasilja. Svaka institucija u okviru svojih mogućnosti i ovlašćenja samostalno pokušava da reši eventualni problem, a prema proceni i u skladu sa potrebom u rad na slučaju uključuju se i druge nadležne institucije.

Svi učesnici su zamoljeni da na osnovu svog profesionalnog iskustva upute preporuke u vezi sa problemom eksploatacije dece putem informacionih i komunikacionih tehnologija, a u cilju boljeg razumevanja i efikasnijeg pristupa problemu, odnosno prevenciji i zaštiti dece od mogućih zloupotreba.

Preporuke predstavnika *policijskih uprava* su sledeće:

- neophodno je sprovesti zakonske izmene, da se eksploatacija na internetu kvalifikuje kao krivično delo koje se goni po služenoj dužnosti;
- da promene u zakonu u odnosu na maloletnike podrazumevaju smanjenje granice krivične odgovornosti;

- potrebne su i kadrovske promene, tako da se pri svakoj policijskoj upravi i stanici obezbedi radno mesto za stručnjaka za visokotehnološki kriminal;
- osavremeniti tehnička pomagala.

Predstavnik *školske uprave* smatra da je neophodna edukacija i seminari za direktore, profesore, učenike i roditelje, kao i stalna razmena informacija. Izmena zakona i ingerencija ne mogu biti preduslov za delovanje, već svaka od nadležnih institucija u okviru svojih nadležnosti treba intenzivno i kontinuirano da radi na prevenciji digitalnog nasilja.

Škole smatraju da bi sistematizacijom trebalo biti predviđeno radno mesto administratora koji bi pratio školsku mrežu i edukovao zaposlene i učenike. Takođe je potrebno uvesti informatiku kao obavezan predmet u školi, a značajan doprinos sveukupnom radu škole na prevenciji digitalnog nasilja daje i medijatekar, koji bi trebalo da postoji u svakoj školi.

Centri za socijalni rad u cilju bolje zaštite dece na internetu preporučuju:

- rad na prevenciji i edukaciji svih učesnika o mehanizmima zaštite;
- organizovanje javnih tribina, podsticanje aktivizma mladih;
- bolju međuinstitucionalnu saradnju.

Predlozi *predstavnik Vlade APV* su sledeći:

- neophodno je obezbediti snažniju spregu između svih aktera;
- zakonom regulisati obaveze odgovornih pojedinaca u vezi sa postupanjem;

- edukacija i prevencija su od suštinskog značaja, te bi u tom smislu trebalo iskoristiti postojeće resurse (npr. informatičari u školi bi trebalo da objasne roditeljima mehanizme i programe zaštite na internetu);
- pronaći sistemska rešenja na nacionalnom nivou, kako bi se iskoristile sve pozitivne strane interneta u svrhu edukacije.

Mišljenje *predstavnik domova za decu bez roditeljskog staranja* je da bi trebalo osnovati savetovališta pri mesnim zajednicama, dok *predstavnik tužilaštva* preporučuje sledeće:

- smanjenje granice krivične odgovornosti kod maloletnika na 10 godina;
- izmenu propisa tako da se postupak sprovodi po službenoj dužnosti;
- stalnu kontrolu rada i načina ophođenja stručnjaka koji rade sa decom kako bi bezbedno koristila internet;
- neophodne su edukacije i stručnjaka i dece kojima bi se smanjio rizik od zloupotrebe dece putem informacionih i komunikacionih tehnologija.

Preporuke *predstavnik domova učenika* u vezi sa prevencijom nasilja nad decom putem interneta su:

- umrežavanje svih relevantnih institucija;
- donošenje akata koji preciziraju procedure postupanja svih nadležnih institucija;
- rad na prevenciji i kontinuirane edukacije roditelja, dece i vaspitača;
- obezbeđivanje zaštite na internetu u okviru informatike, koja bi trebalo da bude obavezan nastavni predmet;
- unapređenje međusektorske saradnje, konkretizovanje stručnjake i institucija odgovornih za postupanje u slučajevima zloupotrebe dece putem interneta.

Ustanove za decu sa smetnjama u razvoju rešenje vide u preventivnom radu, konstantnim edukacijama i strožijoj vaspitnoj politici.

Predstavnici organizacije civilnog društva koja se bavi prevencijom eksploatacije dece putem IKT

Razgovor sa predstavnicima organizacije civilnog društva (OCD) koja se bavi prevencijom eksploatacije dece putem IKT za potrebe ovog istraživanja vođen je sa dve koordinatorke¹³ za prevenciju nasilja i zlostavljanja u *Centru za prevenciju devijantnog ponašanja kod mladih Target iz Novog Sada*. Centar za prevenciju Target osnovan je 2008. godine i bavi se prevencijom nasilja i zlostavljanja dece i mladih. Od 2010. godine Centar se posebno bavi nasiljem putem IKT, a koji sagovornice određuju kao novi vid nasilja. U ovoj organizaciji nalazi se i kancelarija novosadskog *Savetovališta za pomoć roditeljima i deci u bezbednom korišćenju interneta*. Savetovalište je otvoreno početkom 2012. godine i prvo je te vrste u Republici Srbiji. Uz kancelariju za pružanje stručne pomoći najširoj populaciji, edukacije i savetovanja, Savetovalište je zamišljeno i kao spona između svih institucija koje se bave problemom tzv. virtuelnog nasilja.¹⁴

Sagovornice tvrde da je njihova organizacija jedina u AP Vojvodini koja se specijalizovala za aktivnosti u oblasti nasilja nad decom putem IKT i jedna od retkih organizacija ovog profila na teritoriji Republike Srbije. Posle pet godina i brojnih

¹³ **Biljana Kikić Grujić** (39), programska koordinatorica, po struci je pravica kriminološkinja, a u organizaciji je aktivna već pet godina, odnosno od njenog osnivanja. Njena zamenica **Ivana Šobić** (26) po struci je psihološkinja, a organizaciji se pridružila pre nepune dve godine. Razgovor je vođen 8. februara 2013. godine u prostorijama Centra Target na Trgu mladenaca br. 7 u Novom Sadu.

¹⁴ Kao sinonimi za ovu vrstu nasilja, koja podrazumeva upotrebu računara, mobilnih telefona i drugih savremenih sredstava komunikacije sa pristupom internetu, koriste se još i elektronsko ili digitalno nasilje, sajbernasilje ili sajberzlostavljanje, itd.

aktivnosti u školama, prvenstveno edukativnih, informativnih i istraživačkih u Novom Sadu, a i šire na teritoriji AP Vojvodine i Republike Srbije, ovaj je centar već prepoznat kao referentna organizacija koja se bavi temom prevencije virtuelnog nasilja nad decom.¹⁵ Osim istraživanja sprovedenog među novosadskim osnovcima i više od 500 održanih radionica za decu, roditelje i stručnjake koji se bave decom širom Srbije, ovaj Centar je otišao i korak dalje i akreditoval seminar kod ZUOV-a¹⁶ „Nasilje i zlostavljanje dece putem IKT“ koji je namenjen psihološko-pedagoškim službama i Timovima za prevenciju nasilja koji postoje u školama, prosvetnim radnicima i direktorima.

Eksploataciju dece putem IKT sagovornice određuju na sledeći način: svaka vrsta i oblik krivičnog dela koja postoji u stvarnom svetu, kao i sve ono lepo i loše što postoji u stvarnom postoji i u virtuelnom svetu. Tu spada iskorišćavanje dece putem raznih oblika zloupotrebe IKT (npr. onlajn zavođenje, pedofilija, razne grupe i udruženja, iskorišćavanje dece u pornografske svrhe na internetu, pristup nedozvoljenom i štetnom sadržaju, vršnjačko nasilje, trgovina decom putem interneta, itd.) Ljudima najčešće nije jasno kako neko može da vrši bilo koju vrstu eksploatacije putem interneta, te im je potrebno objasniti da je internet samo sredstvo kojim oni koji žele da eksploatišu decu i da putem interneta samo lakše i brže dođu do deteta. Kao primer navode pedofiliju jer se o njoj najčešće priča i u javnosti, a koje je bilo i pre pojave

¹⁵ Od partnera koji su podržali njihove aktivnosti, osim Grada Novog Sada, izdvajaju Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje, upravu i nacionalne zajednice, međunarodne organizacije „Spasimo decu“ (*Save the Children*) i UNICEF, kao i Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, MUP, odnosno SBPOK (Služba za borbu protiv organizovanog kriminala) i Ministarstvo za telekomunikacije i informaciono društvo Republike Srbije.

¹⁶ Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja.

interneta. *Internet (nasilnicima) pruža sigurnost, lak pristup žrtvi i mogućnost lažnog predstavljanja.*¹⁷

Kao ključni problem u tom kontekstu sagovornice izdvajaju osveščivanje ne samo dece, nego i roditelja o tome na koji način dete u svojoj sobi, za svojim računarom može da postane žrtva. Roditelji ne razmišljaju o tome da njihova deca na društvenim mrežama imaju i po nekoliko stotina prijatelja, da postoji mogućnost da se neko od njih lažno predstavlja, te da je vrlo teško sa sigurnošću reći da li je nečiji identitet pravi ili lažni. U „kućnim“ uslovima ne postoji mogućnost da se proveri nečiji navodni uzrast ili pol koji je naveden u profilu na internetu, a kada se već dođe do faze proveravanja, onda se već radi o potencijalnoj žrtvi. *To je ono što naročito deca ne shvataju: da otići na sastanak sa nekim pod pretpostavkom da upoznajete vršnjaka ili vršnjakinju sa kojom ste se „družili“ putem interneta, po rečima sagovornica, „može da ih košta života“.*

*Prema oceni sagovornica, **svest o ovome je izuzetno niska** kako kod dece, tako i kod nastavnika i roditelja, pa i u široj javnosti.* Razlog

Upitani za internet, i roditelji i deca smesta daju identičan odgovor: internet je jednako Fejsbuk, tj. svrhu interneta vide u komunikaciji putem društvenih mreža.

za to je činjenica da je

ekspanzija korišćenja interneta među decom u našem društvu počela tek pre 15-ak godina (u poslednjih par godina je doživela ekspanziju) i to prvenstveno zahvaljujući globalnom rastu popularnosti društvenih mreža.

Tokom svojih obrazovnih i edukativnih aktivnosti, sagovornice roditeljima i deci ukazuju i na to da same društvene mreže kao takve imaju izuzetno korisnih i

¹⁷ Sagovornice navode da se pedofilija na internetu „stručno zove još i onlajn zavođenje ili zavođenje u virtuelnom svetu jer vi ne znate sa kim komunicirate“. Pedofile nazivaju predatorima i navode da „gruming, tj. period koji je potreban da se od deteta napravi žrtva“ traje i od jedne do dve godine.

zanimljivih karakteristika, ali samo ukoliko se pravilno i bezbedno koriste. *Međutim, pristup ljudi u našem društvu ovim mrežama je pogrešan sa aspekta pravilnosti njihovog korišćenja i lične bezbednosti korisnika. Uslovi korišćenja slični su na svim mrežama i dostupni svakom korisniku, ali u preko 500 osnovnih i srednjih škola u Vojvodini i Srbiji koje je Centar „Target do sada obuhvatio u svom radu nijedno dete uzrasta od 11-19 godina nije pročitao te uslove korišćenja. Pritom je tokom istraživanja ovog Centra o nasilju i zlostavljanju putem IKT u novosadskim osnovnim školama 76 odsto dece izjavilo da je doživelo neki vid nasilja na internetu.* Uslovi

„Internet je danas prirodno okruženje deteta,” navode sagovornice. Deca se danas rađaju uz razne IKT i njihove prednosti. Sa druge strane, roditelji moraju da se privikavaju na to budući da oni nisu od najranijeg uzrasta imali kontakta sa fenomenom sveprisutnosti IKT. Roditelji širom sveta su tako u situaciji da u kasnijim godinama „proživljavaju prvu virtuelnu mladost”, ali i da sami istražuju šta korišćenje IKT podrazumeva. U tehnološki razvijenijim zemljama gde se ova pojava ranije prepoznala kao važna za razvoj i zaštitu dece, poput npr. zemalja Zapadne Evrope, u okviru obrazovnog sistema postoji razvijen sistem edukacije nastavnika, roditelja i dece o pravilnom korišćenju IKT i mogućnostima zaštite dece i svih drugih korisnika od zloupotrebe ovim putem, dok toga u regionu Balkana još uvek nema (u poslednjih par godina Bugarska je dosta toga uradila u okviru Safer internet centra).

korišćenja društvenih mreža, između ostalog, jasno kažu da mreža ne odgovara za zloupotrebu ličnih podataka, fotografija, itd, odnosno da sve što stavite na internet zauvek ostaje na internetu. Privatni nalozi na takvim mrežama jesu lični, ali su oni takoreći u „javnom prostoru”, te stoga za informacije koje se na njima pojavljuju i ponašanje u takvom prostoru, bez obzira na to što je on „virtuelni”, podležu istim pravilima, odnosno mogućnostima zloupotrebe i sankcijama, kao i u stvarnom svetu.

Pravni i strateški okvir koji se bavi pitanjem zaštite dece od eksploatacije putem IKT u našoj zemlji sagovornice ocenjuju kao neadekvatan, odnosno nedovoljan, u smislu da on ne prepoznaje konkretno ovu vrstu eksploatacije dece, te stoga u Srbiji ne postoji poseban propis koji bi se bavio zaštitom dece od zloupotrebe putem IKT. Krivični zakonik ima jedan član koji pominje i sredstva elektronske komunikacije isključivo u kontekstu pornografije, a to je tek jedna od vrsta, načina i mogućnosti zloupotrebe dece na internetu.

Decembra 2010. godine

nekoliko republičkih ministarstava¹⁸ pod pokroviteljstvom

međunarodne organizacije „Spasimo decu” (*Save the Children*) okupilo je radnu grupu stručnjaka kako bi se doneo Akcioni plan za prevenciju i zaštitu dece od iskorišćavanja u pornografiji. Prema

saznanjima sagovornica, osim nacрта ništa više nije urađeno, odnosno o tom dokumentu se nije dalje raspravljalo, niti je

Centar radi i sa roditeljima, za koje tvrde da nisu svesni postojanja fenomena zloupotrebe dece putem IKT i njegovih implikacija bez obzira na to da li žive u gradskim ili seoskim sredinama. Ako su i čuli nešto, to je uglavnom ad hoc iz medija o hapšenjima u vezi sa distribucijom dečje pornografije, a o čemu se „priča dva dana i to je to”. Pritom roditelji ne shvataju šta takva „distribucija” podrazumeva: da su osumnjičeni pritom koristili IKT, odnosno prvo prikupljali fotografije na internetu. U želji da podele svoju radost zbog tek rođenog deteta ili lepo provedenog letovanja sa decom, roditelji fotografije ovih događaja stavljaju na internet i time ih čine dostupnim potpuno nepoznatim licima. Pritom ne razmišljaju o tome da je to isto kao da su potpuno nepoznate osobe pozvali u kuću da im pregledaju njihove lične foto albume, da iz njih ponesu slike koje im se iz bilo kog razloga dopadaju i da sa njima kasnije rade šta požele.

¹⁸ Nadležnih u oblasti prosvete, zdravstva, socijalne zaštite i unutrašnjih poslova. Centar Target je u tom procesu učestvovao kao predstavnik OCD.

usvojen.

Aktivnosti Centra Target usmerene su na školsku decu svih uzrasta: od petog do osmog razreda osnovne škole, mlade u srednjim školama, a od pre godinu dana radi i sa decom nižih razreda osnovne škole. Razlog za to je činjenica da se uzrasna granica dece koja koriste društvene mreže pomera na niže, te su imale prilike i da se susretnu sa osmogodišnjacima u drugom razredu osnovne škole koji imaju profile na ovim mrežama i koji, po rečima sagovornica, „već uveliko žive virtuelni život”.

Deca nemaju dovoljno životnog iskustva da bi npr. stavljanje fotografija na internet umela da prepoznaju kao (stvarni ili potencijalni) problem, ali mnogo više zabrinjava ako svest o tome nemaju ni roditelji ni nastavnici koji bi trebalo decu da upozore na ovakve pojave i da im pomognu da se zaštite. *Uz to, posebno zabrinjava podatak da je tokom njihovog rada veliki broj dece izjavio da u slučaju nekog problema na internetu za to ne bi rekla roditeljima iz dva razloga: prva reakcija roditelja je da se „gasi, odnosno seče internet” (tj. zabrana), a drugi razlog je, prema rečima dece, „da ne razočaramo roditelje”, odnosno da ne iznevere njihova očekivanja.* Sagovornice smatraju da je veliki problem ukoliko deca smatraju da iz bilo kog razloga nemaju slobodu da se obrate roditeljima, a preko njih i nadležnim institucijama, u slučaju da imaju (ovakav) problem jer je nerealno od dece očekivati da će bez posledica umeti da ga reše samostalno.

Ulogu OCD u prevenciji eksploatacije dece putem IKT sagovornice vide u skretanju pažnje javnosti na pitanja od društvenog značaja, odnosno predlaganju da se društvo, a prvenstveno institucije, ovakvim pitanjima bavi u većoj meri ili na neki drugačiji, sa aspekta zaštite prava deteta svrsishodniji način. Osim što iz tzv. civilnog sektora najčešće dolaze inovativniji, kreativniji pristupi naizgled društveno manje značajnim, te stoga i u javnosti obično skrajnutim temama, OCD u našem okruženju su te koje treba donosiocima odluka i zakona da ukazuju na to da društvo ne samo da ima neki

problem, nego i na to da postoji (neki drugi) način za njegovo rešavanje. OCD koje su se specijalizovale za određene teme i oblasti nude i specifične usluge koje na izvestan način daju primer kako se neki konkretni problemi mogu rešiti, ali je u slučaju pitanja koja su od šireg društvenog značaja važno da se tome pristupi sistemski i da svi akteri - institucionalni i vaninstitucionalni - učestvuju u njegovom rešavanju, prevenciji, zaštiti ugroženih društvenih grupa, svako prema svojim nadležnostima i mogućnostima.

U kontekstu eksploatacije dece putem IKT najvažnije je deci i roditeljima ukazati na postojanje ovog problema, ali prvenstveno sa aspekta zaštite. Najefikasniji način za to je da se o tome neposredno razgovara sa decom i roditeljima i da im se daju konkretne informacije o tome kako bezbedno da koriste IKT, kako da se zaštite i kome da se obrate ukoliko posumnjaju na bilo koji vid zloupotrebe. Cilj ovakvog pristupa je osnaživanje dece i roditelja da sami znaju da prepoznaju šta im se dešava kada koriste IKT i kako na to da reaguju, a ne njihovo zastrašivanje ili stvaranje utiska da su sami krivi što im se zloupotreba ili nasilje događa putem nečega što je tek odnedavno deo njihovog života.

Sagovornice izuzetno značajnim smatraju to što im se deca tokom radionica otvaraju, postavljaju konkretna pitanja i iznose svoja iskustva u vezi sa ovom temom, a koja na starijim uzrastima najčešće imaju veze sa seksualnim zlostavljanjem. Kao primere konkretnog postupanja Centra u slučaju eksploatacije dece putem IKT sagovornice navode primer srednjoškolca koji pohađa drugi razred i koji je pripadnik LGBT populacije. Profil na društvenoj mreži mu je hakovan i neko nepoznat mu je upao u prepisku sa prijateljima, a mladić, inače poreklom iz jedne male sredine, je na radionici rekao da će se ubiti ukoliko mu Centar ne pomogne. Osim što je bilo očigledno da dečak ima problem u vezi sa IKT, delovalo je kao da je ozbiljan u svojoj nameri da zbog pomenute situacije izvrši samoubistvo. Tim Centra je potom satima razgovarao sa njim, mladić je dolazio u Savetovalište, profil mu je „vraćen“ na internet, a on je u

međuvremenu obučen kako da zaštiti svoje podatke na profilu. Sudeći po sagovornicama, za njega je tokom razgovora ključno bilo saznanje da informacije za koje ne želi da se saznaju ne sme da stavlja na internet ili da šalje elektronskim putem. Mladić je Centru na kraju uputio poruku zahvalnosti u kojoj tvrdi da su mu sagovornice svojim radom „spasile život”, a u čemu one vide „smisao bavljenja ovim poslom”: da se, sa jedne strane, neko osnaži da samostalno prepoznaje probleme, načine njihovog rešavanja i izvore podrške, ali i da se radi nešto što ima širi značaj i konkretni rezultat.

Drugi primer je kada je grupa dece krajem letnjeg raspusta na internetu kreirala grupu pod imenom „Ko mrzi (ime devojčice)”. Devojčica je došla kući i rekla roditeljima da neće više da ide u školu jer je „cela škola mrzi”. Deca u toj grupi su na internet kačila i razne montirane fotografije, ali i cenovnik seksualnih usluga koje je šikanirana devojčica navodno nudila. Roditelji su se obratili školi, ali škola nije znala kako da postupi. Potom su se roditelji obratili policiji, te je odeljenje za maloletnike nadležne policijske uprave preuzelo slučaj, a pozvali su i Centar Target da se uključi u njegovo rešavanje. Problem je rešen nakon dva razgovora sa decom: identifikovana je osoba koja je napravila grupu na mreži, sa decom se razgovaralo o samom postupku, a najvažnije je to što je deci objašnjeno šta su dugoročne posledice takvog ponašanja. Grupa na internetu je potom ukinuta, a psihološko-pedagoška služba je kasnije Centar obavestila da su se deca izvinila devojčici koju su prethodno šikanirala jer nisu bila svesna uticaja svoje „šale” na nju.

Posebno u slučajevima vršnjačkog nasilja putem IKT sagovornice smatraju da je najvažnije tokom rada sa decom, a preko njih i sa roditeljima i nastavnicima, objasniti da u ovakvim slučajevima posledice nečega što je zamišljeno kao šala mogu biti dugoročne i tragične, od povređenih osećanja žrtve, pa do (pokušaja) samoubistva, a što na kraju jednako može da pogodi i same nasilnike.

Kada govorimo o nasilju putem IKT najvažnija je prevencija, odnosno govoriti o tome, naučiti ga prepoznati, načine kako se od njega zaštititi i kome ga prijaviti pre nego što se nasilje desi, tim pre jer je to u našoj sredini još uvek relativno nova pojava. Samim tim o tome se neće govoriti samo onda kada se ono tragično završi, odnosno kao o nečemu na šta ni pojedinci i pojedinke, ni institucije, ni društvo ne može da utiče.

Saradnja OCD ovog profila sa internet provajderima je sporadična i zasniva se na projektima. Kao primer navode aktivnost tokom koje je Telenor posredstvom Ministarstva za telekomunikacije i informatičko društvo tokom 2009. godine podržao održavanje serije radionica u okviru projekta ovog ministarstva „Klikni bezbedno”. Centar je tada držao radionice u vojvođanskim školama, a od tada nisu saradivali sa ni sa jednim provajderom jer su programi malih OCD znatno skromniji, pa samim tim već prilikom konkursa uvek u lošijoj polaznoj poziciji u odnosu na aktere sa većim sopstvenim resursima koje bi uložili u projekat.

Ovo nerazumevanje se ogleda i u (međusektorskoj ne)saradnji. Čak i OCD koje su se, uslovno rečeno, afirmisale svojim radom na neku temu, a koje se nesumnjivo bave interesom neke ranjive društvene grupe ili temom kojom se institucije ne(dovoljno) bave, suočavaju se sa ozbiljnim preprekama kada dođe do međusektorske saradnje. Kao primer sagovornice navode pitanje prostorija koje je Grad Novi Sad ustupio na korišćenje Centru i

Najvećim izazovima i preprekama u radu OCD poput Centra Target sagovornice ocenjuju „nerazumevanje institucija i uopšte društva o problemu koji imamo”. Pod tim podrazumevaju to da problem eksploatacije dece putem IKT već postoji u Srbiji, da se on najčešće otkriva u školama, budući da tamo boravi najviše dece, a da škole, koje se, kao i roditelji, najčešće obraćaju Centru, ne znaju kako da postupe u slučajevima nasilja putem IKT. Pritom ističu da nisu samo deca žrtve raznih vrsta nasilja putem IKT.

problem fiksne telefonske linije koja ni nakon godinu dana rada Savetovališta još uvek nije uspostavljena, a još uvek je neizvesno i da li će ona za korisnike biti besplatna.¹⁹ Ovakvim pristupom nameće se i pitanje održivosti aktivnosti svih OCD koje se, poput ovog Centra, bave specifičnim društvenim fenomenima, ali i svrsishodnosti aktivnosti instanci koje (mogu da) deluju sistemski. Ovo pitanje je još aktuelnije u slučaju eksploatacije dece putem IKT, baš kao npr. u slučaju drugih vrsta nasilja ili HIV-a i side, budući da se radi o fenomenu koji neće „proći” sam od sebe, nego će se u slučaju njegovog zanemarivanja dogoditi upravo suprotno: njegove negativne posledice će biti sve vidljivije i teže, njihovo otklanjanje će zahtevati mnogo više društvenih resursa, a tada će već biti kasno za prevenciju.

Ministarstvo prosvete nauke i tehnološkog razvoja ključno je u ovom procesu jer je neophodno temu zaštite od elektronskog nasilja i praktičnu obuku o tome uvrstiti u redovni obrazovni program u okviru predmeta informatike i to u mnogo većem obimu od jedne nastavne jedinice koja se u toku cele školske godine obrađuje tokom samo jednog školskog časa, kako je to trenutno predviđeno. Temu elektronskog nasilja nad decom trebalo bi uvesti kao obaveznu jednom mesečno i na časovima razrednog starešine na svim uzrastima. Jedino rešenje za kontinuirano efikasno bavljenje ovom temom i njenu prevenciju je da se konstantno o njoj razgovara kako sa decom, tako i sa roditeljima i nastavnicima. U zemljama Zapadne Evrope sa istom generacijom dece o elektronskom nasilju govori se tokom svake školske godine, odnosno dok god deca idu u školu jer je ove informacije potrebno više puta ponoviti na način prilagođen njihovom uzrastu da bi ona pravilno shvatila o čemu se radi i naučila kako da pravilno koriste IKT, da se zaštite i zatraže pomoć.

¹⁹ Iako u samom centru grada, prostorije se nalaze u potkrovlju na četvrtom spratu do kojeg nema lifta. Spoljni ulaz u prostorije nalazi se na kraju dvorišta. Savetovalište je u kancelariji na samom kraju hodnika i do nje se dolazi kroz nekoliko krivudavih hodnika bez prirodnog svetla ispresecanih stepenicama. Pitanje plaćanja režijskih troškova pomenutog prostora je takođe još uvek nerešeno, odnosno zavisi isključivo od projekata.

Nepostojanje svesti o ozbiljnosti ovog problema ogleda se i u tome da nadležne institucije i ustanove, poput, škola ili centara za socijalni rad, nemaju osobe posebno obučene za rad na prevenciji nasilja putem IKT i sa žrtvama iste, te da se nepovezanost ovih institucija u njihovom postupanju ogleda i u ovim slučajevima. Veliki problem je i to što školski protokoli za postupanje u slučajevima nasilja elektronsko nasilje pominju i tretiraju na način koji stvara utisak da je ono tek jedan od (marginalnih i retkih) oblika nasilja nad i među decom, a ne ono kome su današnja deca potencijalno najviše izložena.

U školskom kontekstu sagovornice posebno pominju neprepoznavanje nasilja putem IKT i nereagovanje školskih timova u slučajevima kada se ono desi. Po pitanju propisa koji se ovom temom bave kao najveći problem ističu neprimenjivanje odgovarajućih propisa i dokumenata u praksi usled neprepoznavanja problema, uprkos tome što se, sa jedne strane, naša država, a samim tim i njene institucije i ustanove kao deo sistema, ratifikovanjem raznih konvencija i protokola u oblasti prava deteta obavezala da ih primenjuje, odnosno što, sa druge strane, nepostojanje saznanja o ovim dokumentima ne opravdava nepostupanje nadležnih. Štaviše, iskustvo sagovornica u školama u Srbiji, kao zemlji u kojoj se u pogledu korišćenja raznih IKT (računara, mobilnih telefona, itd.) prate najnoviji svetski trendovi, pokazalo je da veliki broj nastavnika elektronsko nasilje nad i među decom, ako ga uopšte prepoznaju kao takvo, smatra privatnim problemom. Sagovornice tvrde da na ukupno sedam akreditovanih seminara koje su držale za nastavnike čak u oko 70 odsto slučajeva nastavnici ne prepoznaju svoju zakonsku obavezu da reaguju u slučajevima elektronskog nasilja, te da čak ni članovi i članice školskih timova za borbu protiv nasilja ne umeju jasno da identifikuju i gradiraju pojedine vrste nasilja navedene u referentnom priručniku.

Za unapređenje stanja u ovoj oblasti i predupređivanje pojave eksploatacije dece putem IKT sagovornice ključnim smatraju nadležne institucije koje se bave decom i

njihovom zaštito (obrazovne, socijalne, zdravstvene i policiju). Uz prepoznavanje i određivanje ovog fenomena u propisima, za koje je potrebno podizanje stepena svesti o ovom problemu i unutar samih institucija, konkretne aktivnosti bile bi donošenje odgovarajućih propisa i podzakonskih akata, kao i njihova primena u praksi.

Ključnu ulogu u ovom procesu imaju i mediji, koji bi o ovoj temi izveštavali „ne kroz senzacije kada se nešto desi, nego edukativno”. Potrebno je osmisliti emisije koje se bave nasiljem i zlostavljanjem dece putem IKT jer javnost mora da shvati da je to novi i poseban vid nasilja. Javnost takođe mora da shvati da je za (ne)postupanje u odnosu na ovu vrstu nasilja odgovorno kako celo društvo, tako i svaki pojedinac i pojedinka, te je stoga „dužnost svakoga od nas da se edukuje da bismo zaštitili prvo sebe”, svoju porodicu i najbliže, a onda i druge.

Medijsko izveštavanje o slučajevima eksploatacije dece putem IKT

Deca, nasilje, internet i mediji

Mediji su od strane većine učesnika i učesnica ovog istraživanja, od srednjoškolaca, preko njihovih roditelja, predstavnika civilnog društva, pa sve do stručnjaka koji se bave decom prepoznati kao važan činilac informisanja i obrazovanja javnosti o eksploataciji dece putem IKT. Iz njihovih odgovora u prethodnim poglavljima evidentno je da mladi i njihovi roditelji, ali i stručnjaci raznih profila internet ne smatraju medijem u klasičnom smislu, odnosno ne poimaju ga na isti način kao tzv. tradicionalne štampane i elektronske medije, poput novina i časopisa, radija i televizije. Njihovi odgovori ukazuju i na to da su svesni toga da internet po svojoj prirodi (ima mogućnost da) objedinjuje načine funkcionisanja svih do sada poznatih vrsta medija, a samim tim ima i svojevrsni kumulativni potencijal uticaja na svoje korisnike. Iz odgovora mladih i odraslih koji su učestvovali u ovom istraživanju, svakog prema svom uzrastu i životnom iskustvu, evidentno je da oni prepoznaju i jasno identifikuju i dobre i loše strane pomenutog medijskog potencijala interneta. Međutim, u kontekstu medija i njihovog izveštavanja o eksploataciji dece putem IKT za ovo istraživanje je izuzetno značajan njihov stav da deca i mladi računar izjednačavaju prvenstveno sa internetom i - uglavnom vrlo nekritički - sa zabavom koja im je tim putem dostupna.

Analize medijskog izveštavanja u Srbiji o raznim vrstama nasilja nad decom²⁰ slažu se u tome da mediji, iako vrlo zainteresovani za izveštavanje o društvenim pojavama i

²⁰ Poput one u okviru regionalnog projekta borbe protiv seksualnog zlostavljanja i iskorišćavanja dece „Pandorina kutija” dostupnog na www.pandorasbox.rs, a koja se bavi izveštavanjem štampanih medija u Srbiji o ovoj temi u periodu od 2009-2011. godine ili monitoringa štampanih medija na temu nasilja nad

problemima u vezi sa decom, odnosno kršenjem njihovih prava, to najčešće čine na način koji - u najmanju ruku - nije u skladu sa etičkim principima Kodeksa novinara Srbije. Razloge za to treba tražiti prvenstveno u uslovima tržišne ekonomije u kojoj, najjednostavnije rečeno, zarada medija zavisi od tiraža, odnosno gledanosti. Izbor tema i način njihove profesionalne obrade, kao i poruke koje se ovakvim načinom rada javnosti šalju su pod takvim uslovima najčešće tek u drugom planu.

Analiza medijskih napisa o eksploataciji dece putem IKT u medijima u Srbiji tokom 2012. godine koja sledi u ovom poglavlju pokazala je da su se mediji u našoj zemlji temom tzv. elektronskog, odnosno digitalnog nasilja nad decom tokom 2012. godine po prvi put intenzivno bavili krajem decembra i to nakon što su objavljeni rezultati istraživanja o zastupljenosti ove pojave u osnovnim i srednjim školama.²¹ Informacije o ovoj vrsti nasilja nad decom u medijima se inače najčešće mogu pronaći tek posredno, odnosno u kontekstu izveštavanja o nekoj drugoj vrsti nasilja, poput vršnjačkog, seksualnog ili nasilja u porodici ili trgovine ljudima.

Pristup medijski „nevidljivom”

Osnovno istraživačko pitanje na kom se zasniva analiza medijskih sadržaja u ovom istraživanju je sledeće: kakve poruke javnost dobija u vezi sa eksploatacijom dece putem IKT, odnosno elektronskim nasiljem nad njima? Sa metodološkog stanovišta važno je istaći da je fokus analize bio prevashodno na utisku koji analizirani sadržaj odaje, odnosno (eksplicitnim i implicitnim) porukama koje se javnosti šalju, pre nego na njihovoj formi i načinu na koji su poslate, mediju putem kog su dospale u javnost i

decom u školi koju su tokom druge polovine 2012. godine i analize koju su zajednički uradili Unicef i UNS.

²¹ Istraživanje su zajednički sprovedli Unicef Srbija, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije i Telenor fondacija. Prvi rezultati ovog istraživanja predstavljeni su na konferenciji u Beogradu 13. decembra 2012. godine.

teritoriji na kojoj su distribuirane. Prilikom zauzimanja stanovišta u vezi sa opsegom i detaljnošću analize sadržaja za potrebe ovog istraživanja težilo se ka tome da se napisi u korpusu posmatraju, uslovno rečeno, očima šire, odnosno laičke javnosti koja nema puno saznanja ni o eksploataciji dece putem IKT, niti razmišlja o ideološkom nivou medijskog diskursa.

Pristup izboru istraživačkog korpusa, tj. medijskih napisa, je takođe bio neuobičajen. Inicijalni korpus izdvojen je iz baze pres klipinga institucije Pokrajinskog ombudsmana,²² ali je nakon preliminarnog uvida u njegov sadržaj odlučeno da će se korpus proširiti i na bazu klipinga dostupnu na sajtu već pomenutog projekta „Pandorina kutija”. Ovaj pristup primenjen je zbog toga što je tokom pregledanja inicijalnog korpusa primećeno da nasilje nad decom putem IKT u medijskim napisima često nije u njihovom primarnom fokusu, odnosu da se nalazi „u senci” drugih vrsta nasilja nad decom, a o čemu je već bilo reči. *Širi korpus stoga predstavljaju 203 medijska napisa objavljena tokom 2012. godine iz oba navedena izvora koji se odnose na razne vrste nasilja nad decom, dok uži korpus obuhvata 110 napisa izdvojenih iz šireg korpusa, a koji se na bilo koji način odnose (i) na elektronsko, odnosno digitalno nasilje.*²³ Relativna sadržinska jednoobraznost (šireg i užeg) korpusa za potrebe ovog istraživanja obezbeđena je time da su naročito u slučaju elektronskih medija²⁴ korišćeni pisani sadržaji objavljeni na njihovim veb-sajtovima, a u izuzetnim slučajevima za potrebe pojašnjenja i transkripti radijskih i televizijskih emisija, najčešće onih u kojima su zabeležene izjave raznih aktera. *Korpusom je obuhvaćeno ukupno 38 štampanih i*

²² Dodatne medijske napise za potrebe ovog istraživanja iz štampanih i elektronskih medija po ključnoj frazi „eksploatacija dece na internetu” obezbedila je agencija za praćenje i analizu medijskog sadržaja „Ninamedia”.

²³ Putem interneta, mobilnog telefona ili drugih elektronskih sredstava komunikacije.

²⁴ Radija, televizija i internet portala.

elektronskih medija²⁵ sa raznim nivoima pokrivenosti i tiražima, a njihov profil kreće se od tzv. ozbiljnih, preko polu-tabloidnih, pa do tabloidnih medija.²⁶

Svi medijski napisi analizirani su pomoću posebnog kodnog lista, a koji predstavlja verziju standardnog kodeksa za analizu sadržaja u štampanim medijima prilagođenu temi ovog rada. Pomenuti kodni list sadrži tri osnovne grupe podataka o medijskim napisima koji obezbeđuju validnu kvantitativno-kvalitativnu analizu njihovih tehničkih i sadržinskih aspekata relevantnih za ovo istraživanje (npr. rubrike u kojoj je napis objavljen, da li je najavljen na naslovnoj strani i potpisan, oblast života za koju se ova tema vezuje, najčešće korišćene reči i izraze, vrste nasilja i aktera koji se u njima pominju, kao i kvaliteta samog teksta sa aspekta objektivnosti i najboljeg interesa deteta).

Očigledno i „između redova”

Ono što je prilikom prvog pregleda šireg korpusa uočljivo jeste da se o nekoj vrsti zlostavljanja ili nasilja nad decom, najčešće seksualnom, u medijima u Srbiji bar po jednom izveštava u proseku svaka dva do tri dana (203 napisa u 2012. godini), dok se o eksploataciji dece putem IKT u proseku bar jednom izveštava svaki treći dan (110 napisa tokom 2012. godine). Napisi o nasilju nad decom svoje mesto nalaze u čak 30 različitih rubrika, a preko 73% napisa (149 od 203) objavljuje se kao proširena vest ili kraći tekst u hronici.

²⁵ Spisak medija u korpusu (abecednim redom): 24 sata, Akter, Alo, B92, Beta, Blic, City Magazine, Danas, Dnevnik, Fonet Glas javnosti, Informer, Kopernikus, Kurir, Mondo, Narodne novine Niš, Nezavisne novine, Novi magazin, Novine novosadske, Novosti, Personal magazin, Politika, Pravda, Press, Radio 021, Radio Beograd 1, Roditelj & dete, RTS, RTV, San, Smedia, Studio B, Telegraf.rs, Trojka, Večernje novosti, Vesti online, Vreme i YU Eko.

²⁶ U smislu u kom to na strani br. 95 navodi Prodanović u Valić-Nedeljković, D. ur. (2011) „*Media Discourse of Poverty and Social Exclusion*”. Filozofski fakultet, Novi Sad.

Autorstvo gotovo 78% ovih napisa netransparentno (tj. u 152 napisa autor je nepotpisan, potpisan inicijalima ili kao redakcija, ili je navedeno da je napis preuzet iz nekog drugog izvora), a njih 70 (preko 34%) je najavljeno i na naslovnoj strani. Prilikom pretrage po ključnim rečima napisi o elektronskom nasilju nad decom najčešće se nalaze pod odrednicama „dečja prava” (30%, tj. 33 od 110), „eksploatacija dece na internetu” (18%, tj. 20 od 110) i „nasilje u porodici” (3%, tj. 4 od 110), kao i pod „obrazovanje”, „socijalna pitanja”, „ravnopravnost polova”, „osobe sa invaliditetom”, itd.

Vrste nasilja koje se u napisima u širem korpusu najčešće pominju su sledeće:

Tabela 6. Vrste nasilja u medijskim napisima u širem korpusu

Vrsta nasilja	Broj napisa	%	Vrsta nasilja	Broj napisa	%
Vršnjačko	33	16	Poruke	28	14
Pedofilija	167	82	Video / film	45	22
Nasilje u porodici	16	8	Putem računara	110	55
Incest²⁷	25	12	Drugo*	65	32

* (Fotografije, trgovina ljudima, razni predmeti i načini zlostavljanja dece, a koji se ne mogu podvesti pod gore navedeno.)

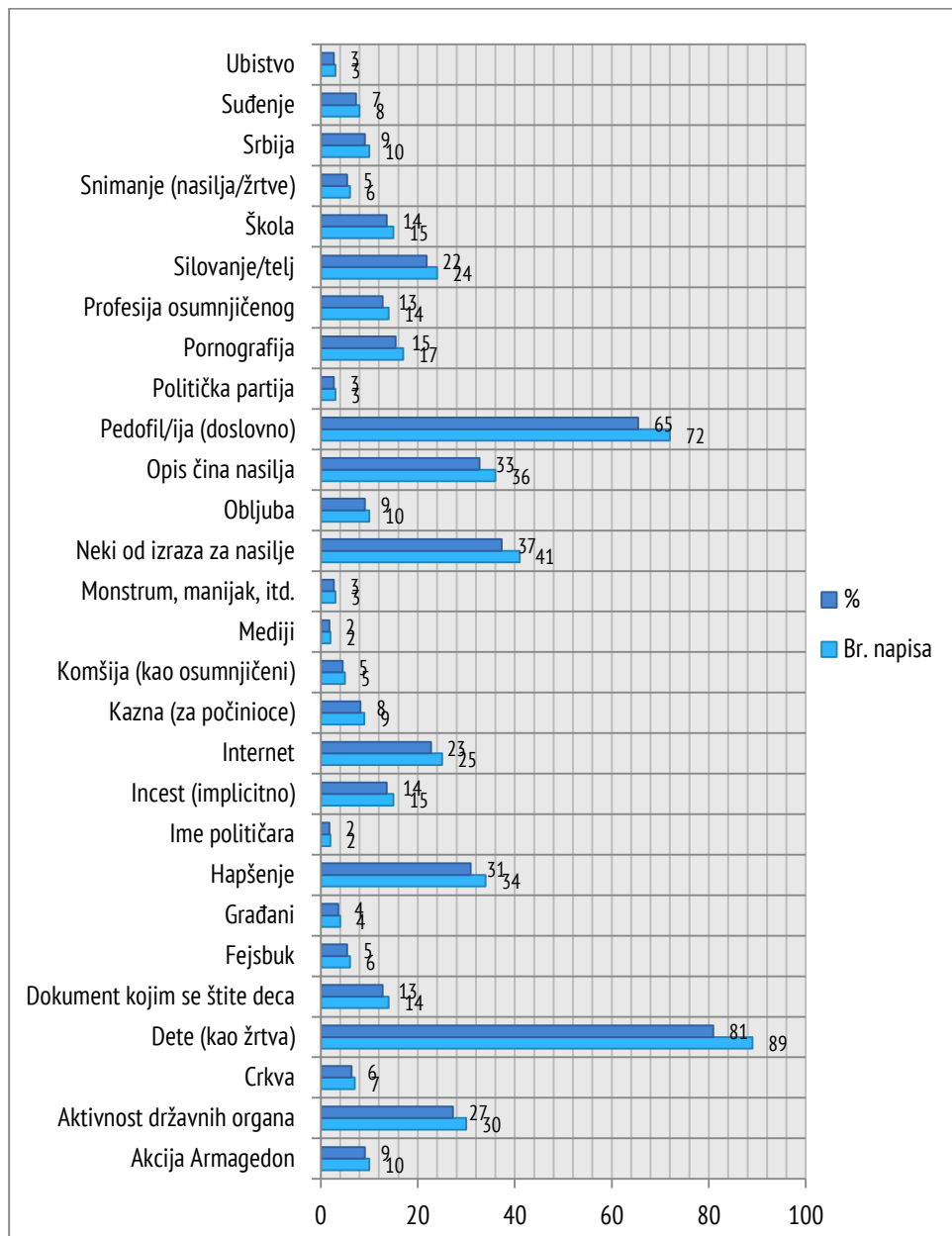
Analizirajući učestalost pojedinih reči ili opisa (radnji) zastupljenih u naslovima napisa u širem korpusu već na prvi pogled je uočljivo koja vrsta nasilja nad decom je u medijima u Srbiji bila najzastupljenija tokom 2012. godine:

²⁷ Počinioci su isključivo muškarci.

Eksploatacija dece putem IKT

POKRAJINSKI OMBUDSMAN AP VOJVODINE

Grafikon 1. Najčešće zastupljene reči ili opisi (radnji) u naslovima medijskih napisa u užem korpusu



Iz naslova napisa o nasilju nad decom na osnovu podataka iz grafikona br. 1 zaključuje se da su u medijima u korpusu deca prikazana prvenstveno kao žrtve pedofilije, tj. seksualnog nasilja ili pornografije, od kojih je najčešće silovanje, odnosno obljava. Internet i Fejsbuk samo su u tom kontekstu naizgled sporedna sredstva. Međutim, kasnijom analizom sadržaja samih napisa utvrđeno je da nasilnici internet i mobilne telefone najčešće koriste na dva načina: kako bi došli do svojih žrtava ili da bi ih nakon jednom već počinjenog nasilja i dalje držali u strahu i pokornosti.

Razni izrazi za nasilje (npr. obljava, ucenjivanje, zloupotreba, zlostavljanje, otmica, itd.) najčešće se koriste kada se teži upotrebi objektivnijeg, politički korektnog jezika ili citiranju zakonskih odredbi koje se odnose na krivična dela za koje će osumnjičeni biti ili već jesu procesuirani od strane nadležnih organa. *Osumnjičeni se najčešće odmah kvalifikuju kao nasilnici, odnosno kao osobe koje su nedvosmisleno počinile delo za koje su tek osumnjičene,²⁸ dok u njihovom privođenju pravdi najčešće učestvuju državni organi, uglavnom tako što ih hapse i privode na saslušanje istražnom sudiji.*

Elektronsko nasilje pod medijskom lupom

Analizirajući samo uži korpus koji obuhvata 110 napisa koji se na bilo koji način bave (i) elektronskim, odnosno digitalnim nasiljem, a koje podrazumeva upotrebu računara ili mobilnih telefona, ispostavilo se da su počiniooci ovog vida nasilja, odnosno nasilnici u napisima u korpusu, izuzev ukoliko se ne radi o vršnjačkom nasilju među decom i mladima, isključivo odrasli muškarci, najčešće uzrasta od ranog punoletstva, pa do ranih 70-ih godina. U jedinom zabeleženom slučaju kada su počiniteljke bile žene, radilo se o srednjoškolkama koje su školsku drugaricu putem Fejsbuka namamile da dođe kod njih u stan, a potom je fizički napale i zlostavljale.

²⁸ I čije izvršenje tek treba dokazati - dopadalo se to nekome ili ne - u skladu sa važećim načelima ljudskih prava i propisima.

Kao žrtve ovog vida nasilja u svim napisima se po pravilu paušalno pominju deca. Devojčice se kao žrtve pominju u 25% (tj. 28) napisa, a dečaci u 20% (tj. 22) napisa, a čak 91% žrtava čine starija deca uzrasta od 6-10 godina i tinejdžeri uzrasta od 11-15 godina. Manje ili više eksplicitno pominjanje uzrasta dece u napisima prikazano je u sledećoj tabeli:

Tabela 7. Uzrast dece u napisima

	Beba	Malo dete	Starije dete	Tinejdžeri	Adolescenti
Broj	6	23	36	64	11
%	5	21	33	58	10

Iako se eksplicitno pominju tek u 34% (tj. 37) napisa kao najčešći posredni akteri u slučajevima elektronskog nasilja nad decom, roditelji se po prirodi stvari uvek impliciraju u njima. Opšta slika koja se na osnovu napisa u korpusu o stiče o roditeljima je da se osećaju nemoćnima, da ih i ostali akteri doživljavaju kao takve, pa čak i da se stide onoga što se događa njihovoj deci. Deca im se retko poveravaju, a kad to i učine roditelji se najčešće odmah obraćaju policiji, naročito ako je u pitanju vršnjačko nasilje. Međutim, ukoliko je reč o seksualnom nasilju, koje je „sramota” za porodicu, ali po svojoj prirodi medijima izuzetno privlačna tema, iz napisa se vidi da su muški srodnici, čak i očevi, često i sami nasilnici, dok su majke u takvim slučajevima predstavljene kao bespomoćne, sekundarne žrtve, pa čak i saučesnice u nasilju, makar i zbog svog nepravovremenog reagovanja na njega. U velikom broju napisa evidentno je da u porodicama u kojima se događa nasilje ima više od jednog deteta, te tako i ostala deca, zajedno sa roditeljima i srodnicima koji žive u tom domaćinstvu, postaju njegove sekundarne žrtve. Važno je napomenuti da je navođenje imena roditelja ili srodnika deteta koje je doživelo nasilje u medijima najčešći način na koji se otkriva identitet tog

deteta i/ili cele njegove porodice, a što ih zbog prirode stvari zbog koje su se našli u medijima samo još dodatno stigmatizuje, naročito u malim sredinama.

Posredni akteri koji se u kontekstu eksploatacije dece putem IKT najčešće pominju u medijima prikazani su u sledećoj tabeli:

Tabela 8. Posredni akteri u napisima

Akter/i	Broj	%	Akter/i	Broj	%
Vršnjaci	42	38	Tužilaštvo	18	16
Škola	40	36	Sud	42	38
Policija	84	76	Mediji	14	13
CSR*	6	5	Drugi**	65	59
Zdravstvene ustanove	9	8	* Centar za socijalni rad.		

** Razne druge državne institucije, međunarodne i domaće organizacije i privredna društva, pojedinci (naročito javne ličnosti iz sfere državne uprave na raznim nivoima), kao i predstavnici lokalne zajednice (npr. uplašene komšije, hrabri građani, zgranuta rodbina, a koji svi na neki način u napisima imaju ulogu „glasa naroda“).

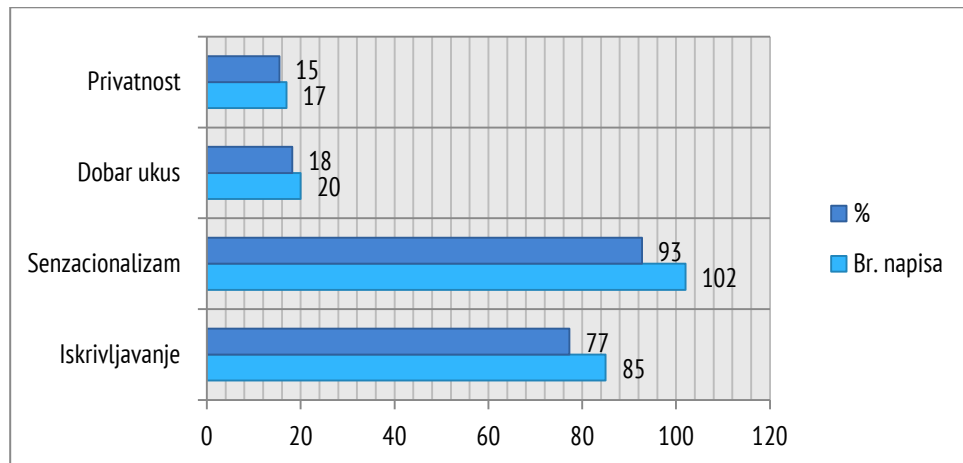
Policija se najčešće pominje zbog prirode dela, zbog toga što se žrtve obično prvo njoj obrate od svih službi tražeći zaštitu, kao i zbog činjenice da se u napisima u korpusu elektronsko nasilje pominje u slučajevima u kojima se sumnja na pedofiliju,²⁹ a na šta ukazuju i podaci u tabeli br. 8 gore. *Sudovi* se najčešće spominju u kontekstu sprovođenja istražnog postupka, prikupljanja dokaza, suđenja, izricanja presuda, odnosno preinačenja kazni okrivljenima, a tužilaštva u kontekstu kvalifikacije (krivičnog) dela za koje će se kasnije voditi sudski postupak. Činjenica da se drugi posredni akteri vrlo često pominju u kontekstu elektronskog nasilja nad decom govori o tome da su oni svesni društvenog značaja ove teme koja se tiče kršenja prava jedne

²⁹ U smislu članova 185, 185a i 815b Krivičnog zakonika Republike Srbije.

od najranjivijih društvenih grupa. Međutim, u zavisnosti od toga o kome je reč i posredni akteri na različite načine koriste medije za svoje ciljeve. Evidentno je da su akteri na pozicijama veće društvene moći, iako naizgled „sporedni likovi”, svesniji i raznih nivoa uticaja medija, te ih i ovom prilikom koriste da javnosti pošalju poruke koje će ih prikazati u povoljnom svetlu. Sa druge strane, društveno manje moćni akteri, iako naizgled jednako „sporedni” u odnosu na žrtve i nasilnike, u suštini samo bivaju iskorišćeni: ili od strane medija kako bi priča o nasilju bila što upečatljivija, ili od strane već pomenutih uticajnih društvenih aktera kao činioci koji implicitno daju legitimitet njihovim postupcima.

Imajući sve gore navedeno u vidu, podaci o kvalitetu pomenutih medijskih napisa prikazani grafikonom br. 2 u nastavku ni u ovom istraživanju nisu ohrabrujući sa aspekta stvarne i moguće uloge medija u prevenciji i suzbijanju nasilja nad decom i mladima, uključujući i ono elektronsko:

Grafikon 2. Poštovanje merila i načela kvaliteta medijskih napisa³⁰



³⁰ Na osnovu Valić-Nedeljković, Dubravka. (2002). „Praktikum novinarstva”. Privredni pregled. Beograd.

Privatnost dece najčešće se narušava tako što mediji objavljuju ime roditelja u kombinaciji sa detaljima istrage, nazivom naseljenog mesta ili, u slučaju grada, njegovog dela u kom se ceo slučaj odigrao. Iako se procenat od 15% napisa koji krše ovo načelo čini naizgled malim, on nikako nije beznačajan imajući u vidu dugoročne posledice nasilja koje je dete nad kojim je ono izvršeno pretrpelo, a koje se neminovno negativno odražavaju i na njegovu porodicu, prijatelje i neposrednu društvenu sredinu. Osim novinarskih kodeksa, zaštita maloletnika u medijima u Republici Srbiji i sankcionisanje njihove zloupotrebe od strane medija regulisana je i sa tri zakona.³¹

Načelo poštovanja dobrog ukusa najčešće se krši tako što mediji opisuju detalje nasilja nad detetom. Osim što, na primer, detaljno opisuju pokušaj silovanja deteta koje je nasilnik prvo namamio putem interneta, mediji umeju, naročito u slučaju devojčica, da preterano detaljnim i navodno objektivnim opisom razvoja događaja impliciraju da su, recimo, devojčice postavljajući svoje fotografije sa letovanja na Fejsbuk manje ili više svesno, pa čak i namerno, isprovocirale nasilnika.

Sa aspekta senzacionalizma najveći medijski izazov predstavlja sama priroda nasilja nad decom, pogotovo kada se radi o krivičnim delima protiv polnih sloboda nad maloletnicima. Ovakva dela su u apsolutnoj suprotnosti sa osnovnim načelima poštovanja ljudskih prava i svakako da na njihovu pojavu treba ukazivati u svakom društvu. Ova okolnost medijima ide na ruku u tom smislu da njihovo obelodanjivanje odmah privlači veliku pažnju javnosti. Međutim, mediji su takođe dužni da vode računa o tzv. većem dobru, odnosno da objavljivanjem informacija čine što manje usputne štete druge vrste, a naročito ukoliko bi to podrazumevalo (dodatno ili ponovno) viktimiziranje ugroženih društvenih grupa, u ovom slučaju dece. Pored već pomenute teme, napise u korpusu ovog istraživanja prvenstveno senzacionalističkim čini njihov

³¹ Zakon o javnom informisanju (članovi 41 i 42), Zakon o radiodifuziji (član 68, stav 5) i Zakon o oglašavanju (članovi 72-85).

jezik i patetičan način pisanja koji aktere svodi na žrtve, nasilnike i pasivne posmatračke koji tavore na rubu opšte panike usled nemilog događaja, a u kojoj pojedinci i pojedinke nemaju nikakvu moć pred tamnom stranom ljudske prirode. Umesto da vrše svoju primarnu dužnost i javnost informišu i edukuju dajući im jasne, objektivne, tačne i proverene informacije, osnažujući i podstičući tako svakog korisnika i korisnicu medijskih sadržaja ponaosob da pozitivno doprinosi suzbijanju nasilja nad decom, izveštavajući na senzacionalistički u napisima u korpusu mediji čine upravo suprotno.

Osim u vidu gore navedenog, iskrivljavanje poruke medijskih napisa u korpusu oglada se i u tome što se u javnosti stvara tzv. moralna panika. Čitajući ove napise stiče se utisak da su nasilnici koji vrebaju decu na svakom koraku. Dok sa jedne strane oni vrebaju na internetu i čekaju priliku da, sudeći po napisima u korpusu, naivne mlađe dečake i nimalo naivne tinejdžerke vrbuju putem Fejsbuka ili mobilnog telefona, namame ih na sastanak, a potom i napastvuju, roditelji u svom blaženom neznanju i nemoći čekaju da neko drugi preduzme nešto odmah i sada. Iako sudeći po napisima izgleda da nadležni organi reda i gonjenja to i čine, i to brzo i efikasno, *ni iz jednog napisa, čak ni posle više čitanja, nije jasno kako i kome se nasilje nad decom prijavljuje, niti kako izgleda postupak koji se vodi protiv osumnjičenih za (elektronsko) nasilje nad decom od početka do kraja.*

Iza virtuelnog ogledala

Učesnici i učesnice fokus grupa u okviru ovog istraživanja su medije prepoznali kao važan činilac u formiranju svesti javnosti po pitanju eksploatacije dece putem IKT, odnosno elektronskog nasilja nad njima. *Informativni i obrazovni kapacitet medija ocenjen je kao potencijalno veliki i značajan, ali je tokom razgovora u fokus grupama sa žaljenjem, pa čak i rezignacijom, konstatovano da u medijima u Srbiji danas preovladavaju zabavni sadržaji čiji kvalitet u velikoj meri diktira tržišno orijentisano poslovanje medija.* Pod takvim uslovima medijima je svakako znatno teže da dosledno

poštuju kako načela profesionalne etike, tako i ona u oblasti ljudskih prava. Međutim, to nikako ne može biti opravdanje kada izveštavaju o temama koje se tiču grubog kršenja prava najranjivijih društvenih grupa, poput dece i mladih.

*Analiza izveštavanja medija u Srbiji o eksploataciji dece putem IKT tokom 2012. godine pokazala je da se napis na ovu temu u nekom od medija u proseku pojavi jedanput svaka tri dana. S obzirom na značaj teme i njene implikacije po decu i celo društvo, kao i na činjenicu potvrđenu u brojnim istraživanjima da medijski napisi o nekoj temi najčešće dotiču tek vrh ledenog brega velikih društvenih problema, taj podatak se čini zabrinjavajućim. Međutim, imajući u vidu da se takvi napisi, gotovo svi sa elementima senzacionalizma i u znatnoj meri iskrivljenih poruka, najčešće objavljuju kao proširene vesti ili kratki tekstovi netransparentnog autorstva u hronikama, nameće se pitanje nije li možda vreme da se svi akteri koji se danas u Srbiji i regionu bave decom zapitaju šta se *zapravo* nalazi ispod površine?*

Mediji u Srbiji su tokom 2012. godine o elektronskom nasilju nad decom izveštavali kao o nečemu što prvenstveno ima veze sa krivičnim delima protiv polnih sloboda koja uključuju maloletnike, dečjom pornografijom ili seksualnim nasiljem nad decom, a što su sve automatski nazivali pedofilijom. Iz analiziranih napisa evidentno je da su osobe kasnije osumnjičene ili osuđene za ova dela internet ili mobilne telefone koristile za gruming (tj. vrbovanje i pripremanje dece za kasnije seksualno motivisani susret sa njima), za uznemiravanje i zlostavljanje dece, uključujući i seksting (tj. prikazivanje slika ili video zapisa eksplicitnog sadržaja), kao i za sajber-buling (tj. vređanje ili zlostavljanje putem IKT) kako bi zastrašili žrtve nakon što su već počinili nasilje nad njima, a sa ciljem da ih i dalje drže u pokornosti i ponovo zlostavljaju. Sajber-buling je u medijskim napisima u korpusu zabeležen i u nekoliko slučajeva vršnjačkog nasilja.

Nasilnici u medijskim napisima o elektronskom nasilju sa elementima seksualnog su isključivo odrasli muškarci. Ovaj nalaz podudara se sa podacima iz ovog istraživanja

dobijenim iz policijskih uprava i Posebnog odeljenja za borbu protiv visokotehnološkog kriminala. *Uz osumnjičene za nasilje, ključni akteri u ovim napisima su svakako deca i mladi i njihovi roditelji, po pravilu predstavljeni kao pasivne žrtve nasilnika, koje su uz to najčešće još i otuđene jedne od drugih i koje nadu u zaštitu od elektronskog i sa njime povezanog nasilja nad decom polažu jedino u državne organe.* Sa druge strane, državni organi predstavljeni su kao moćni i proaktivni zaštitnici koji hapse, privode i procesuiraju osumnjičene i iznose svoje stavove kako o pomenutim postupcima, tako i o stanju i budućim aktivnostima u ovoj oblasti. Međutim, tek u ponekom napisu da se naslutiti, ali nikako i nedvosmisleno zaključiti, činjenica da se, na primer, uhapšeni i privedeni osumnjičeni za nasilje nad decom bilo koje vrste nakon pritvora i saslušanja tokom sudskog postupka brane sa slobode. Takođe ostaje nejasno i to kakva je vrsta podrške i zaštite tokom tog perioda na raspolaganju deci koja su bila žrtve nasilja, kao i njihovim roditeljima i porodicama.

Čak i napise u korpusu koji su ocenjeni kao potpuno korektni po svim kriterijumima procene njihovog kvaliteta karakteriše izrazita kritičnost, defetizam i stvaranje atmosfere bespomoćnosti svih aktera, kako individualnih, tako i institucionalnih, u odnosu na problem kojim se bave, što je u suprotnosti sa onim što od medija očekuju ranije navedeni učesnici i učesnice ovog istraživanja, a koji su ujedno i tzv. konzumenti medijskih sadržaja. Naslov jednog članka u štampanom mediju o skupu na kom je sredinom decembra 2012. godine predstavljeno prvo istraživanje o digitalnom nasilju među osnovcima i srednjoškolicima u Srbiji poručuje da su srpske škole bezbednije, a da opasnost za decu vreba sa interneta. U kontekstu celokupnog ovog istraživanja, jednako kao i njegovog dela o medijskom izveštavanju o eksploataciji dece putem IKT, nameće se još nekoliko zapažanja i pitanja.

Republika Srbija spada u prvih šest demografski najstarijih zemalja u svetu u kojoj tek nešto više od 50% domaćinstava ima računar. Deca i roditelji koji su učestvovali na

fokus grupama tokom ovog istraživanja tvrde da su mladi računarski znatno pismeniji od svojih roditelja. Činjenicu da su korisnici računara sve mlađi i veštiji njegovom korišćenju u odnosu na (starije) odrasle potvrđuju i stručnjaci sa kojima smo razgovarali, a što je i logično imajući u vidu navedene demografske podatke. Sve ovo navodi i na zaključak da su starije generacije konzumenti tzv. tradicionalnih medija, a mlađe onih savremenijih. *Tokom poslednjih nekoliko godina deci i mladima i njihovim roditeljima u Srbiji posredstvom raznih aktera, između ostalih i državnih organa, dostupna je tek nekolicina sajtova sa informacijama o tome kako da se deca zaštite prilikom korišćenja interneta, odnosno sajtova putem kojih je moguće direktno prijaviti slučajeve zloupotrebe i nasilja nad decom na internetu.* Na njima su dostupne razne informacije koje, baš kao ni ranije pomenute bezbednije škole, u vezi sa (elektronskim) nasiljem nad decom **ne objašnjavaju dva ključna kako: kako prijaviti nasilje i kako izgleda postupak nakon toga?** Imajući ovo u vidu, ne iznenađuje podatak iz ovog istraživanja da je u AP Vojvodini tokom 2011. i 2012. *evidentirano* ukupno 14 slučajeva eksploatacije dece putem IKT, dok je na teritoriji cele Srbije, sudeći prema podacima republičkog MUP-a navedenim u medijima,³² tokom 2012. godine zbog „iskorišćavanja dece za produkciju pornografskog sadržaja i distribucije tog sadržaja putem interneta”³³ *uhapšeno* 15 osoba, a podnete su i „34 krivične prijave protiv 63 osobe. Najčešće žrtve pedofila su deca na društvenoj mreži Fejsbuk”.³⁴ Sa aspekta (očekivane) informativne i obrazovne uloge medija, indikativni su, međutim, nalazi istraživanja o načinu i stepenu u kom su mediji u Srbiji tokom 2012. godine ove informacije javnosti preneli na društveno-funkcionalno potpuno nekonstruktivan, odnosno senzacionalistički i iskrivljen način.

³² Izvor: http://www.b92.net/info/vesti/tema.php?yyyy=2013&mm=02&nav_id=683708 (posećeno 1. marta 2013.)

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

U zemlji kojoj je prva asocijacija na medije u većini slučajeva još uvek novina i koja na evropskom nivou prednjači u broju sati koje njeni stanovnici provode gledajući TV, ni u jednom medijskom napisu iz korpusa nije objašnjeno sledeće: nasilje bilo koje vrste, uključujući i ono nad decom najbolje je prvo prijaviti policiji. Ona zatim o tome obaveštava tužilaštvo, koje potom kontaktira centar za socijalni rad i sud. Sud vodi istragu, a centar za socijalni rad obavlja razgovore sa maloletnim počiniocima krivičnih dela, žrtvama nasilja, roditeljima, itd. Svoje nalaze i mišljenje centar potom dostavlja sudu, baš kao i druge institucije i ustanove koje za sud prikupljaju dokaze (policija, dom zdravlja, itd). Sud potom sve dokaze vraća u tužilaštvo koje na osnovu njih kvalifikuje (krivično) delo nasilja. Potom se u tom predmetu vodi sudski postupak pred višim sudom, koji ume i da potraje, dok se za to vreme osumnjičeni najčešće brane sa slobode.

Šta (ni)je preneto javnosti?

Izveštavajući o eksploataciji dece putem IKT tokom 2012. godine mediji u Srbiji jesu oslikali društvenu realnost u kojoj se razni akteri suočavaju sa ovom pojavom, ali se nisu podrobnije bavili njenim uzrocima, niti su se suštinski bavili njenim posledicama. O ovom fenomenu su *izveštavali*, pre nego govorili ili informisali javnost o njegovoj prirodi, a što implicira da su se njime bavili uglavnom kada se nasilje nad decom već dogodilo. Samim tim svoj doprinos su dali tome da se javnosti ukaže na postojanje ove pojave i pojasni uobičajena praksa sankcionisanja počinilaca nasilja nad decom. Sa druge strane, njihov pristup obradi ove teme u javnosti ujedno pojačava i utisak da pojedinci i pojedinke malo šta mogu sami učiniti i doprineti prevenciji (elektronskog) nasilja nad decom bez sistemske podrške državnih organa, što nije netačno. Međutim, ono što se ne provlači ni između redova je da svi društveni akteri, individualni, kolektivni ili institucionalni, svako u svom domenu, ipak mogu učiniti *nešto (više)*. Iz

medijskih napisa o elektronskom nasilju nad decom analiziranih za potrebe ovog istraživanja i dalje ostaje nejasno *kada i kako?*

Zaključci

Pravni okvir

Nijedan pravni akt, odnosno strateški dokument na međunarodnom ili nacionalnom nivou analiziran za potrebe ovog istraživanja ne prepoznaje niti definiše eksploataciju dece putem IKT kao poseban vid zlostavljanja, nasilja i/ili zloupotrebe dece. Računarski sistemi i IKT se u međunarodnoj i domaćoj regulativi i strateškom okviru pominju isključivo kao sredstvo, odnosno način za seksualno iskorišćavanje dece. Samim tim ne iznenađuju podaci iz ovog istraživanja da i nadležni izvršni organi ovoj temi pristupaju prvenstveno sa kriminološkog aspekta, te da su u postupanju u vezi sa ovim problemom više usmereni na kažnjavanje počinitelaca krivičnog dela eksploatacije dece koji su pritom koristili i IKT i suzbijanje ove pojave nakon što se ona već dogodila, nego na njenu prevenciju putem informisanja dece i odraslih i edukacija o pravilnom korišćenju IKT i odgovarajućoj preventivnoj zaštiti.

Dodatni problem predstavlja i to što se, na primer, u Strategiji razvoja informatičkog društva u Republici Srbiji do 2020. godine *deca uopšte ne pominju, odnosno ne izdvajaju se kao posebno ranjiva grupa u kontekstu eksploatacije putem IKT.* Sa druge strane, Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja, kao i Nacionalni plan akcije za decu za period do 2015. godine navode da se *deca štite od svih oblika zlostavljanja, zanemarivanja, iskorišćavanja i nasilja, ali se u njemu eksplicitno ne pominje eksploatacija dece putem IKT kao novi vid nasilja koji je, kako navode učesnici i učesnice istraživanja, a potvrđuju i podaci iz drugih istraživanja, tokom poslednje decenije u ekspanziji.*

Imajući ovo u vidu, kontekst u kom se u međunarodnim i domaćim aktima analiziranim tokom ovog istraživanja pominje eksploatacija dece putem IKT³⁵ u najvećoj meri odnosi se na pojmove gruminga i sekstinga, u smislu u kom su korišćeni u ovom istraživanju. Međutim, sajber-buling, karakterističan za sve učestalije vršnjačko nasilje putem IKT među decom i mladima, a o kom je govorila većina učesnika i učesnica ovog istraživanja, ni na koji način nije prepoznat kao posebna vrsta eksploatacije dece putem IKT. Ovu vrstu elektronskog nasilja važno je u pravnoj regulativi prepoznati i odrediti iz dva razloga: da bi se moglo raditi na sistemskom informisanju i edukaciji dece i mladih i njegovoj prevenciji u okviru školskog sistema, ali i da bi se njegovim direktnim i indirektnim žrtvama mogla pružiti adekvatna pomoć i zaštita.

Uloga i postupanje državnih organa

Podaci o broju prijavljenih, odbačenih i procesuiranih slučajeva eksploatacije dece putem IKT dobijeni od policijskih uprava na teritoriji APV i Posebnog odeljenja za borbu protiv visokotehnološkog kriminala pri Višem javnom tužilaštvu u Beogradu ukazuju na to da ova pojava, izuzev krivičnih dela protiv polnih sloboda, odnosno u kontekstu dečje pornografije, u našem društvu još uvek nije prepoznata kao posebna vrsta eksploatacije dece. Ovi organi se u ovakvim slučajevima najčešće pozivaju na član 185 b Krivičnog zakonika Republike Srbije.

Na osnovu podataka dobijenih od Posebnog odeljenja za borbu protiv visokotehnološkog kriminala izdvajamo posebno dve značajne činjenice: *osumnjičeni za ova dela u Srbiji su isključivo odrasli muškarci, uglavnom u srednjem ili starijem dobu, od kojih većina živi u gradskim sredinama, odnosno u velikim gradovima, najčešće u Beogradu ili u Vojvodini.*

³⁵ Npr. u Konvenciji Saveta Evrope o sajber kriminalu ili Krivičnom zakoniku Republike Srbije.

Odgovori Posebnog tužilaštva za visokotehnološki kriminal ukazuju na to da se pojam eksploatacije dece putem IKT isključivo vezuje za krivična dela protiv polnih sloboda, odnosno za dečju pornografiju. Stoga je i postupanje nadležnih državnih organa ograničeno na gonjenje i procesuiranje osumnjičenih, a što ovi organi tumače kao preventivnu meru. Međutim, u Posebnom tužilaštvu smatraju da generalna prevencija u ovim slučajevima nije efikasna prvenstveno zbog blage kaznene politike prema počiniocima.

Posebno tužilaštvo saradnju sa ostalim akterima (posebno sa državnim organima, provajderima usluga interneta i drugim stručnjacima) ocenjuje kao veoma dobru. Saradnja se odvija u skladu sa Zakonikom o krivičnom postupku: nadležno tužilaštvo „okuplja” ostale organe tokom istrage, a ostali akteri sa njim saraduju u okviru svojih nadležnosti i jer im je to zakonska obaveza.

Preporuke Posebnog tužilaštva za unapređenje sistema zaštite dece od eksploatacije putem IKT su obučavanje dece u okviru obrazovnog sistema o bezbednom korišćenju interneta, efikasnija uloga medija u približavanju ove teme javnosti i pooštavanje sankcija predviđenih za izvršenje ove vrste krivičnih dela.

Internet provajderi i distributeri usluga mobilne telefonije

Internet provajderi i distributeri usluga mobilne telefonije svoju ulogu u zaštiti dece od eksploatacije putem IKT posmatraju kroz tržišnu prizmu, odnosno u svetlu odnosa pružaoca usluga i potrošača. Na upitnik u okviru ovog istraživanja odgovorilo je svega 25 odsto provajdera kojima je on upućen, a što takođe govori o tome u kolikoj meri su oni (ne)zainteresovani za pitanje unapređenja zaštite dece u ovoj oblasti. Iz njihovih odgovora zaključuje se da oni deci uglavnom ne pristupaju kao posebnoj ili specifičnoj grupi potrošača izloženoj naročitom riziku od eksploatacije putem tehnologija i/ili usluga koje oni nude.

Provajderi smatraju da zaštitom dece od eksploatacije putem IKT treba prevashodno da se bave državni organi, prvenstveno u oblasti pravne regulative, a svoju ulogu u tom kontekstu vide u edukativnim aktivnostima i kampanjama.

Većina provajdera se u svom radu nije bavila ovom temom, niti je u tom smislu sprovedila neke konkretne mere. Iz njihovih odgovora evidentno je da je poznavanje zakonskih obaveza provajdera u ovim kompanijama takođe upitno, kao i poznavanje raspoloživih mehanizama i metoda zaštite dece od eksploatacije putem IKT. Čak i kada postoje, većina etičkih kodeksa provajdera eksploataciju dece putem IKT ne tretira kao posebno pitanje, niti je ova pojava među prioritarnim temama u njihovoj delatnosti firmi, a što ne iznenađuje imajući u vidu njihove navode da se provajderi retko susreću sa slučajevima eksploatacije dece putem IKT. Ukoliko ih nadležni organi i kontaktiraju tokom svoje istrage, provajderi o ishodu postupka u okviru kog su dali informacije najčešće saznaju iz medija. Dok sporadična saradnja sa nadležnim državnim organima postoji, komunikacija i saradnja sa OCD praktično ne postoji.

Stavovi dece i mladih

Računar i internet, koji deca i mladi najčešće izjednačavaju i poistovećuju sa društvenim mrežama poput Fejsbuka, danas su sastavni deo njihovog života još od najranijeg uzrasta. Internet im je putem računara dostupan svakodnevno i po više sati, a nemogućnost pristupanja internetu doživljava se i od strane roditelja koristi kao kazna, odnosno disciplinska mera.

Deca i mladi su načelno svesni da je davanje ličnih podataka i postavljanje fotografija na internet opasno, jednako kao i odlazak na sastanak sa osobom koju su upoznali putem interneta, ali nisu u potpunosti svesni kakvim sve vrstama zloupotrebe mogu biti izloženi i na koji način. Svest o ovim opasnostima raste sa uzrastom dece. Iako su

neki od njih doživeli neprijatnosti na internetu, većina dece i mladih ne poznaje efikasne načine na koje mogu da se zaštite prilikom korišćenja interneta.

Većina dece i mladih ne bi poštovala dogovor sa roditeljima u vezi sa ograničenjem ili zabranom korišćenja interneta i prekršila bi ga prvom prilikom, a posebno je zabrinjavajući podatak da mali broj njih sa roditeljima uopšte razgovara o bezbednom korišćenju interneta. Razlog za to je prvenstveno činjenica da su roditelji u odnosu na svoju decu mnogo manje upućeni i vešti u korišćenju interneta, ali i posledična nezainteresovanost i nizak stepen svesti roditelja o tome kako izgleda „virtuelni život” njihove dece.

Stavovi roditelja

Osим što potvrđuju sve gore navedene stavove dece i mladih u vezi sa bezbednošću prilikom korišćenja interneta, većina roditelja računar, odnosno internet doživljava kao uglavnom negativnu pojavu u životu njihove dece. Dok su samo u jednoj školi roditelji mogućnost elektronskog učenja istakli kao pozitivnu stranu interneta, većina internet vidi kao (jeftin i nepouzdan) izvor informacija koji deci oduzima puno vremena, otuđuje ih jedne od drugih i umanjuje im sposobnosti verbalnog izražavanja, čini ih zavisnima od računara, fizički neaktivnima i time im ugrožava zdravlje.

Roditelji u jednakoj meri kao i deca ukazuju na učestalost vršnjačkog nasilja putem interneta i na njegove posledice. Osim što tvrde da imaju poverenja u svoju decu, većina roditelja smatra da samo razgovorom i podrškom mogu da zaštite svoju decu od neprijatnosti i opasnosti kojima su izložena na internetu. Uprkos tome što mnogi od njih znaju da postoje razni filteri za praćenje sadržaja na internetu, većina roditelja ih ne koristi, a tek nekolicina je upoznata sa konkretnim mogućnostima zaštite ili ih zaista i koristi.

Stručnjaci koji se bave decom

Stručnjaci koji se bave decom eksploataciju dece putem IKT određuju kao neki vid zloupotrebe dece putem računara ili interneta. Zloupotreba se dešava zbog dečje naivnosti i neznanja, a počinioci mogu biti odrasli ili vršnjaci. Sudeći po primerima nasilja sa kojim su se susretali u svom radu, vršnjačko nasilje putem IKT je učestala pojava među decom i mladima. Osnovni problem u vezi sa ovim fenomenom je nerazumevanje pojma eksploatacije dece putem IKT u društvu, kao i činjenica da zakonom nije jasno definisano na koji način treba tretirati i procesuirati slučajeve eksploatacije dece putem IKT.

Svi stručnjaci svoju ulogu vide u okviru svog delokruga rada (npr. škole u obrazovnom radu, centri za socijalni rad u savetodavnom, itd), ali smatraju da ovom problemu treba pristupiti sistemski, odnosno uspostaviti i formalne mehanizme saradnje sa ostalim institucijama kada je reč o pojavi elektronskog nasilja.

Osim umrežavanja svih nadležnih institucija u cilju unapređenja saradnje i preventivnog delovanja putem razmene informacija, stručnjaci koji se bave decom se slažu da je potrebno raditi na edukaciji dece, mladih, roditelja, stručnjaka i javnosti o prirodi pojave eksploatacije dece putem IKT, kao i o mehanizmima zaštite od nje. U postojećim propisima potrebno je ovu pojavu prepoznati kao posebnu i specifičnu vrstu zlostavljanja i nasilja nad decom i precizno utvrditi procedure postupanja u slučajevima eksploatacije dece putem IKT, dok neki predstavnici organa gonjenja, naročito u odnosu na vršnjačko nasilje putem interneta, predlažu čak snižavanje granice krivične odgovornosti maloletnika na uzrast od 10 godina.

Organizacije civilnog društva

Predstavnice OCD specijalizovane za bavljenjem pitanjem eksploatacije dece putem IKT potvrdile su nalaze i podatke dobijene od drugih učesnika i učesnica istraživanja. *Fenomen eksploatacije dece putem IKT one doživljavaju kao znatno češću, a samim tim i opasniju pojavu od zlostavljanja i nasilja nad decom u stvarnom životu.* Računar, internet, društvene mreže i zabava su danas gotovo sinonimi jer je internet danas prirodno okruženje deteta. Osim što putem računara, odnosno interneta nasilnici lakše i brže dolaze do dece, virtuelni prostor im pruža i izvesnu sigurnost zbog mogućnosti lažnog predstavljanja.

Pravni i strateški okvir u Srbiji koji se bavi zaštitom dece od eksploatacije putem IKT je neadekvatan jer nijedan propis ne prepoznaje ovu vrstu eksploatacije dece kao posebnu i specifičnu pojavu, iako je 2010. godine oformljena radna grupa na republičkom nivou čiji je zadatak bio da se donese nacionalna strategija i akcioni plan koji se odnosi na zaštitu dece od zloupotrebe na internetu.

Sa aspekta prevencije važno je skrenuti pažnju stručne i najšire laičke javnosti na to da je eksploatacija dece putem IKT društveni problem koji će sve više uzimati maha ukoliko mu se ne pristupi sistemski, kao i na to koliko je u njegovom rešavanju važno učešće i saradnja svih društvenih aktera. Nadležne institucije i ustanove još uvek nemaju (dovoljno) obučenog kadra za rad sa žrtvama i na prevenciji nasilja putem IKT, što se ogleda i u neprepoznavanju ovog problema kao specifične vrste nasilja. Nadležni timovi u školama stoga najčešće ne(efikasno) reaguju kada se ono i desi, dok druge instance ne (pre)poznaju ni propise na osnovu kojih su dužne da reaguju, niti postupanje po njima doživljavaju kao svoju zakonsku obavezu.

Ključno pitanje u tom kontekstu je osveščivanje ne samo dece i mladih, nego i njihovih roditelja, pa i samih nadležnih institucija, o tome na koji način deca i u svom domu

putem računara i interneta mogu da postanu žrtve nasilnika. Osim usvajanja odgovarajućih propisa koji bi prepoznali ovu specifičnu vrstu eksploatacije dece i obezbedili pravni okvir za postupanje institucionalnih i drugih aktera, važnu ulogu u tom procesu imaju i mediji. Ministarstvo prosvete nauke i tehnološkog razvoja je ipak ključno u ovom procesu: dok u tehnološki razvijenim zemljama u okviru obrazovnog sistema postoji razvijen sistem edukacije nastavnika, roditelja i dece o pravilnom korišćenju IKT i mogućnostima zaštite, u regionu Balkana toga još uvek nema.

Mediji

Izveštavajući o eksploataciji dece putem IKT tokom 2012. godine mediji u Srbiji su u osnovi tačno oslikavali društvenu realnost u kojoj se različiti akteri suočavaju sa ovom pojavom, ali se nisu detaljnije bavili njenim uzrocima, niti su se suštinski bavili njenim posledicama. *Većina medija je o ovom fenomenu izveštavala senzacionalistički i to nakon što se nasilje već dogodilo.* Uprkos tome što su je uglavnom tretirali kao sekundarnu u kontekstu krivičnih dela protiv polnih sloboda, mediji su ipak skrenuli pažnju javnosti na postojanje eksploatacije dece (putem IKT) i uobičajenu praksu državnih organa usmerenu uglavnom na privođenje, vođenje postupaka, odnosno sankcionisanje počinitelaca. Međutim, ovakav pristup (medija i nadležnih organa) je upravo suprotan njihovoj preventivnoj, informativnoj i edukativnoj ulozi, a koju i od medija očekuju (odrasli) učesnici i učesnice istraživanja.

Mediji su u svojim napisima ukazali i na to da su napori pojedinaca i pojedinki usmereni ka prevenciji (elektronskog) nasilja nad decom bez systemske podrške državnih organa „tek kap u moru“ u odnosu na veličinu i ozbiljnost ovog problema. *Međutim, ono što se ne provlači ni između redova je da su svi društveni akteri, individualni, kolektivni ili institucionalni, svako u svom domenu, dužni i obavezni da učine nešto.* Iz medijskih napisa o elektronskom nasilju nad decom analiziranih za

potrebe ovog istraživanja ne vidi se ni kada, ni kako bi se to eventualno moglo dogoditi.

Na osnovu sprovedenog istraživanja i zaključaka do kojih su došli učesnici fokus grupa Pokrajinski ombudsman upućuje sledeće:

Preporuke

U cilju prevencije i suzbijanja eksploatacije dece putem IKT, neophodno je da se postojeći pravni okvir unapredi i u pozitivne pravne propise Republike Srbije implementiraju obaveze iz potvrđenih i objavljenih međunarodnih ugovora kojima je naša država pristupila, a kojima se eksploatacija dece putem IKT prepoznaje kao specifičan vid eksploatacije dece, odnosno zlostavljanja, zloupotrebe i nasilja nad decom i/ili maloletnicima.

Krivičnim zakonikom Republike Srbije *sajber bullying, gruming i seksting* predvideti kao krivično delo, odnosno kao delo koje je protivpravno i koje je skrivljeno, propisivanjem i odgovarajućih kazni za počiniocce ovih krivičnih dela.

Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja propisati kao obavezu uvođenje u celokupan sistem redovnog obrazovanja na svim uzrastima, obaveznog nastavnog predmeta *informatika* i nastavnih planova i programa kojima bi osim pojačanog obrazovanja iz oblasti računarstva i informatike, bilo obuhvaćeno i pitanje pravilnog korišćenja IKT, kao i pitanje zaštite dece od eksploatacije putem IKT .

U primeni *Porodičnog zakona*, u postupcima koji se vode u sporovima za zaštitu prava deteta i sporovima za vršenje, odnosno lišenje roditeljskog prava, pred pravosudnim, odnosno upravnim organima, prilikom procene društveno neprihvatljivog ponašanja roditelja, kao što su zloupotreba prava (npr. ako navikava dete na odavanje rđavim sklonostima), grubo zanemarivanje dužnosti i nesavesno vršenje prava i dužnosti ceniti da li roditelj preduzima sve u vezi sa zaštitom deteta od eksploatacije dece putem IKT.

Odredbe *Zakona o socijalnoj zaštiti*, u delu koji se odnosi na javna ovlašćenja centra za socijalni rad dopuniti propisivanjem obaveze centra za socijalni rad *da u slučaju svake sumnje na eksploataciju dece putem IKT*, do koje je došao u postupcima procene potrebe za pružanjem usluga socijalne zaštite, *sumnju prijavi nadležnim organima*.

Primenjujući Zakon o socijalnoj zaštiti potrebno je da centar za socijalni rad u svakom slučaju sumnje na eksploataciju deteta putem IKT pokrene postupak procene potrebe i snage korisnika i rizike po njega, te da u skladu sa Zakonom ukoliko se ukaže potreba, planira pružanje usluga socijalne zaštite.

Potrebno je da centar za socijalni rad u okviru preduzimanja propisanih mera, kao i prilikom pokretanja i učešća u sudskim i drugim postupcima ima u vidu vršenje roditeljskog prava iz Porodičnog zakona, sa aspekta društveno neprihvatljivog ponašanja roditelja, kao što je nesavesno vršenje prava i dužnosti roditelja.

Potrebno je da centar za socijalni rad koji ima saznanja o slučaju eksploatacije deteta putem IKT, u okviru ovlašćenja centra za socijalni rad iz člana 40 Zakona o socijalnoj zaštiti, koji propisuje grupu usluga socijalne zaštite savetodavno-terapijske i socijalno-edukativne usluge - intenzivne usluge podrške porodici koja je u krizi; savetovanje i podrška roditelja, hranitelja i usvojitelja itd, i u ovim slučajevima vrši edukaciju, savetovanje, psiho-socijalnu terapiju, dece koje su žrtve eksploatacije putem IKT, njihovih roditelja i ostalih članova porodice.

Pratiti međunarodne aktivnosti i kada se za to steknu uslovi u *Zakonu o zdravstvenoj zaštiti* urediti pitanje lečenja dece zavisne od interneta, kako bi se sprečile trajne posledice po zdravlje.

Zakonom o elektronskim komunikacijama i *Zakonom o zaštiti potrošača* propisati obavezu da svi internet provajderi i distributeri usluga mobilne telefonije u svojim

etičkim kodeksima ponašanja i drugim internim aktima urede pitanje zaštite dece od eksploatacije putem IKT, budući da su u postojećim aktima deca kao ranjiva grupa, „nevidljiva“.

Saradnja

U cilju prevencije i suzbijanja eksploatacije dece putem IKT, neophodno je da institucionalni, kolektivni i individualni akteri u državnom, poslovnom i civilnom sektoru uspostave obaveznu međusektorsku saradnju. Donošenjem podzakonskih akata razradili bi se efikasni mehanizmi saradnje relevantnih aktera na državnom, pokrajinskom i nivou lokalne samouprave.

Na osnovu uspostavljene prakse, sve institucije treba da razvijaju realan, efikasan, svrsishodan i održiv strateški okvir i primenjuju odgovarajuće akcione planove u ovoj oblasti.

Neophodno je obezbediti uključivanje dece u javnim raspravama kada se odlučuje o pitanjima od značaja za samu decu, te bi na taj način aktivnim učešćem i davanjem konstruktivnih predloga dali svoj doprinos u ostvarivanju prava i najboljeg interesa sve dece.

U skladu sa Pravilnikom o protokolu postupanja ustanove u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje neophodno je da sve osnovne i srednje škole, škole za učenike sa smetnjama u razvoju, domovi učenika, domovi za decu bez roditeljskog staranja i centri za socijalni rad preduzmu sledeće:

- zajedno sa učenicima definišu jasna pravila ponašanja prilikom korišćenja interneta i mobilnih telefona u školi, uz obezbeđivanje njihove primenljivosti, te da sprovode kontinuiranu kontrolu dece u cilju poštovanja ovih pravila

- sačine dugoročni plan i program zaštite dece od nasilja, a u okviru kojeg će posebno biti precizirane preventivne aktivnosti i mere intervencije u slučaju nasilja na internetu, kao i jasno definisane uloge svih aktera
- instaliraju filter programe na svakom računaru u ustanovi koji koriste deca, kako bi uvidom u sadržaje koje deca posećuju, odnosno ograničavanjem određenih programa ili vremena, obezbedili zaštitu dece od svakog vida neprijatnosti prilikom korišćenja interneta.

Zbog nedovoljnog stručnog znanja u ovoj oblasti potrebna je kontinuirana obuka stručnjaka-zaposlenih u nadležnim institucijama i ustanovama koje se bave decom, najpre u cilju prepoznavanja eksploatacije dece putem IKT, a potom i postupanja u odnosu na (primarne i ostale) žrtve, počiniocce i druge aktere, u skladu sa međunarodnim i domaćim propisima i strateškim dokumentima.

Neophodno je afirmisati ulogu nastavnika i profesora informatike, kao i školskih timova za suzbijanje nasilja u prevenciji i suzbijanju eksploatacije dece putem IKT, odnosno pedagoško-psihološke službe u radu sa žrtvama i počiniocima (ukoliko su vršnjaci), kao i njihovim prijateljima i porodicama, što bi bila prevashodna uloga ministarstva, odnosno pokrajinskog sekretarijata nadležnog za obrazovanje.

Potrebno je obavezati škole da, u okviru redovnog sistema obrazovanja, organizuju obavezne programe edukacije za roditelje o zaštiti dece od eksploatacije putem IKT i pravilnom korišćenju IKT.

Ministarstva prosvete, pravde i informisanja treba, putem periodičnih istraživanja, da prate učestalost pojave eksploatacije dece putem IKT, odnosno efikasnost sprovođenja odgovarajućih mera na svim nivoima. Na osnovu dobijenih podataka o razmerama pojave, ministarstva će u saradnji sa javnim servisom sprovesti informativne kampanje i edukativne projekte usmerene ka specifičnoj ciljnoj publici (npr. deci iz ranjivih društvenih grupa, medijima, itd).

Za sve aktivnosti neophodno je obezbediti odgovarajuća finansijska sredstva za rad obrazovnih i drugih institucija koje će sprovoditi edukaciju.

Internet provajderi i distributeri usluga mobilne telefonije

U cilju prevencije i suzbijanja eksploatacije dece putem IKT zakonom je potrebno obavezati kompanije, koje nude usluge interneta i/ili mobilne telefonije, da donesu interne dokumente/pravila kojima bi se posebno uredila zaštita dece koja su, kao ranjiva društvena grupa, naročito izložene riziku od eksploatacije putem IKT, jer to pitanje sada nije regulisano.

Pravilnici doneti na osnovu zakona treba da sadrže mere i postupke koje će kompanija preduzimati u cilju zaštite dece od eksploatacije putem IKT i prevencije ove pojave u odnosu na korisnike. Potrebno je predvideti obavezu kompanija da o ovoj pojavi (naročito o njenoj prevenciji, načinima zaštite korisnika, prijavljivanju i sankcionisanju počinitelaca) informišu svoje korisnike, a naročito decu i njihove roditelje. U cilju podizanja svesti šire javnosti o načinima zaštite od eksploatacije (dece) putem IKT i promovisanja društveno odgovornog poslovanja potrebno je da kompanije planiraju kampanje za širu javnost, sa posebnim akcentom na posete provajdera školama i posete učenika provajderima.

Potrebno je propisima urediti obavezu osnivanja odgovarajuće agencije kao nadzornog tela radi redovnog praćenja i kontrole rada ovih kompanija u odnosu na pojavu eksploatacije dece putem IKT. Pitanje može da se reši i dodavanjem ove nadležnosti nekoj od postojećih agencija ili regulacionih tela.

Mediji

U cilju prevencije i suzbijanja eksploatacije dece putem IKT potrebno je propisati obavezu vlade da obaveže javne medijske servise da deo programa bude namenjen društveno korisnim ciljevima uključujući i informacije o značaju upotrebe IKT u obrazovne svrhe, a da obavezna periodična tema bude zaštita dece od eksploatacije putem IKT i njena prevencija. Mediji bi svoju obrazovno-informativnu ulogu ostvarili u dečjim ili školskim programima.

Kako bi javni medijski servisi lakše ostvarili ovu ulogu, strukovna udruženja bi bila u obavezi da edukuju urednike i urednice, novinare i novinarkе o ovoj pojavi i da ih podstiču da na informativan i edukativan način pristupaju ovoj temi. Uloga državnih organa bi bila u tome da podstiče medije i omogući im saradnju sa drugim akterima u oblasti prevencije i suzbijanja eksploatacije dece putem IKT (u okviru kampanja, projekata, itd).

Uloga civilnog društva

Značajnu ulogu u suzbijanju eksploatacije putem IKT mogu imati i organizacije civilnog društva, naročito one koje se, u okviru zaštite ljudskih prava, bave pravima dece. S jedne strane, mobilnost, fleksibilnost i sposobnost da brzo reaguju na potrebe društva i, s druge strane, iskustvo u javnim kampanjama, neformalnom obrazovanju, otkrivanju i prijavljivanju nadležnim organima raznih oblika nasilja, zloupotreba i zlostavljanja dece, čine ove organizacije važnim saradnikom i u borbi protiv eksploatacije putem IKT. U naporima da se najmlađima omogući što bezbrižnije detinjstvo, nevladine organizacije bi borbu protiv ove vrste eksploatacije trebalo da učine sastavnim delom svojih agendi.

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

342. 726 – 053. 2 : 004. 738. 5

EKSPLOATACIJE dece na internetu: izveštaj o istraživanju Pokrajinskog ombudsmana /
[autori izveštaja Ankica Dragin . . . et. al.]. – 1. izd. Novi Sad : Pokrajinski ombudsman,
2013 (Novi Sad: Futura). – 128. ; 15 cm

Tiraž: 400

ISBN 978-86-89417-01-2

1. Драгин, Аница

а) Интернет насиље – Заштита деце б) Деца – Интернет – Безбедност

COBISS.SR-ID 278257671